Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредицата „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“ излиза благодарение на любезното спомоществувателство на

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
и
НАЦИОНАЛЕН ДВОРЕЦ НА КУЛТУРАТА

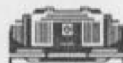

1000 екземпляра от всяко заглавие са предназначени за библиотеките в България.

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ **МОН**

НИКОЛА КОЗЛЕВ,
ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ,
РАЙКО ЖИНЗИФОВ

ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2003

ISBN 954-739-369-3

НИКОЛА КОЗЛЕВ

ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП

Епическа поема

ЧЕРЕН АРАП И ХАЙДУТ СИДЕР

Появил се е грозен юнак,
на бял коня черен арап,
сред Дунавско равно поле
кого срещне, сече, коли!

В девет друма той върлува,
зиме, лете там лудува,
не смей птичка да прехвръкне,
нито пътник да замръкне!

Девет пътя се запрели,
девет скали запустели,
двеста села почернели,
девет града погрознели!

Гражданите не търгуват,
селачите не домуват;
сред чаршии псета вият,
а в хамбари мишки пеят.

Седенки се в пелин врасли,
беленки се в глен обслали –
момите му слугуваха,
момците му робуваха!

Не смей орач с плуг да иде,
лозар лозе да обиди,
нито овчар да извади
рунно стадо на ливади!

От Басарбов до Росица,
от Батина до Златица
запустяло равно поле,
с кръв се обляло стръмно доле!

Заплакали девет кази,
екнали са девет гори:
купци плачат, Бога молят,
а овчари курбан колят. –

Купци плачат за търговство,
а орачи за имотство;
момци тъжат за седенки,
плачат моми за беленки.

Плачат, викат колко могат
„Леле варе“ чак до Бога:
„Боже вишни, уволни ни,
от арапа отърви ни –

превзел ни е все имотство,
заробил е все търговство –
станахме му черни роби
и живеем в ол новели.“

Кат е зачул Хайдут Сидер,
буен юнак, огнен аждер,
че си впрегна руси бивли
в яки кола с чести гривни;

натруфи се с самур калпак,
о'ръжи се с дренов кривак,
прекръсти се, на път тръгна,
руси бивли с синджир дръпна.

Бучат бури, ечат гори –
Хайдут Сидер не се бои:
силни бури му са игралки,
страшни срещи забавилки.

Дор се зора зазорила,
девет бърда той премина
и до три ми бели реки,
и четири вити лъки.

Стигна поле божурово
при кладенче изворово,
спрегна бивли да напои,
с очи поле да обиди.

Вихри веят, сняг се сипи,
чер арапин все не седи,
пътицата той об'коли,
кого улови, бий, та мори.

През димни ми, тъмни мъгли
на Сидеря глед устрели,
пусна ата аждрехана,
да го грабне като врана.

Трепна Сидер, добър юнак,
плесна ръце, грабна кривак,
накрехна си дълъг калпак,
че попита Черен арап:

„Как ме мислиш, пъклен сине,
петровско ли крехко пиле,
гергьовско ли младо агне,
да побоядваш ти със мене.

Макар нямам силен селях,
аравийски остър маждрак,
тънка сабя дамаскиня,
дълга пушка багдаткиня –

но си имам дълъг кривак,
и сам си съм добър юнак:
от арапи не се боя
и лесно им кръвта пия!“

Арап люто се разгневи,
рипна коня, та разяри,
че изтегли тънка сабя
и Сидерю отговаря:

„Хей, диване, кяфир гяур,
със този ли глупав ти ум
си ми тръгнал през полето,
с кръв гяурска що е облето?

Девет цели веч години
по равнини и стръмнини
гяурска кръв как проливам,
злато и сребро придобивам,

гори ми се покоряват,
мътни реки път ми дават,
дар ми носи тъмно доле,
робува ми равно поле!

Не мисли ти други колай,
но наведи глава подай –
по-лекичка да ти й смъртта,
да не ми ти й харам кръвта!“

Разлюти се Хайдут Сидер,
че изрева като лют звер:
„Не хвали се, пъклен сине,
дръж се сега да те видя!“

Ех, че рипна, та подскочи,
юнашки си скок прескочи:
девет лакти нависоко,
девет лехи нашироко.

Развъртя се като хала,
та се спусна връх арапа –
закипяха в силни жили
две юнашки люти кърви!

Начена се страшна борба
сред зимна ми тъмна мъгла:
сабя фучи, въздух пищи;
кривак трещи, поле ечи!

Бял аждрахан хрипти, цвили,
реват, сумтят руси бивли;
сиви вълци по могили
настръхнали и завили!

Смаяли се и зверници,
слисали се всички птици,
по синьото горе небе
на витло се орел вие.

Били са се, бъхтали се
до три цели дълги часа –
че надделя Сидер юнак
с своя дрянов дълъг кривак:

Строши сабя дамаскиня,
дълга пушка багдаткиня,
аравийски остър маждрак,
къдра глава на чер арап!

Падна арап със все силях,
без да изрече „Ил, ил илях“;
сгърчи ръце той, смири се,
студ го смрази – одърви се.

Нажали се бял аждрахан
за верен си любим стопан,
кат' го видя в кръв отънал,
наземи легнал, там издъхнал –

рипна, фукна по все поле,
ихти, фучи, страшно реве –
гърмеливо с уста бъбри,
на Сидеря люто мъмри –

да го глътне се заканя
като върла, люта ламя,
като змия индустана,
ядовита, зъл удавя.

Смаян Сидер сам сред поле,
никой няма да го отърве –
че си казва добър юнак
на своя си дрянов кривак:

„Огъвай се, жилав бъди!
Превивай се, не се чупи!
Да си сваля и таз беда,
дето ми е мъчил света.

Млади момци да го зобят
с одбор зърно намерено;
бели моми да го поят
с бистра вода не мътена;

млади булки да го чешат,
дълга грива да му плетат,
жални песни да му пеят,
с дребни сълзи да го къпят!

С тлъста снага що я й тлъстил,
с пот български що я й кръвил,
нека сега да нахрани
сиви вълци и черни врани!“

Дор си Сидер реч издума,
ето ми го кат' фъртуна –
припка, хвърчи бял аждрахан,
ихти, фучи кат' ураган!

Завзеха се човек и кон
да се бият с нечутен бой –
кон се бие за чер неврод,
Сидер се бие за мил народ!

Били са се, та трошили,
кръв кипяла в техни жили –
под крака им сняг се топил,
студен лед се чупил, трошил,

Хайдут Сидер кат' замахне,
с' силен замах, дет' удари,
чупи, троши, що попадне –
кости, ребра, все по надве!

Бял аждрахан в кръв утъна,
сбърка чифте и се спъна,
гърбом падна и издъхна
близо при свой мил стопана.

Сред Свищовско равно поле,
при разлато там раздоле
легнаха ми до две мърши,
две христ'янски люти мъки!

Сам си Сидер с снажни сили
на две върли беди надви –
девет града с двеста села
от черни мъки той отърва!

Че си грабна Сидер юнак
грозна мърша на чер арап,
та я хвърли луд гидия
на ближен гиран баталия;

а бял коня той остави
между гъсти две дъбрави,
на възвишен равен мегдан,
на гладни вълци тлъст курбан.

Грабна вити пак синджири,
че си дръпна руси бивли
през дълбок сняг и ярове,
през високи там ритове;

Че си викна песен, запя –
всичко поле там заеча,
гръмнаха ми девет гори,
разнесе се в девет кази:

„Я ставайте, хей, орачи,
тичайте вий при ковачи,
железа си наострете,
плугове си натъкмете!

Пуснете ги по вси поля,
с песни орете навсякъде,
сейте бели там пшеници,
жълти проса и ячмици!

Кога ми се запролети,
мил Бог поля ще одъжди,
ще ми бликнат по вси поля
класовити, буйни нивя,

злата жътва кат' си дойде,
да запеят млади моми
в буйни ниви по долини,
по ритове и по могили!

Нека идат и лозари
в буйни лозя некопани,
да вкопаят и наредят,
прелези им да заградят.

Кога ми се заесени,
та си паднат в лъки слани,
да закипят в обли бъчви
руйни вина медовити,

да се пият по зяфети,
по менежи и по годежи,
по весели шумни сватби
с сладкогласни гусли и гайди.

Да извадят и овчари
рунни стада в полугари,
при извори бистри, хладни
да си изградят вити мандри;

с тънки свирки да засвирят,
стадата си да разтирят
по вси поля, по ливади,
по зелени там моравu;

свировoдно към доила,
да си мамят рунни стада,
бял ми преснак да си доят,
тлъсто сирне да си сирят.

По градски ми там улици
на ослици, с кобилици
да минуват с плавно злато
с префинено бяло сребро.

И търговци огрижени,
за кярове умислени,
нека тръгнат да търгуват,
за кярове да пътуват.

През високо лесно горе
и през страшно тъмно доле,
през стръмнини там и урви
и през тесни ми клисури.

Кервани им с тънки стоки,
с копринени скъпи моди,
нека без страх да си вървят,
шумно, гълчно да си скриптят.

Дружество им ще дочаква
тежки стоки без повреда;
семейство им ще ги очаква
живо здраво с добра сетня.

Гурбетци ми кираджии
с мустакати керванджии
с тънки свирки осенови
керваните да си водят.

Млади момци подстрижени
да резчешат веч перчени,
сред хорища да засвирят,
вити хора да си сбират.

В тихи нощи яснонеби
млади моми пременени
по весели там поленки
да си кладат те седенки!

С песни, с игри да си предат
тънко даре да си тъкмят,
с първо либе да се любят,
с китка цвете да се делят.

Чер арапа кесаджия,
кръвопийца, харамия
веч го няма да върлува
насекаде да лудува.

Смири ми се тоз делия
в пънков гиран баталия;
непробудно там си той спи,
дребен песък си го покри.

По вси поля, по равнини,
по вси гори, по планини,
няма веч' кой да ви бие,
да ви гони, да ви трие."

Сидер пее, вятър бучи,
песен носи, силно фучи;
разнесе се в девет кази,
старо и младо развесели.

ДУМИ ЗА НИКОЛА КОЗЛЕВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Никола Козлев е роден през 1824 г. (точната дата и месец не са известни) в Лясковец. Поради ранната смърт на родителите му има нерадостно детство. Първоначално учи в родния си град, но поради липса на средства е принуден няколкократно да прекъсва ученето си и да работи като слуга, бакалин, градинар и пр.

Макар и още невръстен юноша, не крие омразата си към гръцките фанариоти. Едва 17-годишен решава се на една дръзка акция – открадва тайно от местната черква гръцките богослужебни книги и ги изгаря. По този начин заставя служещите в нея български свещеници да въведат църковнославянския език в богослужението си.

През 1845 г. продължава образованието си в гр. Елена при известния учител Иван Момчилов (1819–1869) – един от първите радетели за новобългарско образование, въвел и взаимоучителната метода на обучение в родния си градец (1844). След като прекарал една година при него, Н. Козлев се премества в Пазарджик, където негов учител е друг известен наш възрожденски просветен деец – Никифор Попконстантинов. По-късно учи и при учителя Д. Михайловски в гр. Свищов.

Жаждата за повече знания го подтиква да продължи ученето си и в Русия. През 1848 г. заминава за великата славянска страна и постъпва в Духовната семинария в гр. Кишинев. След три години се завръща в България и получава назначение като учител в Лясковец. В него прекарва от 1852 до 1856 г.

Избухналата Кримска война (1853–1856) вдъхва надежда и в неговото сърце, че е настанал моментът за освобождението на поробения български народ. Затова с го-

лямо въодушевление се записва в четата на капитан дядо Никола (1856). След неуспеха на последвалото въстание е принуден да избяга в Бесарабия и отново учителства в някои от селищата ѝ – Шекерли-Китай и Бълбока. През 1868 г. се завръща в България и продължава участието си в националноосвободителната борба. Установява лично познанство с Васил Левски.

Революционната му дейност не остава незабелязана от османските власти и за да не попадне в техните ръце, повторно емигрира вън от България. Установява се в Румъния и работи като градинар, след което се прехвърля в Бесарабия, където продължава учителската си дейност.

Завръща се в България след Руско-турската освободителна война 1877–1878 г. и учителства в Лясковец, Стражица и с. Плаково, Търновско. Навсякъде се стреми да заменя остарялата килийна система на обучение с новата взаимоучителна метода.

Въпреки голямата му народополезна и просветна дейност прекарва последните си години в голяма бедност. Със съдействието на проф. Марин Дринов му е отпусната пенсия, но тя не е в състояние да осигурява неговото и на семейството му съществуване. По тази причина, макар и на преклонни години, е принуден да работи като земеделски работник в чужди лозя и зеленчукови градини. Умира в родния си град на 25 юли 1902 г.

Литературната си дейност започва в края на 60-те години на XIX в. Първата му творба е поемата „Черен арап и хайдут Сидер", която написва през 1868 г. и отпечатва две години по-късно в сп. „Общ труд", издавано от Теодосий Икономов в Болград. По-късно под перото му излиза и съчинението „История на хайдут Сидер и неговът бивол Голя (По народно предание)". След Освобождението издава стихосбирката си „Стар помян". Автор е и на „Автобиография", която излиза от печат посмъртно (1923).

МИЛЕН КУМАНОВ

НИКОЛА Д. КОЗЛЕВ
1824–1902 Г.

Името на Н. Козлев, починал преди 25 години, днес е почти забравено, ако не ни напомня за него дивната му поема „Хайдут Сидер и черен арап".

В учебници и ръководства по литература някъде то се само споменава, а другаде не е и отбелязано. Затуй пък поетичното му дело пребъдва сред редица поколения, минали през училищната сграда, при което пак някои не знаят името на автора, понеже то липсва често в песнопойки и сбирки, и поемата минава за „народна".

Но каква по-голяма награда за един поет от тая – да минава за безимен и „народен"!

И до днес липсва обстойно изследване на поетичното му дело, тъй ранно по време и художествено зряло в много отношения.

Никола Козлев угасна незабелязано. А той е един от ония наши дейци, които предано работиха за пробуждането на българския народ в епохата, когато тоя народ тънеше в тъмнина, с малко пътеводни звезди, под политическия гнет на турците и духовното робство на гърците.

И нам – съвременниците, ако искаме да се обнадеждваме и да надмогнем градeното от предците ни, се налага дългът да поддържаме вековечните и трайни връзки между миналото и сегашното, за да изградим здраво бъдеще.

Да се преклоним пред паметта на ония труженици за нашата свобода и просвета, които сред верига страдания и усилия слагаха цялата си душа и живот пред олтара на поробената родина, да бъдат полезни роду си; – едни като революционери, сложили буйни глави за свобода; други като публицисти, журналисти, ратуващи за по-висока култура и политическо съзнание на невежия народ; трети

като книжовници и поети, които в художествени образи величаеха миналото и някогашната мощ на народа ни.

Никола Д. Козлев е един от редицата книжовници, работили на просветното поле като дългогодишни учители и върли гонители на гръцкия език. В литературата той си спечелва име с епичната си творба „Хайдут Сидер и черен арап“, няколко поеми за борбата на Сидеровите биволи и сбирката стихотворения „Стар спомен“ (1883 г.).

Животът му е бурен, пълен със страдания и в много отношения поучителен. Над всичко надделява силната му воля и непоколебимият му дух.

Козлев е роден в гр. Лясковец през 1824 г. Едничък син на средна ръка хора, той останал пълен сирак на 12 години. Тогава се заредили за него бедите. Учил се на български език в Лясковец при Максима Райкович, известния сподвижник на Неофит Бозвели, и при Манол Стателов, основателя на Казанлъшката ученолюбива дружина „Искра“. Надъхан с патриотичен дух, Козлев се опитал веднъж да чете в черква „Апостолът“ на славянски, за която дързост понесъл бой от един свещеник. Разсърден и верен на учителевите проповеди, той си отмъстил, като изнесъл скришом гръцките книги от черквата и ги изгорил. Така принудил свещениците гъркомани да научат славянски и да служат по славянски.

Примерът му с изхвърляне на гръцки бил последван и в другите църкви[1]. Това станало в 1841 г.

Няколко години бил градинар, пратен от коварните си роднини, и като такъв той претеглил много.

През 1845 г. отишъл пешком в събудения град Елена при уреденото училище на Ив. Момчилов. След една година заминал за Татар-Пазарджик, дето също останал само една година, понеже не могъл да си изкарва прехраната. В

[1] Автобиография (намерени страници в ръкописите на поета), сп. Родна мисъл, Плевен, г. III, кн. VII–X, 1923 г. Някои биографски сведения са дадени и у М. Москов, История на бълг. литература, 1895.

1847 г. отишъл в Свищов и там научил, че в Русия отпущат стипендии за българчета, които искат да продължат образованието си.

Заминал за Кишинев и сполучил да постъпи в семинарията, на която завършил трети клас.

Без да завърши семинарията, Козлев се завърнал в Лясковец и станал учител. Шест месеца само учителствал и бил принуден да напусне България, понеже бил заподозрян като съучастник в дядо Николовото въстание.

От Лясковец избягал със семейството си в Бесарабия. По препоръка на Д. Мутев и С. Радулов станал учител в колонията Шекерли-Китай и учителствал 2 години.

Там през 1866 г. написал поемата си, част от която печатал в списанието „Общ труд“.

Козлев се завърнал в България и учителствал в Лясковец до 1881 г., след което се оттеглил по старост от учителското поприще.

По случай обнародването на стихотворението му „Паданието на българската стара държава“ в „Периодическо списание“ видният наш историк Марин Дринов, оценил напълно заслугите му към литературата, предложил и му се отпуснало от фонда на дружеството доживотна пенсия от 500 лв. на година. Последните си дни старият поет прекарал в крайна сиромашия, сполетян от нещастия; забравен от всички, той починал на 2 юли 1902 г. Неговият портрет краси днес читалищния салон в гр. Лясковец, а признателните му съграждани наименували едно от училищата си на неговото име.

* * *

Интересен е поводът за написването на оная първа негова поема, както ни се съобщи от познат нему съвременник, на когото старият поет разказвал спомените си.

Когато Козлев бил учител в Шекерли-Китай, неговият другар учител написал един разказ, който прочел на Козлева, и последният го харесал. Козлев, заинтригуван, на-

мисля и той да напише нещо, още повече че четял сп. „Общ труд", дето пишели българи. Спомнил си за преданията, носени в родния му град за Хайдут Сидер, а сам той като малък слушал разказа на Сидеровия син за чутовния херой, и сега се заловил да опише като приказка подвизите му.

Понеже описанието се харесало на другаря му, опитал се да изложи прозата и в стихове.

Веднъж отишъл в Одеса и присъствал една вечер в дома на Палаузов, дето се събрали няколко млади българи и руси.

При задушевната другарска среща всички били весели, пели, декламирали и когато на нашия Козлев се поразпуснало сърцето, съобщил на Палаузов, че и той имал нещо написано, но се срамувал да го прочете. Домакинът го окуражил и дал поемата на един русин да я чете, която след няколко куплета го тъй силно трогнала, че сред общо вълнение преминала в няколко ръце, докато се изчете цялата. Накарали и самия автор да я прочете, възторжено го похвалили и насърчили да я напечата, като за целта събрали пари, и поемата се отпечатала през 1870 г. в Одеса.

Оттогава последната е претърпяла няколко издания, краси всяка христоматия и минава често като народна в песнопойни сбирки.

Мотивите на по-късната сбирка на Козлев „Стар спомен" са: предания за миналото величие на Търново и България (Падание на българската стара държава), лична жалба (Плач над синов гроб и др.), възторг пред новата пролет (Пролет и Великден), дето е даден стихиен изблик на чувствата пред подмладената природа и целия Божи свят; радост за освободена България (Въстание на българите и подвига на Русия за освобождението ѝ в 1876 г.), дето има сочни драматични моменти, когато вдъхновеният поет рисува величавия подвиг на защитниците на Шипка и обсадата на Плевен.

С известни изключения тия стихотворения отстъпват по художественост на поемата „Хайдут Сидер", при все че последната е неговият пръв поетичен опит; в тях и

в поемите за Сидеровите биволи, главно, се повтарят често едни и същи поетични похвати, което намалява художествената им цена.

Първата му творба, „Хайдут Сидер", е пълна на много места с драматизъм, картинност, стихиен замах и икономия в рисунъка на действията.

Писана в духа на народната песен, поемата и днес пленява с високопоетичните си картини, сочния, при туй доста чист български език, и нейната цена е тъй голяма за нас, като знаем, че е писана в зората на българската художествена реч, преди Ботев да бе ни дарил огнените си песни.

Тия ни бележки имат скромната цел да припомнят двадесет и пет годишнината от смъртта на един неоценен, но заслужил труженик на родното ни художествено творчество. Оставаме на специалиста, литературния историк, да изследва неговото поетично дело, което е ценен влог в родната литература, играло е завидна роля в миналото, вдъхновявало е поколенията до и след 90-те години на миналия век, като и днес не е загубило много от самобитната си свежест.

Д. С. МИНЕВ

БЛАГОСЛОВ

Мястото на Никола Козлев и неговата забележителна поема „Черен арап и хайдут Сидер" отдавна е определено в българската поезия. Това сториха най-вече акад. Петър Динеков, Димо Минев и някои по-млади представители на нашата литературоведческа мисъл. Правени са анализи, къде по-пестеливи, къде по-пространни. Имам усещането, че едно хронологическо продължение на тия анализи би било натрупване на нови доказателства за тежкото положение на българския народ през петвековното турско робство, за силата на юначния българин от „сербез" Лясковец, хайдут Сидер и неговите руси биволи, за жестокостта на черния арап и неговия кон аждрехан – междувпрочем „аздрехан" в някои стари лясковски говори се възприема като някакво дяволско превъплъщение.

И оттук ми се иска да започна моите мисли днес, когато са изминали сто и тридесет години от написването на поемата, когато сто и толкова години по дунавско равно поле се носят един срещу друг хайдут Сидер и черен арап, едни срещу други се възправят русите биволи и конят, в когото дяволски сили цвилят. Питам се – учителят от град Лясковец не е ли пресъздал по свой начин една сцена на борба между титани, колкото митологизирани, толкова и реални в своето време на петвековното турско робство, в тая земя между Дунава и Балкана. Единият от тия титани е лясковският каруцар-кираджия, роден към 1726 година, прочул се със силата и справедливостта си в защита на род, чест и имот, стоял гологлав и палил свещ за живи и мъртви в храма на манастира „Свети Петър и Павел", кацнал като наш български акропол върху бялата скала над Лясковец. И черния арапин не е можел да бъде

измислен, нито да е излязъл направо от пъкъла, присънил се навярно в някоя неспокойна нощ на поета Никола Козлев. Впрочем дали Никола Козлев е имал самочувствието на поет, „творец", както е прието да се кокетира днес по литературните салони и салончета? Съмнявам се в това, като знам какво нерадостно детство е имал, в какъв убийствен труд е раснал. Изглежда, той е имал намерението да изпълни своя дълг на син на един забравен от света и историята народ, да даде кураж и вяра на себе си и на другите обезправени българи, че никакви тъмни власти не могат да устоят на разбунените възродителни сили на човека българин; да наименова и издигне на пиедестал един мъж от народа, който носи в себе си нов живот и може да побеждава в името на живота. Да побеждава кого? Онзи, който е излязъл от пъкъла и е дамгосан с неговия черен цвят. И кого ще надвива, побеждава извисеният титаничен българин хайдут Сидер? Побеждава оръжията на арапа – „арабийски остър мождрак, тънка сабя дамаскиня, дълга пушка багдаткиня..." Забележително! С един само щрих учителят, поет и синовен родолюбец очертава и пространствата, и силата на Турската империя с нейните модерни за времето си оръжия като острото арабско копие, сабята дамаскиня – Дамаск е бил оръжейна ковачница на империята. И дългата пушка от Багдад, другата, огнестрелната, ковачница на оръжия за огромния султанат. Срещу тая сила се възправя оня българин, вдигнал се на битка ведно с цялата своя земя, с бурите и халите, с дряновия кривак, най-жилавото дърво, което расте в подножието на манастира „Свети Петър и Павел", основан според народното предание (и потвърдено от някои последни изследвания – б. а.) от Боян Магът, един от синовете на цар Симеон. И със самочувствието и предчувствието, че победата в тая битка не може да бъде на никого другиго, освен на стопанина на тая земя, коренният жител на тия краища, където почиват костите на дедите и прадедите му. А тия деди и прадеди са опазили духа си свободен, със своя труд и природния си ум те са се утвърдили силни икономически и

вътрешно независими под небето на поробена България. Пренесли са преданието, че селището Лясковец, което се намира под легендарната сянка на Царевец и Трапезица, се е ползвало някога от покровителството на княгиня Мара, почернената в харема на султан Мурад сестра на последния цар от Второто българско царство Иван Шишман. И когато тази княгиня Мара трябва да тръгне на далечния заточителен път, тя според преданието поискала да ѝ се изпълни едно последно желание – да мине по местата, където се е родила и израснала. Тогава тя достига до скалата с манастира „Свети Петър и Павел“, изплаква от височините над Лясковец най-дългата си и най-горчива сълза, на утрото от която пониква лоза.

Тук би трябвало да търсим началото и на този титаничен образ на хайдут Сидер. От вечно димящия жертвеник на народните страдания и от вечно тлеещите въглени на народната съпротива срещу поробителя той излиза, за да строши къдравата глава и да пречупи гръбнака на другия черен титан. Хайдут Сидер – един безименен лясковски кираджия, на когото, чрез перото на Никола Козлев, е съдено да стане побратим на Крали Марко. Да се чудиш и маеш откъде в ония неразвити за българския език и българската литература времена и по-специално в областта на поемата се е взела толкова фантазия, такъв митологичен размах на въображението и буйство на чувството. Пък и такава пластика и такова могъщо дихание на стиха, каквито срещаме в тази написана преди сто и тридесет години и постоянно преоткривана поема. Не споделям писанията на някои изследователи на Никола Козлев, че в „Черен арап и хайдут Сидер“ имало тромави места, което се обяснява с недоразвитостта на тогавашния български книжовен език и с липсата на традиция специално в областта на поемата. Напротив, внимателният нов прочит и препрочит все повече ни убеждава, че тя не е само написана като че ли на един дъх; не само остава в атмосферата на народното творчество, но го продължава и издига на своя авторска, николакозлевска степен. Тя е

такова изригване на народния дух чрез делото на поета родолюбец, че чрез нея самата българска земя е потреперила под краката на черния титан на робството и го е обрекла на погибел и нестопяване в паметта на поколенията, които се раждат под сянката на Царевец и Трапезица. А тая сянка не е само около старопрестолния Търнов. Тя покрива и манастира „Свети Петър и Павел“, откъдето тръгват буни и завери, и другите манастирски обители по тоя край. Покрива полето между Дунава и Балкана, където се е водила битката между черния арап и хайдут Сидер. Тази сянка се разпростира по цяло Българско, в неговите граници и безграничия. България е толкова голяма, колкото може да я побере сърцето...

Преди много години, в Берлинския „боди музей“, дълго наблюдавах битката на древните титани, чийто скулптури били задигнати през миналия век от древния Вавилон и пренесени тук, в града на Шпрее. Как са били задигнати и пренесени от руините на Вавилон, е отделна тема. Но изваянията на титаните бяха толкова релефни, съвършени и живи, композицията дишаше с такава раздвиженост и динамичност, че имах усещането – не само присъствам, но в някаква степен съм и участник в тази битка между митичните въплъщения на силите на Сътворението и силите на Разрушението, между Омразата и Любовта, между Светлината и Мрака. Струваше ми се, че древните ваятели, създали тая уникална композиция на гигантите, са били с такава мощна дарба, каквато може би е притежавал Създателя... И ето че сега, когато отново препрочитам и проумявам поемата „Черен арап и хайдут Сидер“, без да изпадам в директни сравнения и механични аналогии, не мога да се отърва от чувството, че нещо от размаха на тая битка е уловил и пресъздал и Никола Козлев. Уловил е нещо много българско, драматично и неповторимо – и много лясковско. Далеч съм от предположението, че той предварително е търсил този мощен размах на тези могъщи образи. В ония глухи времена на азиатска робия и световна забрава Никола Козлев, изглежда, най-нап-

вътрешно независими под небето на поробена България. Пренесли са преданието, че селището Лясковец, което се намира под легендарната сянка на Царевец и Трапезица, се е ползвало някога от покровителството на княгиня Мара, почернената в харема на султан Мурад сестра на последния цар от Второто българско царство Иван Шишман. И когато тази княгиня Мара трябва да тръгне на далечния заточителен път, тя според преданието поискала да ѝ се изпълни едно последно желание – да мине по местата, където се е родила и израснала. Тогава тя достига до скалата с манастира „Свети Петър и Павел", изплаква от височините над Лясковец най-дългата си и най-горчива сълза, на утрото от която пониква лоза.

Тук би трябвало да търсим началото и на този титаничен образ на хайдут Сидер. От вечно димящия жертвеник на народните страдания и от вечно тлеещите въглени на народната съпротива срещу поробителя той излиза, за да строши къдравата глава и да пречупи гръбнака на другия черен титан. Хайдут Сидер – един безименен лясковски кираджия, на когото, чрез перото на Никола Козлев, е съдено да стане побратим на Крали Марко. Да се чудиш и маеш откъде в ония неразвити за българския език и българската литература времена и по-специално в областта на поемата се е взела толкова фантазия, такъв митологичен размах на въображението и буйство на чувството. Пък и такава пластика и такова могъщо дихание на стиха, каквито срещаме в тази написана преди сто и тридесет години и постоянно преоткривана поема. Не споделям писанията на някои изследователи на Никола Козлев, че в „Черен арап и хайдут Сидер" имало тромави места, което се обяснява с недоразвитостта на тогавашния български книжовен език и с липсата на традиция специално в областта на поемата. Напротив, внимателният нов прочит и препрочит все повече ни убеждава, че тя не е само написана като че ли на един дъх; не само остава в атмосферата на народното творчество, но го продължава и издига на своя авторска, николакозлевска степен. Тя е

такова изригване на народния дух чрез делото на поета родолюбец, че чрез нея самата българска земя е потреперила под краката на черния титан на робството и го е обрекла на погибел и нестопяване в паметта на поколенията, които се раждат под сянката на Царевец и Трапезица. А тая сянка не е само около старопрестолния Търнов. Тя покрива и манастира „Свети Петър и Павел", откъдето тръгват бунт и завери, и другите манастирски обители по тоя край. Покрива полето между Дунава и Балкана, където се е водила битката между черния арап и хайдут Сидер. Тази сянка се разпростира по цяло Българско, в неговите граници и безграничия. България е толкова голяма, колкото може да я побере сърцето...

Преди много години, в Берлинския „боди музей", дълго наблюдавах битката на древните титани, чийто скулптури били задигнати през миналия век от древния Вавилон и пренесени тук, в града на Шпрее. Как са били задигнати и пренесени от руините на Вавилон, е отделна тема. Но изваянията на титаните бяха толкова релефни, съвършени и живи, композицията дишаше с такава раздвиженост и динамичност, че имах усещането – не само присъствам, но в някаква степен съм и участник в тази битка между митичните въплъщения на силите на Сътворението и силите на Разрушението, между Омразата и Любовта, между Светлината и Мрака. Струваше ми се, че древните ваятели, създали тая уникална композиция на гигантите, са били с такава мощна дарба, каквато може би е притежавал Сътворителя... И ето че сега, когато отново препрочитам и проумявам поемата „Черен арап и хайдут Сидер", без да изпадам в директни сравнения и механични аналогии, не мога да се отърва от чувството, че нещо от размаха на тая битка е уловил и пресъздал и Никола Козлев. Уловил е нещо много българско, драматично и неповторимо – и много лясковско. Далеч съм от предположението, че той предварително е търсил този мощен размах на тези могъщи образи. В ония глухи времена на азиатска робия и световна забрава Никола Козлев, изглежда, най-нап-

вътрешно независими под небето на поробена България. Пренесли са преданието, че селището Лясковец, което се намира под легендарната сянка на Царевец и Трапезица, се е ползвало някога от покровителството на княгиня Мара, почернената в харема на султан Мурад сестра на последния цар от Второто българско царство Иван Шишман. И когато тази княгиня Мара трябва да тръгне на далечния заточителен път, тя според преданието поискала да ѝ се изпълни едно последно желание – да мине по местата, където се е родила и израснала. Тогава тя достига до скалата с манастира „Свети Петър и Павел", изплаква от височините над Лясковец най-дългата си и най-горчива сълза, на утрото от която пониква лоза.

Тук би трябвало да търсим началото и на този титаничен образ на хайдут Сидер. От вечно димящия жертвеник на народните страдания и от вечно тлеещите въглени на народната съпротива срещу поробителя той излиза, за да строши кадравата глава и да пречупи гръбнака на другия черен титан. Хайдут Сидер – един безименен лясковски кираджия, на когото, чрез перото на Никола Козлев, е съдено да стане побратим на Крали Марко. Да се чудиш и маеш откъде в ония неразвити за българския език и българската литература времена и по-специално в областта на поемата се е взела толкова фантазия, такъв митологичен размах на въображението и буйство на чувството. Пък и такава пластика и такова могъщо дихание на стиха, каквито срещаме в тази написана преди сто и тридесет години и постоянно преоткривана поема. Не споделям писанията на някои изследователи на Никола Козлев, че в „Черен арап и хайдут Сидер" имало тромави места, което се обяснява с недоразвитостта на тогавашния български книжовен език и с липсата на традиция специално в областта на поемата. Напротив, внимателният нов прочит и препрочит все повече ни убеждава, че тя не е само написана като че ли на един дъх; не само остава в атмосферата на народното творчество, но го продължава и издига на своя авторска, николакозлевска степен. Тя е

такова изригване на народния дух чрез делото на поета родолюбец, че чрез нея самата българска земя е потреперила под краката на черния титан на робството и го е обрекла на погибел и нестопяване в паметта на поколенията, които се раждат под сянката на Царевец и Трапезица. А тая сянка не е само около старопрестолния Търнов. Тя покрива и манастира „Свети Петър и Павел", откъдето тръгват буни и завери, и другите манастирски обители по тоя край. Покрива полето между Дунава и Балкана, където се е водила битката между черния арап и хайдут Сидер. Тази сянка се разпростира по цяло Българско, в неговите граници и безграничия. България е толкова голяма, колкото може да я побере сърцето...

Преди много години, в Берлинския „боди музей", дълго наблюдавах битката на древните титани, чийто скулптури били задигнати през миналия век от древния Вавилон и пренесени тук, в града на Шпрее. Как са били задигнати и пренесени от руините на Вавилон, е отделна тема. Но изваянията на титаните бяха толкова релефни, съвършени и живи, композицията дишаше с такава раздвиженост и динамичност, че имах усещането – не само присъствам, но в някаква степен съм и участник в тази битка между митичните въплъщения на силите на Сътворението и силите на Разрушението, между Омразата и Любовта, между Светлината и Мрака. Струваше ми се, че древните ваятели, създали тая уникална композиция на гигантите, са били с такава мощна дарба, каквато може би е притежавал Съторителя... И ето че сега, когато отново препрочитам и проумявам поемата „Черен арап и хайдут Сидер", без да изпадам в директни сравнения и механични аналогии, не мога да се отърва от чувството, че нещо от размаха на тая битка е уловил и пресъздал и Никола Козлев. Уловил е нещо много българско, драматично и неповторимо – и много лясковско. Далеч съм от предположението, че той предварително е търсил този мощен размах на тези могъщи образи. В ония глухи времена на азиатска робия и световна забрава Никола Козлев, изглежда, най-нап-

ред е предчувствал и почувствал диханието на тази гигантска битка не само против робството, но и против злото. От тая битка ще се роди свободата, равновесието и разбирателството между божествата, езиците и хората. И е топил перото си в живата жарава на съдбовното стълкновение, останалото се подразбира като продължение във времето.

Поне на мене така ми се струва днес, когато силите на злото и доброто, на разпада и сътворението отново се възправят една срещу друга. И хайдут Сидер излиза от неизтлелите пожарища на нашата история не само защото ние сме го повикали, а защото той е почувствал, че ни е потребен като наша вътрешна опора и упование.

Там, върху височината на бялата скала, все така стои манастирът „Свети Петър и Павел", с паметната плоча на стената му, откъдето през лятото на 1856 година, в състав от тринадесет души, е поела пътя си към своята мъченическа Голгота четицата на Никола Филиповски, капитан дядо Никола, за да събаря империята на султаните. В подготовката на тази четица, която трябвало да даде началото на ново въстание срещу петвековния поробител, е участвал и учителят Никола Козлев, а с това е преподавал един от своите най-съдбовни уроци на потомците. Сила е черпил от един друг свой предишен урок – когато измъкнал богослужебните гръцки книги, за да се богослужи в храмовете на Лясковец и по цялата околност на сладкия български език. Заради участието си в подготовката на въстанието на капитан дядо Никола, а и заради измъкването на гръцките богослужебни книги той бива преследван от турските власти и принуден да емигрира в Бесарабия. Там и написва поемата през 1866 година „Черен арап и хайдут Сидер". Можем да предположим, че и хаджи Ставревата буна, чиято чета в състав от седемдесет души тръгва през лятото на 1862 година от Петропавловския манастир да разклаща устоите на султанска империя, е повлияла на вече навлезлия в зрялата си възраст Козлев – бил е на 42 години, когато написва поемата – за да завърши най-значителното си и зряло произведение.

А върху бялата скала над Лясковец, като белеещо се ангелско крило все така стои манастирът. И светите апостоли Петър и Павел благославят.

12 ноември 1996 г.

СТЕФАН ПОПТОНЕВ

ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ

СЕРДАРЯТ

* * *

СКЕНДЕРБЕЙ

СЕРДАРЯТ

ПОЕМА УВЕНЧАНА НА ПОЕТИЧЕСКИЯ КОНКУРС В АТИНА, 1860 Г.

Писъци се чуват от Галечник в Река; каква ли голяма беда събра наедно и мъже, и жени, и всички плачат жално? Дали удари градушка житоносните поля? дали връхлетяха скакалци? Дали султанът прати да събира данъци, предивременни и тежки?

Не удари градушка житоносните поля, не връхлетяха скакалци, нито султанът прати да събира данъци, предивременни и тежки! – Гегите убиха Кузман, нашия херой, прочут сердар. И ще осквернява занапред кракът на албанските разбойници нашите сенчести планини.

Тъй говореха смутени и поразени земеделци, верни служители на Деметра[1], и жените разкъсваха бузите си, когато се чу тази вест. И мълвата се издигаше и растеше голяма, бързокрила като Борей[2]. А и в съседните народи се отправи злокобният вестител на бедата. Насълзиха се очите на вдовиците и сираците, като чуха скръбната вест; и останаха земеделците с отворена уста като от светкавица на мълния...

Пролетна вечер; на прага на вратата седи дълбоко замислена жена, средна възраст, едра, скръстила ръце на яките си колена, загледана в цевта на пушката, която беше грижливо лъснала със счукан въглен. Тя има херойска сила, амазонска стойка и почтена женска хубост. Годините не можаха да накърнят хубостта ѝ; на свежото ѝ лице още сияе вълшебна младежка сочност. Това е Неда, бедната завидна майка на Куз-

ман. Потънала сега в хаос от горчиви размисли, тя е впила очи в земята, защото е видяла през нощта скръбен сън.

Стълбовете на дома ѝ едновременно се срутиха с голям шум и сила; в средата остана един стълб, единедничък, подпиращ сградата. Но и него множество змейове, огнеоки и страшни, разклащаха бясно. Най-после къщата се срути, и купищата от развалините станаха гробове. – Тя отблъсна съня с отвръщане; но черни грижи я обграждаха неотстъпно и я заобиколиха натрапчивите мъчителни образи на страшния сън. И при всеки шум тя вдигаше намръщено чело, като да търсеше нещо, и отново го спущаше като увяхнало цвете, не виждайки това, що търси. Всеки минувач, съжалявайки почтената вдовица, закриваше насълзените си очи, и никой не се решаваше да извести злата участ на еднородното ѝ дете, защото беше подпора на къщата, крило на майка си и страшилище за албанците, които като ужасни харпии[3] опустошаваха околностите и угнетяваха сираците.

Майката се готвеше вече да постави котел с вода на огъня да се окъпят уморените членове на героя, когото носеха мъртъв. И се надяваше нещастната да го посрещне, яхнал на коня си, препускащ и могъщ, непобедим цар на сенчестите планини – трижди любимия син. Защото Кузман често се изкачваше на планината, преследващ разбойниците, и горд се връщаше с вярната си дружина, винаги победител.

Но изведнъж се зачу шум от стъпки като от много народ; четирма гологлави албанци тържествено и натъжено носеха на ръце мъртвеца и потни сложиха тялото пред вратата. Мъже и жени и жителите от околните места като едно тяло заобикаляха плътно мъртвеца. И отвсякъде се носеха сърцераздирателни писъци и болезнени ридания, като че ли всеки оплакваше всичко, което му е било най-хубаво и мило на земята. До трупа на Кузман жално цвилеше конят, от който струеше кръв; и навел над героя гривата си, той, дълбоко натъжен, удряше гърба на земята.

С трепетна стъпка изтичва майката и се колебае; но по всенародния плач отгатна бедата и си спомни съня... Нададе тежък писък като лъвица първескиня, чиято рожба се отнима от дръзки ловци. Тогава проляха горещи сълзи и очите на най-коравите зрители. Плачовете обхванаха цялото село. А тя хвърли от главата си кърпа и пусна косите си – и плачът извънредно нарасна...

– Отворете ми път, малодушни орачи – рече тя на тълпата гневно – искам да видя сина си. Защо оплаквате Кузман, о, жалки земни твари. За него са достатъчна награда сълзите на майката и риданията на роднините. Оплачете цъфтящите си невести и дъщери, които ще станат плячка на разбойниците. На каква надежда сега се осланяте, клетници! Ето загина Кузман, който като зеницата на окото си пазеше родината и ви закриляше.

При заплахите на майката множеството се сви стъписано и отвори тесен път. Като менада с разпуснати коси тя се хвърли към мъртвеца с ридаещ глас и прегърна до себе си студената му глава, както бръшлянът прегръща ствола на явора, на който осланя живота си. Плачът се издигаше все повече и заглушаващи писъци изпълняха въздуха. Много жени заобиколиха горестната злощастна майка и нижейки съчувствени думи като милогласни ластовици, отделиха полека Нега от студеното тяло. Кой смъртен може да слуша непокъртен сладък женски глас? Албанците, гологлави, прис-

тъпиха с искрено състрадание, скръстили ръце на гърдите. Най-старият от тях рече:

– И да плачеш непрестанно, о, майко, има за какво. Ти загуби такъв син, чиито подвизи ще възпяват сладкогласно устата на идните поколения. Служителите на Арес[4] ще славославят храбрите му дела и всички птици на земята ще те прославят като майка на херой. Ти ако искаш, чуй, като спреш плача си; аз ще разкажа делата му; свещено е да се слушат подвизите на хероите. – Множеството народ се смълча.

* * *

Тази сутрин, като изпълняхме въздуха с песни, стигнахме сто души в Стан. Да беше дал Бог да не изгрееше злокобният ден, който огря гибелта на толкова борци! Но някакъв зъл демон ни тласна в стръмни бездни! Премили роднини, опитни в битките, видях да се премятат като риби... Много майки синовете си и жени мъжете си ще оплакват мрачно. Грабнахме десет овни от близката мандра, овни, отлично охранени. Други се впуснаха в Стан и, разтрошавайки вратите, потърсиха чист пшеничен хляб и откъснаха от ръцете на родителите десет деца да прислужват на яденето. Но богът на нещастните видя от своите висоти зрелището и наклони ухото си да чуе стенещия глас на невинните. И като бич Божий се яви хероят, който си бе предначертал ужасни цели... Заклахме овните и като ги одрахме ловко, набодохме ги на шиш и кръвта им обагри черната земя. А след малко се готвеше да се пролее като червен порой върху същата земя и кръвта на храбри мъже.

Никога не са избягвали окото на твореца синовете на несправедливостта. Запалихме тогава пет ог-

ньове и на всеки от тях се въртяха по два овни. Щом всепоядният огън изпече месото, като угасихме жарта, насядахме по десет души радостно под дебелата сянка на дърветата. На яденето се нахвърлихме като изгладнели ястреби, които са видели тлъсто месо, и хубави прислужници ни подаваха в глинени кани прясна вода. И като напълниха стомаха си, дръзките войници обиждаха нахално прислужниците; отвсякъде избухваха в необуздани смехове сътрапезниците, а това изглеждаше лошо предзнаменование. Очите на обиждащите се напълниха със сълзи, като да заплашваше беда всички, а децата безмълвни се червяха като божур. Аз остро укорих обиждащите, но необузданата младеж не отстъпваше пред старчески съвети, защото страшното Божие възмездие вече висеше над нашите глави.

В това време блестящото слънце се беше издигнало сред небесния свод. Внезапно, сред виковете на пиянството, се показа страшен конник – херoят, водещ десетмина храбреци. Всеки от тях искаше да нападне невъоръжените; но Кузман отрицателно поклаща глава, вдъхва им храброст и веднага праща при нас вестител за бой. Обезсърчени, обиждащите почнаха да се въоръжават полека, изплашени от смъртта, и чувстваха да се смръзва кръвта в жилите им, спомняйки си обидите, Кузман веднага извика:

– Бъдете мъжествени, храбри деца на Река; не се страхувайте от нищо пред безчестието; сега се покажете смели. Ако някога вдовица с чисто вино е уталожвала вашата пламенна жажда, ако някога сираче с почит и засмяно лице е целувало вашата ръка, ако всеки е имал почетно място в гощавките и се е гордял с първенство, ако каната с вино се е давала на вас найнапред и всеки ви се е усмихвал – нека всичко това да си наумим и нека се покажем храбри, за да не каже ня-

кой за нас, че зле се хвалим и че напразно се гордеем, недостойни за почит. Напред! Скрита е непроменна в скута на твореца нашата предопределена съдба

Като каза това, той възбуди смелостта у всекиго и се впусна, яхнал на коня, държейки двуостра сабя, хубава изработка от Дамаск. Десеттимината бойци титечиком следваха бяга на коня му и се впуснаха с викове като вихрогонна вълна в разгара на битката, дишащи гнет и ярост. Геги падаха много и, падащи, се валяха по земята. Но неравна беше борбата и според както им бе писано, преклониха се и бойците му – нямаха нито железни гърди, нито медни ръце, а бяха родени смъртни. Тогава сам многообичният ти син веднага пое цялата тежина на борбата и в строя на враговете се изпречи сам като сторък исполин. Конят му се впущаше, където го водеше желанието на могъщия ездач и гъвкав като змия, пробиваше отвори в неприятелите, спасявайки любимия ездач. А той го препускаше сред борбата, послушен като светкавица. Всеки негов поглед беше гръм, всеки удар – смърт, и в един миг напред, назад, вредом, като обръща острия си взор, насочва меча си там, дето опасността е най-голяма. Черната земя се обагряше в албанска кръв. Разтварящ широки ноздри, конят му цвилеше от гняв, горд съучастник в победата, и тъпчеше трепетните тела на падналите. Жалко охкане се разнасяше. И пред изумените очи на албанците той се показа като страшен кръвожаден демон, вестител за отмъщение на потиснатите, наказващ насилнишки дела. Никак не приличаше на смъртен в разгара на битката; под неговия меч падаха албанците като златни класове под сърпа на жътваря.

– – –

Нашето избиване наскърби Махмут, водача, и той се впусна в борбата като орел, желаейки да встъпи в битка с Кузман. И веднага застана срещу него, като сви вежди в страшен взор, държащ в двете си ръце огнедишно оръжие и ятаган в устата. Раздаде се двоен силен изстрел от оръжията. Два куршума излетяха, търсещи юнашко месо; единият засегна лявото рамо на героя, дето ключалката се сглобява с лопатката, а другият с голяма бързина се зари в праха на земята, изфучал напразно, без да закачи топло месо. Горчиво усмихнат, хероят се втурна след това и като се изправи на коня си, преди Махмут да грабне дръжката на ятагана си, изпревари го и вдигна веднага сабя дамаскиня и я насочи правилно отляво на гърлото на Махмут, дето гърлото, излизайки, гордо се издигна над тялото. Яката маса на костите никак не устоя на разсичащото желязо – то лесно стигна до дясната мишница, разделяйки месо и кости. Така дърварят в гората леко отсича здрав дъбов клон. Падна най-напред главата и дясната ръка на албанския войвода; сетне падна и сам той върху купчина тела, които покриваха земята, и бликнаха пенести струи топла кръв от люта рана.

– – –

Много рани бяха нашарили юнашкото тяло на Кузман, а много бяха закачили дълбоко и вътрешностите му през преградата на ребрата. Сам той все още буйстваше ненаситен на кръв и дишащ гняв и ярост, като неугасим огън беснееше, докато от раните бликаше топлата кръв. Но като пресекна у него животворният извор, навеждайки бледа глава, той прошуш-

на някакви думи и веднага падна от коня с голям шум. Така дъб, победител на ветрове, най-после клюмва под тежестта на раните от брадвата на корабостроителя, но заедно с това смазва при падането и смелия корабостроител.

Това разказа албанецът. А майката, която дотогава го гледаше като изумяла, припадна, като чу всичко, и горко зарида, оплакваща любимия син. И веднага множеството сбран народ отвърна с плач като вълни по дълъг морски бряг. След като се наситиха на писъци и плачове, разказващият рече следното:

– Не оплаквай, жено, Кузман. По волята на твореца той в рая се радва на неизказани удоволствия и само твоят плач смущава душата му, защото падна славен, защищавайки хероично родната земя – не като злодеец, когото Темида[5] подгонва и хвърля в мрачна яма, нито задушен от проказа или от гибелен глад, като удавен във вълни, нито, сложен на легло, като жена от дълга и мъчителна болест – но в хубава битка, отмъстител на насилнишки дела, носещ по-ранішни рани, вдъхващ голям страх, след като изби множество врагове. Той сам изби мнозина в страшната борба на ужаса и аз ще разкажа само за видните херои; народ падна много. – Укяп, широкогърдият, непобедим в борба, който като хвана за пъпка исполина Карал, като камък го хвърли пред голямо множество, и вътрешностите му се изсипаха. Рушит, многозаможният, носещ посребрена дреха, яснозвучен свирач, изкусен в божествени хора, опитен и в страшната битка. Селман, мустакатият, когото старият му баща, умиращ, благослови с голяма радост, защото отмъсти за кръвта на по-млад брат, като отсече главата на Алия. Ахмет, обгореният от слънцето, което обеси в гората Светиградския кадия, защото го забележи, че се опитва да насили съпругата на съседа. Опитният мерач Абдурахман, чийто упорит куршум винаги улучваше и както хвърчаха птичките и разсичаха въздуха, убиваше ги без мъка; само сега не сполучи оловеният куршум; докато изумен гледаше убийствата, падна и той – ерген, оставящ в дълбока скръб старата си майка; той живееше в Малесия, дето молещ пътник всякъде намира прибежище и дори преднамерено да е убил любим син или брат на гостоприемника; па ако и Султанът да поискаше от него прибегналия и да заплашваше със смърт, малесиецът не се колебаеше да пролее кръвта си, за да спаси молещия защита. Сулейман; той беше продал къщата си, послушен на силния порив на младостта, желаейки най-много от всичко да се снабди с хубави дамаскински оръжия. Емин, който се хвърли в Дрин, баща на божествени води, и течението го завлече, търсещ жалка смърт, защото някога, пиян, обидил невъоръжени неприятели; но тогава го видя един рибар и като се хвърли във вълните, спаси го, плувайки; Кузман днес пресече жицата на неговия живот; тъй било писано! Чан-Йок, гостолюбивият, чиято къща беше отворена за всички, родом от планинския Шпат, дето живее смешното племе от смъртни люде; те изповядват и Мохамедова, и Христова вяра, празнуват смесени празници, имам и свещеник заедно четат над гробовете им при погребални обреди. Синът на Абдулах, Елеас бързоногият, който, летящ като ластовица, минаваше мястото за надбягване, като не оставяше следи от стъпалата си по праха; но никак не помогнаха краката на Елеас; от страшната сабя заспа непробуден сън, като остави млада невяста вдовица и момиче сираче. Най-сетне дивият Махмут, отличен във всичко като бик между воловете, когото всички наричахме войвода и го почитахме като бог. И всички те-

зи бяха водачи на албанците. А много народ падаше. Не ще споменавам всички, нито пък ти, жено, ще искаш да изслушаш всичко. От сто участници в битката останалите всички напоиха с кръвта си земята и от всички само ние четирима останахме живи, избегнали ножа. И натъжени, донесохме ти на рамената си като награда тялото от Стан; не го оставихме храна на кучета и хищни птици, защото му подобава жалостно погребение, за да узнае всеки, как албанското племе почита доблестта.

Често пъти в Одрин съм виждал смаян безстрашни руски воини; често съм ублажавал елинската земя, кърмачка на отлични борци – защото остарях в битки и много градове видях, служейки на Шкодралията[6]. Но не срещнах мъж като твоя син, сред толкова воини. Блажена да бъде навеки, о, жено, твоята гръд, която го откърми. С гойно здраво мляко си го отдоила и достоен се показа за него – падна славен, като не засрами никак рода си, в прегръдките на блестяща победа... Къщата, която ще чуе, о, жено, твоите ечащи плачове, ще бъде свещена, и никой храбър албанец не ще похлопа на твоята врата да иска досаждащ гозба. Множество раи са готови да нахранят гегата с многомесна трапеза; има твърде богати. Аз винаги ще почитам този покрив, дето майката на Кузман понася своята скръб. И ето – страшна клетва даваме и нито ще се промълви, че някога албанецът е погазил клетвата си. И веднага всички се наведоха заедно с благоговение пред тялото на мъртвеца, стиснаха твърдо кръстосани ръце пред покойния и се заклеха със свещена клетва:

„Заклевам се, юначе, пред тебе, никога да не оскърбя твоята любима майка; нито ще допусна, колкото зависи от мене, друг смъртен някога да смущава твоята къща."

Тъй се заклеха гегите, деца на чистото коляно на многошумните пелазги. Неда, като от гръм поразена, с втренчен поглед гледаше водача безгласна като риба, но най-сетне му отговори твърде дръзко, защото скръбта притискаше майчината ѝ гръд и гневът бликаше от устните ѝ.

– И отново ли, хищници, уви, скитници боси, имате лоши замисли? Отново ли, разбойници, кроите тайно кражби, убийства и грабежи? Не си ли спомняте, окаяни, как страшната Божия ръка неотдавна ви срази и съвсем разори? Или диво се радвате, че загина Кузман? Но и други воини Река ще възкреси, и като техен водач от планините аз ще тръгна по следите ви, докато или ви затрия, или загина. За какво ми е животът, ако не търся отплата за кръвта на сина си? По-добре ще търся в битки или смърт, или победа, ако това е желанието на Бога; ще отхвърля охотно товара на живота, за да видя пак сина си. А ти напусто го възхваляваш като отличен храбрец, бидейки негов враг по вяра. Храбростта не се нуждае от вашите хитри похвали; даровете на враговете са ненавистни. Не ми се нрави венецът, който лошевината сплита, криеща други замисли. Плачещи албанки, на които Кузман изби толкова души, му плетат хвалби, разказвайки славата и подвизите, които си видял и ни разправи. От кротки раи, казва вашата клетва, албанецът ще търси дневната си храна и само покривът на Кузман ще бъде почитан. Но с шумни думи и клетви не ме смайваш. Къщата ми е свещена. Много желязо има в нея, много барут и Неда е достоен защитник. И ако с вас заедно се стекат и мнозина други, тя смело ще ви посрещне, като се надява на Божията помощ, и с кръв ще отбележи борбата. Но понеже сте носили на рамо издъхналия Кузман и сте извървели дълъг път, и смятам противозаконно

да започна първа срещу вас кървавата борба, нека всеки от народа даде дума, като се закълне с истинска вярност, да не извърши грабеж в границите на многострадалната Река. Инак, мъже, вземете си назад клетвата и нека още днес започне войната – не мога да бъда щастлива, ако родината ми бедства.

Каза... И народът, треперещ, чакаше смаяно развръзката на драмата, а албанците се удивляваха на могъщата природа на гордата жена. Най-сетне всеки даде дума, заклевайки се пред многолюдния народ, че не ще извърши грабеж в границите на многострадалната Река.

Тогава Неда вдигна мъртвеца – огромно бреме, но леко в ръцете на майката. Народът, плачещ, се притече като вълна и пътната врата скръцна твърде силно като ревящ бик. Нямаше път за минаване и широкият двор на къщата се изпълни, а мнозина останаха отвън. И навсякъде тълпата се притискаше с плач, и всеки искаше да хване увисналата глава на Кузман и да целуне челото му. А майката, натоварена с леконосното бреме, гологлава, със силни стенания се изкачи по редките стъпала на високата стълба. И сложи мъртвеца на високо легло, дето престаряла жена чакаше равнодушно и простря прозрачна свилена риза.

Как само ти, о, жено, стоиш безсълзна между всички плачещи? – Тази жена с желязно сърце, с черна забрадка, е калугерката Фотина. Мнозина тя е изпратила в тъмнината на гроба. Постоянните зрелища на смъртта бяха втвърдили студеното сърце на калугерката, а щитът на молитвата беше укрепил нейния ум. И ето я, като скала стои срещу яростта на вълните; недостъпна за сълзи, спокойно слуша неизказваемия писък. Тя съблече мъртвеца и се показаха много тежки рани. И майката, като видя обилните потоци

кръв, веднага сякаш полудяла, цяла трепереща, закрива с две ръце очи, като да я преследва ериния[7], и като лист люлееща главата си, падна горката полумъртва. Стекоха се много жени, вдигнаха от пода мъртвожълто отмалялото ѝ тяло и напръскаха студена вода по слепите ѝ очи. Като се съвзе, нададе голям стон и отвори очи. Но отвори очи пак за плач, сълзи и ридания.

Като сложи в корито съблечения мъртвец, старата наля хладка вода, която Неда, уви, беше приготвила; надяваше се тя да окъпе жив покойния! Калугерката окъпа мъртвеца и в същото време, сред свещена тишина, пееше еднозвучно всички страсти на Йов и се присмиваше на земните неща. Песента беше безстрастна като нейния образ, но се лееше кристална като поток, който тече бавно по песъчливо корито и насища жаждата на пътници. Така Библията насища като балсам всяка неутешима скръб на душата. И думите трогваха душите на жените, които бяха там. Само Неда плачеше и не искаше горката да чуе утеха. Песента вече свършваше и старицата със съвършена опитност беше изкъпала многооплакваният мъртвец, героя от Река. Тя кимна на жените, за да вдигнат бялото като крин тяло на Кузман. Първа майката се спусна и без мъка го вдигна като увяхнало цвете. Веднага многоопитната бабичка му облече свилената риза, тънка като паяжина, и сетне посребрена дреха, която Кузман носеше на весели празници... Тъй млада мома облича с песни младоженец за брачен обред. И майката го пренесе блестящ в трем с висок таван, чудна творба на майстори. Положиха го в мека постеля и насядаха около нея жените отлични тъжачки. Неда сама даде знак за неизказано нареждане. Тя с разплетена коса почна да оплаква любимото си дете, сложила ръце върху него.

– Младоженец – рече тя – се надявах, Кузмане,

да те обличат с песни радостни момичета и в този твой трем да ечат радостни брачни хора. С писани цветя украси изкусен майстор тавана на младоженската стая и шумно подканваща за брачни веселби, бъчвата кипи с вино. Тържествено се изпратиха на годеницата ти отлични сватбени дарове, защото вече наближи часът на венчилото. О, злотворна поменчивост на съдбата! И сега ти слушаш погребално оплакване вместо сладостна сватбена песен и вместо брачна стая имаш безутешния мрак на тъмния гроб.

Уви! Няма да люлея твоето чедо на ръцете си. Ти беше опора на дома. С тебе угасна родът. Нямам друго дете, не ми остава друга надежда. Бог, творец на всичко, остави с едного рода на многопочитания Раде и сега мракът на ада погълна неумолимо едничката му фиданка. Стайко беше една-едничка рожба на Раде, а ти – едничка рожба на Стайко. Всички паднаха славно в битките. Ах! Непоносими страдания ме притискат. Нова рана разтваря старата, син и съпруг оплаквам днес заедно, клетница, и от двойна болка се свива сърцето ми. Още се учудва с ужас цялото албанско племе на баща ти, Стайко, снажния сердар, обичния другар на победата, който ги плашеше, както изгладнял орел плаши зайци, когато ги нападне. И той погина прочут в Дебърца, като се биеше с Дервиш Муча. А ти остана детенце, развеселяваше ме, когато бях натъжена, и растеше буйно като фиданка. С възхищение ме слушаше да ти разказвам за победите на баща ти и това ти беше най-приятно.

Когато слушаше за убийството му, пламтящият ти поглед мяташе огнени искри и почервенял от гняв, ти се заклеваше кръвно да отмъстиш за баща си. Замислен и отбягващ големия шум на връстниците, ти беше овладян от мощни замисли; насъне виждаше битки, а наяве вкъщи играчки ти бяха оръжията. Често забелязвах да опасваш тежък меч и да вървиш гордо, да произнасяш тайнствени пламенни думи, замисляйки битки и убийства. Като порасна, извърши дела, от които затрепера от страх всяко племе от твоите врагове. И от тяхната уста чух за тебе вечно неувяхваща похвала. Двуострата ти сабя славно възроди Река, която пъшкаше като птичка в остри орлови нокти, понасяйки обидите на албанците след смъртта на славния ти баща. И ти сега бързаш, о, сине мой любим, да вземеш лавров венец в блажената страна, дето удоволствията са неизказани. Дето ечат божествени песни, каквито ухото на смъртен не е чуло; дето вековете минават като часове на празненство. Там, дето ще видиш баща си в ливада и като се хвърлиш в неговите прегръдки, кажи му какво си сторил в свещена борба, борейки се за родината. И той, като разтвори прегръдките си за героя, засмян ще те целуне. И съучастник на радостта ви ще стане след малко може би и клетата Неда.

Каза... И безсълзните очи на Неда бяха червени като въглени, защото горещата вътрешна скръб пресушаваше потока на сълзите.

В това време жени подеха с припев оплакването, а отвън безброй натрупан народ, плачейки, отгласяваше звучно. И сетне по ред два отгласящи хора от други жени, пеейки, оплакваха каквото Кузман приживе беше казал или сторил. Кой може да разкаже онова, що нареждат жените, оплаквайки мъртвец? И като дойдоха, майките на мъжете, които паднаха в битката заедно с Кузман, оплакаха мъртвеца и вземайки повод от него, оплакваха своите синове да не станат плячка на кучета. И отвсякъде отекващият дом се изпълняше със стенанията им.

Тогава Неда като елен се завтече в горната стая и гневно укори народа:

– Оставете оплакването – рече – о, мъже орачи! Какво се топите като жени в безполезни плачове! Идете колцина от вас имате леки крака и яки ръце, оставете стенанията и като впрегнете кола веднага, тръгнете бързо в Стан. Там лежат в праха непогребани отлични герои, чиста жертва на родината. Дайте ги, ако и мъртви, на нещастните майки, за да погребат, плачейки, с почит децата си, защото гробът и оплакването са награда за умрелите.

Рече... И веднага се изправиха четирима лични едноврълстни момци и бързо се втурнаха в къщата на многоимотния Фотий. Извлякоха три леки кола, които бяха в крайния сайвант, оправиха дъбовите процепи и намазаха с катран дупките на колелата. И във всяка впрегнаха близнаци двойки черновласи биволи и като се помолиха от сърце, вдигнали ръце към Бога, стигнаха стръмните пътища на многонадиплените планини. Потят се бързащи говедата и страшно е скърцането на осите по пътя. Водач на шествието беше опитен стар мъж, много чул и видял.

* * *

Това вършеха те. А клетница девойка, затворена в стаята си, оплакваше своето либе Кузман. Коя бе тя? Това беше Мария, с хубавите кленки годеница. Тома, старият ѝ баща, я имаше като едничка надежда, а тя знаеше много занаяти, в каквито се учат девойки, като държат игла или совалка в нежни ръце. Тя не дойде да увенчае мъртвия си годеник с няколко погребални цветя, защото в Река е срамота да се чуват момински стонове. Като невинни птици, момите, затворени преди сватбата, плуват в хаоса на мечтите си; тях само Бог вижда, и стените на стаята разбиват техните писъци. Както тъчеше платното, тя зачу плача и почнаха да ѝ се явяват печални мисли, когато старият ѝ баща, леещ обилни сълзи, дойде като вестител на бедата.

– Време за сълзи... Кузман падна, мила дъще, като победител в Стан над враговете. Вкъщи го оплакват жени в жалейни дрехи и плачът е железен.

Като скри пред баща си мъката на своя стон, момата се показа спокойна – нито заплака, само побледня като прозрачен кехлибар. А старецът излезе и се отдалечи, мислейки за друга женитба. О, клетникът! Никога не ще притисне внуче в прегръдките си. Девойката, като остана сама, разкъса забрадката си, нададе скръбен вик, разплете дългата си коса и като се посипа с пепел, презря свещена хубост. Тя, плачейки, рече:

– О, пагуба, о, мъки, о, злочест ден! Печален ще ми бъде занапред животът – непрекъснат низ от сълзи. И само в гроба, клета, ще намеря балсам на душевната си мъка. Как ме напусна, Кузмане, Кузмане, и де оставяш тъй обичната си годеница? Не ще те видя вече на гордия ти кон да носиш блестящ трофей! Нито да сияеш сред веселите младежи на хоро с оръжия! Ах, да бях с тебе, въоръжена като херой, държаща и аз сабя, и вместо тебе, посрещайки стрелите на албанците, да умра като твоя закрила. Ще се впусна, за да разкъсам като менада в планините твоите кръвожадни убийци. Но уви! Страхува се от огъня на битките нежната мома и ръката ми е немощна. Пред трона на всевишния ще издигна глас, проливайки горещи сълзи. Може би милостивият творец ще те върне жив на молбите ми, Кузмане. Но кой смъртен е избегнал жилището на ада! Харон[8] е могъщ – и заради мене Бог не проме-

ня вечните закони на природата! Прислужница в къщата на Бога ще стана, носейки черна дреха, за да не може никога да опетни леглото ми смъртен, па ако би имал и божествена хубост. Може би, плачейки, ще умилостивя Бога с безсънните си викове да ме съедини, милосърд, час по-скоро с тебе в покоя на праведниците. Често ти казвах: „Кузмане, не излагай живота си в шума на битките!“ Но ти, херой, искаше всичко да изложиш на опасност зарад злочестите. Не живееш вече! И когато сладък сън склопи клепките ми, сред тишината ще те гледам в сънищата си блестящ, както беше на земята. Уви! Слънце, как днес пръскаш сияйната си светлина и не почиташ героя! Угасни в Океана, не изгрявай вече, след като почина Кузман...

Каза... И веднага като полудяла преобърна цялата покъщнина и мъката ѝ растеше. Така оплакваше Мария другаря на сърцето си.

* * *

Близо до Галечник има един свещен хълм, цял насаден с върби. Край него поток излива бързо като змия кристални води. Там светлината на слънцето едва може да проникне. Първом там в сенчестите клонове се явява кукувицата да възвести пролетта, изливайки тъжни звуци. Замислен пътник сяда задъхан там под стара върба и слушайки чуруликането на птиците и веселото шуртение в разхладителната сянка, не му се иска да си отиде. Радостната природа казва: „Остани, човече, още малко.“ Тоя хълм е жилище на починалите, криещ праха на мъртвите от Галечник. Големите градини на владетелите нямат такава хубост. Знакът на скръбта, теменугата, само там цъфти като скромна цветна покривка. Така под прострения килим се закриват гробовете със синните цветове на теменугата, че никой не може да види земята – толкова гъсто растат! Като усети отдалеч божествената миризма, пътникът неволно се примамва, забравя целта на пътя си. Там често жена с черна забрадка оплаква най-милите си.

На върха на хълма личи мраморен паметник между другите. На плочата има изящно изваян череп с надгробни знаци. Под мраморния кръст има един отвор откъм западната страна; вътре в него блещука неугасно кандило. Там почива Кузман.

Веднъж в годината човек вижда момите от Река, които на върха на хълма, накичени с теменуги, сладкогласно пеят хвалебствия на героя. Всяка вечер мома в черно расо като сянка стъпва там наскърбена, държаща в ръцете си масленице и поддържа неугасима светлинката на кандилото. Тя увенчава с теменуги изящни череп, проливайки горещи сълзи, оплакваща милия си годеник. Това е Мария, злочестата дъщеря на Тома. Повяхналата ѝ хубост още блести над расото с голяма отрада. Умиленият ѝ поглед хвърля в мечти нежната душа на младежа. Но личат в него чертите на скръбта като ясен отпечатък и на блестящото ѝ чело се изписва видимо сърцераздираща скръб. Като калугерка в Божия дом тя служи тежко натъжена. Розовият цвят на лицето ѝ е повяхнал от мъките. Топи се като восък. Избягваща постепенно общуването, тя беше замислена. Често си шепнеше тайнствени думи. Най-сетне селяните я нарекоха побъркана.

Слеп просяк, прочут, свирейки на двуструнна гусла край пътя, пееше това, а аз, прост записвач, слушайки, отбелязах вярно тази негова песен.

СКЕНДЕРБЕЙ

ПОЕМА

Превел от гръцкия оригинал
Александър Милев

УВОД

Както в ума си подреждах дивния сонм от герои,
аз се реших да възпея вожда Скендербей юначен[1],
който поведе не много воини смели и храбри,
ала погуби безбройни, хиляди зли агаряни,
с чест най-голяма зачете святата вяра Христова,
успокои на баща си сянката ропотна, тъжна,
дето тъй често насъне идваше тихо при него,
образ прискърбен и бледен, своите три сина оплакващ –
трима младежи прекрасни, жертва на подла отрова[2];
и като плачеше горко, търсеше пълна разплата.
Вечно правдивата Клио вече разгласа за него
толкова славни геройства! Аз ще разкажа пък само
как посрами Балабана, кървав сатрап на народа.
Музо[3], певице геройска, меденогласна девице!
Ако по тебе отдавна огнен копнеж ме изяжда,
ако сънят ободряващ моите клепки напусна,
ако плътта ми изсъхна вече по моите кости,
а пък лицето ми като хубаво цвете увехна,
ако приличам на сянка или на призрак среднощен,
ако за теб съм зарязал слава, пари и богатство,
ако напуснах със радост сам годеница имотна,
имаща зестра голяма, дивна мома Панакея;
ако блуждая със тебе, скитник бездомен и беден,
сред ненаселено място, мразейки всяко другарство,
ако желая в пустиня само гласа ти да слушам;

ако пострадаха вече моите очи, устремени
право във блясъка чист на твойто лице богоравно –
днес, повелително, дай ми многожелана награда
за беззаветната служба; пътеводител стани ми,
тъй като аз се захващам с подвиг – и тежък, и мъчен:
мъж най-щастлив да възпея, слава безсмъртна получил,
който със своето име сам Хеликона[4] вълнува.
По градове и паланки, приживе и след смъртта му,
него възпяха мнозина красноречиви поети,
тъй като често сред огън, мятан от огнехвъргачи,
влизаше той като огън само със меча си остър,
сеейки ужас смразяващ в гъстите вражи редици;
боя напускаше здрав, без отдих забулваше с траур
много глави на туркини, скрити под дивни яшмаци.
Музо, с перо остроумно, въоръжи ми ръката,
огън божествен вдъхни ми, дай ми и мисъл крилата,
за да се вдигам високо тук от земята в небето,
пак на земята да слизам, леко понесен отгоре,
като послушен слуга на твоите свети закони.
Ти отстрани от стиха ми всяка нехубава дума,
дръж ме далече от хули, също от приказки кухи,
в образ любим ми показвай цялата наша природа,
моята песен дарявай с древната прелестна звучност.

ОРГАНИЗИРАНЕ НА БОРБАТА

Двайсет и втора година вече измина, откакто
вождът Скендербей юначен беше най-сетне избегнал
злите Мурадови[5] козни; върна се в Круя[6] ликуващ,
седна на трона си бащин, с викове бойни посрещнат;
около себе си струпа много албански младежи,
смело ралата превърна в остри оръжия смъртни,
своите селяни свикна леко с делата на Арес[7]
и от земята албанска турците вече изгони,

Много съседни народи, дръзки и в бой ненаситни,
съединиха със него своите собствени сили,
тъй като общ бе врагът им, общи им бяха борбите,
имаха обща опасност. Пръв съюзи се със него
Арианит[8], господар на плодна земя край морето;
тя се простира свободно все край хълмистия Катар.
Катар от всички се смята град великолепен, със залив
много удобен за пристан. Друг бе Андрея Топия,
високомерно владеещ своята земя камениста;
нея секат по средата Акрокеравнски балкани —
чак на звездите съседи. Там обитава на воля
войнствено племе япиги. Павел Дукагин бе трети,
той половина владее от плодородната почва:
Дрин тъмноструен пои я, като протича през нея.
Павел не беше самичък, в царството бе му съобщник
брат му Никола, комуто цялата грижа остави
да управлява страната, щом я напусна. Потегли
туркоубиец Църнович, Черна гора управляващ,
где свободата заветна пристан удобен намери,
след като боса се скита сред планини и дъбрави,
дълги коси разпиляла, хранейки мъка голяма.
Таз изтерзана богиня там си отдъхна тогава,
своите сълзи обърса, благослови и страната.
Тук планините са свети, място свещено се смятат.
Нивга не ги оскверниха турски нозе нечестиви,
тъй като беше народът доблестен род на гиганти.
Тез племена застрашени вкупом се сбраха тогава
около своя войвода, чутен герой на албанци:
дивната негова слава цялата суша изпълни.

Тъй голишарчета пилци търсят заслон под крилата
топли на своята майка, щом севернякът задуха;
тя си простира крилата, малките рожби запазва.
Хиляди, хиляди воини, храбри слуги на Фатиха,
завоевател опасен, тръгнаха срещу Скендербей.

Тръгнаха много войници, ала се върнаха вкъщи
само малцина войскари да известят за погрома.
Паднаха те надалеч от своите родители мили,
без да ги някой оплаче. Алчни стомаси на псета
и на орли плътоядни станаха техни гробове.
Още със своите бели и непогребани кости
в нивите спират ралата на трудолюбни орачи.

МУРАД II

Ярост обхвана Мурада, лично пристигнал пред Круя,
водейки сто петдесет хиляди диви войници.
Много и скъпи награди явно обрече на онзи,
който изкачи стената, за да забие там знаме.
Често се втурваше смело пръв сред разгара на боя
да насърчава бойците, бавните плашеше грозно
с гибел горчива и страшна: често си служеше с козни,
от нетърпение пламнал, ала бе всичко напразно.
Старецът чезнеше в мъка, виждащ, че в битките нощни
и ненадейни атаки падаха хиляди турци.
Здрави остави стените с хубави крепостни кули.
Тази си горест голяма не преживя той за дълго.
Тежката скръб изсуши му морното старческо тяло,
само очите блестяха, хлътнали в своите ямки.
Щом пък усети наблизо хладния лъх на смъртта си,
той на сина си предаде скиптъра; с люта омраза
клетви ужасни изрече. Клетникът скоро издъхна,
тъй като острата болка бързо сърцето му сръфа,
червеят зъл на позора вътрешността му разкъса.

МЕХМЕД II

Щом Азбиюк пък получи скиптъра бащин в наследство,
стъпка веднага жестоко дивния град византийски[9].

Целият свят се учуди, всички изпаднаха в ужас.
Трона си дръзко постави връз руините на трона,
в който преди бе седял и цар Константин мъченикът[10].
Ничком пред трона му страшен паднаха в трепетен ужас
всички сразени народи, носейки новия данък –
откупа скъп за кръвта си: мъката беше голяма.
Тъй се изпълни на дело строгата воля на Бога,
който от гняв бе обхванат, виждайки людското племе –
гордо със своите наслади, божата правда презряло,
враждо на всякаква честност, роб на дивашките страсти,
цяло отдадено с ярост в спорове религиозни,
жадно да знае и тайни, скрити за ангели даже.
Щом като Господ съгледа всичко това на земята,
гневен от нас си отвърна свойто лице милостиво,
раба Мурада извика. В същото време небето
в миг затръби страховито, а пък земята издъно
се разлюля от речта му; в своето лоно морето
в кръг се раздвижи внезапно, както повито детенце
в люлка кога се обърне: „Алфа съм аз и Омега,
който създадох от нищо, само със кимване леко,
суша, море, небеса и всичко, що в тях се намира.
Богът на силите аз съм, аз съм Твореца̀т единствен,
мен ме народите тачат с обреди многообразни.
Сбирай си бързо войската, тръгвай на битки със устрем,
моите хулители стъпкай, страх на народите вдъхвай,
орган послушен бъди на моята мъст справедлива.
С тебе ще бъда безспирно, ангелът мой ще размахва
меча си огнен пред тебе и ще ти дава победи.
Храбър ще бъдеш във битки и ще потъпчеш страната,
къпана с мед и във масло. Твоите кръвни потомци
ще я получат в наследство за векове неброими,
докато време настане и яростта ми утихне.

Тъй аз намерих за редно! Нека народите знаят:
всяка надменност човешка край злополучен ще има.
Господ все още живее, има и поглед наказващ."
Бог вседържител продума тези слова на Мурада.
Дъхна в лицето му право и му изпълни със сила
младото пъргаво тяло, а пък сърцето му – с дързост.
После в очите му щедро ръсна той огнени искри,
сам от гръдта му изтръгна всякакъв страх и уплаха
и на гърба му положи своята страшна десница,
после напред го изтласка с мощна божествена сила –
него и с него войската. Бог си отдъхна тогава.
Щом Азбиюк се качи на славния трон византийски,
щедро подкрепян от Бога, който бе люто разсърден,
горд и могъщ се надигна. Гледаше горе от трона
ниско пъплящите люде, сякаш те червеи бяха.
Ала Скендербей юначен, болката зла на баща му,
още седеше на трона с гордо издигнато чело,
срещаше натиска вражи като скала над морето,
здраво държеше престола, бащино скъпо наследство.
Високотронният Бог бе много обикнал султана,
тъй като почваше с бога, в боя преди да се втурне,
свършваше също със Бога; нито пък бе самохвалец.
Божият дух на премъдрост водеше вредом султана,
че като собствени рожби своя народ бе обикнал.
Много сатрапи юначни, воини на Мохамеда,
често нападаха с дива ярост Албания стръмна.
Ала те бяха избити. Мразеха всички туркини
голите чуки албански и ненавиждаха боя.
Името пък на героя нощи и дни непрестанно
шепнеше тихо тълпата, цяла във ужас огромен.
Но Азбиюк дълго време криеше своята мъка
и денонощно, и тайно мъст страховита кроеше.
Дълго смущаваха нощем грижи хапливи съня му
и не намираше вече никакъв лек за скръбта си:

Бог беше вдигнал от него своята ръка всемогъща.
Станал веднаж победител, той не ценеше съвета
мъдър на старите люде, а на ласкатели само.
Нито пък ходеше скритом между народа да търси
достопочтената правда, както бе правил баща му.
Тъй Азбиюк властелинът с мъка търпеше позора,
та срещу Круя изпрати злия сатрап Балабана.

БАЛАБАН

Пролет, току-що ранила, вече се смееше мило,
а пък пред Круя пристига с двадесет хиляди турци
сам Балабан всеизвестен, вождът със тяло грамадно,
вождът със власт безгранична мир и война да решава:
днеска сатрап самодържец, но неизвестен по-рано
син на албански орачи, с името Гика наричан.
В село Мурад го бе грабнал, юноша още невръстен,
още преди да засенчи мъх срамежливите бузи;
пленник го беше откарал заедно с други момчета
в дните, когато нападна с много войници страната,
за да ограбва албанци. Той се учуди премного,
щом като зърна младежа с толкова сила и хубост,
с толкова живост в очите, целите умно искрящи.
Рече: „От въглена ярък аз диамант ще направя!"
И под крилата си мощни грижно отгледа младежа
и Балабан го нарече заради ръста му едър[11].
Сам го научи да знае огън-слова от Корана[12],
в крехкия мозък посея семето на Мохамеда;
още отрано кали го в тежкия подвиг на Арес.
И не излъга младежът тези мечти на Мурада,
тъй като водеше често като сатрап – към победи
своята тълпа сарацинска[13]: слава голяма спечели.
Още с лице голобрадо лаври немалко пожъна,
в Азия водейки битки, още по-много в Европа.

Пръв се качи на стените – рушевини византийски,
като забучи и знаме със полумесеца гнусен.
Щом Балабан се показа близо до древната Круя,
бързо разгъна по роти и по началства отбрани
своята тълпа сарацини, за да изплаши круянци.
Сам пък възлезе високо на зеленеещо бърдо,
после отгоре огледа вредом войската голяма,
цялата в строй и безмълвна около своите водачи.
Щом пък огледа войската, тутакси светна от радост.
Както ликува овчарят и се усмихва, когато
бялото стадо съзлежда да се придвижва след него –
че и овцете познават верния глас на пастира,
та се отправят послушно, дето пастирът желае, –
тъй Балабан се възрадва, гледайки своите войници,
и по извитите устни мина щастлива усмивка.
Никак не мислеше вождът мир благодатен да сключи
с храбрите племе албанско. Искаше да го погуби
с меч и със гибелен огън, а пък водача му дързък
да отвлече като пленник на Азбиюк пред нозете;
той пък самият да грабне скиптъра тук на водача –
дар за победата. Глупав! Даже не беше помислил
колко отлични стратези, колко бойци сарацински
гроб са намерили в Круя, колко и други ще найдат;
а пък и колко неволи в дните си вече последни
беше понесъл пред Круя даже Мурад покорител.
Щом си нарадва душата с дивната гледка, сатрапът
разпореди на войските да се разпръснат на лагер.
Те се завтекоха с викот, шум се надигна огромен.
Както усърдните мравки вкупом по време на жътва
шетат нагоре-надолу из житоносната нива,
носят товара си тежък: зрънце пшенично едната,
другата – семе от билка – запас за лютата зима,
тъй се забързаха вредом гъстите турски редици:
ето, едни с яки мишци движеха тежки копачи,

потни копаеха сръчно околовръстни канавки;
други забиваха в ритъм, близо до тези канавки,
здрави подпори за шатри, удряйки остри колове;
трети пък на раменете носеха шатрите вече,
под тежестта им превити. Скоро полето на Круя
цяло помръкна от тия шатри на дивите турци.

ДАРОВЕ ЗА СКЕНДЕРБЕЙ

Спря за почивка войската, а пък сатрапът отиде
в своята висока палатка, най-веселепна от всички,
точно в средата на стана, десет аршина широка.
Мисъл нечакана, нова, мигом дойде на ума му:
чест с дарове да окаже той на Скендербей юначен,
мир да предложи изгоден и да го вярно изпита,
пази ли своята смелост, или е вече изплашен,
щом е съгледал пред Круя тази войска многобройна.
Своя приятел Емина викна и тъй му продума:
„Червеногривест Гелина, моя жребец, приготви ми,
както прилича красиво да му поставиш самичък
дивната сбруя персийска, дето със нея се кипри
гордо, когато лети към замъка на Азбиюка."
Мигом Емин се наведе, леко допря до земята
своята мощна десница, с нея устата си пипна,
тихо я после целуна и си излезе смирено.
Почна да стяга Гелина, както сатрапът му рече.
А подир малко излезе и Балабан исполинът:
той във дланта си държеше сабя за чудо и приказ:
златен ѝ бе портупеят, сребърен беше калъфът.
Тъкмо пред своята шатра свари Емина да слага
сбруята с ремъци дивни, дело на майстор изкусен.
Вредом червени пискюли, също и сребърни плочки
кичеха горе и долу, ремъка, чудно изрязан.
Образи на полумесец, цели от слонови зъби,

галеха коня напет по челото и по гърдите,
уроки да отстраняват, рожби на погледи лоши.
Конската дълга попона беше зелена и в края
имаше ленена лента, везана с нишки от злато.
Плътно сребро стремената бяха със ремъци гладки.
Стройно се клатеха двете, щом се раздвижеха някак;
коня разбунен тогава удряха леко в корема,
вдясно и вляво, а конят скачаше още по-буйно,
силно пръхтеше, пръхтеше, горд със такава премяна
като нагиздена булка в дните на своята сватба.
Щом господаря си зърна, конят си вдигна ушите,
остро, пронизно изцвили, а пък сатрапът му рече:
„Що ми изцвили, Гелине, както ми цвилиш, когато
нас ни извиква султанът, или е време за битки?
Нито султанът ни вика, нито е време за битка,
ала те, чедо, изпращам дар на врага си опасен.
Верни ми друже, не бива ти да се сърдиш на мене,
ако във Круя намериш своята храна за оскъдна,
ако те нявга погали селско космато ръчище,
ако неверник възседне коня със гръб благороден.
Аз те изпращам, Гелине, стръв за голяма ловитба.
Заедно с нея очаквам теб да си върна обратно."
Каза това и погали дивната шия на коня,
който пък удряше тръпно своите копита в земята.
Сабята после подаде той на Емин и заръча:
„Тръгвай, приятелю, вече пратеник в Круя скалиста.
Щом като стигнеш, яви се ти при Скендербей юначен,
дай даровете веднага: коня и острата сабя.
И разкажи му подробно думи какви изговори
онзи съвет многошумен, който в двореца си свика
нашият мощен владетел, славен монарх исмаилски[14].
Също и как ме изпрати тука, в земята албанска,
с власт безгранична – да мога мир и война да решавам.
Вярно кажи му ти всичко, нищо не бива да скриваш,

че съгледвачи безбройни той е изпратил да шетат,
зорко да пазят за всяко дело и план отомански.
Ако най-сетне напусне жаркия бяс на войната,
ако приеме да сключи мир, благодатен за всички,
щастие пълно ще има, син на султана ще бъде,
па ще получи от него много подаръци скъпи.
Ако война предпочита, аз и от нея не бягам.
Битка било че желае, или пък мир предпочита,
искам да имам от него някакъв малък подарък,
скромен залог да остане в моята къща вовеки,
спомен за моите геройства, който и внуци да пазят.
Щом като някой го види, нявга с почуда да каже:
„Този подарък предаде лично Скендербей юначен
на Балабана сатрапа в дните, когато се биха."
Всеки това ще говори, тачейки моята памет;
и ще оставя безсмъртно име навред по земята."

ЕМИН И ТАНУСИЙ

Щом Балабан това рече, влезе във своята палатка.
А пък Емин се понесе, мина през целия лагер,
тръгна по стръмна пътека право към Круя скалиста.
С твърда походка потегли, с мъка юздата на коня
в яка десница държеше, в лявата – острата сабя.
И ту заплашваше коня, ту пък го галеше с думи.
Целият в пот изобилна, стигна най-сетне задъхан
медните порти на Круя, хубавостенната крепост.
Дълго не чака пред нея, тъй като много отрано
бе го съгледал отгоре, чак от високата кула,
стражът усърден Танусий, племенник мил на Скендербей
рус и висок, и подвижен, и възмъжал вече момък.
Бързо от кулата слезе, лоста железен отмести;
тежко изскърца вратата, щом се разтвори широко.
Първо Емин го приветства, после така му продума:

„Друже мой, залезът слънчев нека щастлив да ти бъде!
Хайде бъди благосклонен – тъй като първом теб зърнах
в Круя – кажи ми къде е царският дом на Скендербей,
че съм пристигнал при него с тези подаръци светли.
Па ми кажи сега още своето име, младежо,
че отстрана не изглеждаш син на родители прости,
тъй като твоята външност род благороден издава.
Моето име Емин е, мене Емин ме наричат:
братята, татко и мама, също и моите другари.
Нашата бащина къща е в многоизворна Бруса –
дето и днес обитава мило на музите племе."
А пък Танусий веднага в отговор тъй му продума:
„Страннико, нека да имаш радостен край на живота!
Непримирим неприятел или пък верен приятел –
ти си добре дошел днеска в хубавостенната Круя,
тъй като тука царува мъж благороден и храбър.
Той се нарича Скендербей, брат еднокръвен на татко,
който ни учи да тачим госта – и враг, и приятел.
Враг не изглеждаш, понеже тези подаръци носиш.
Туй пък за моето име дето ме питаш, ще кажа:
Името ми е Танусий, аз се наричам Танусий,
племенник аз съм любим на вожда Скендербей юначен.
Мен ме родиха във Одрин – майка от род благороден,
вярна туркиня, и татко, храбрият воин Рипозий.
Злият Мурад го погуби с гибелна люта отрова –
не само него, а още с други двамина младежи;
тримата станали жертва на лицемерна отрова:
първият с име Станиша, вторият с име Констанций,
тримата братя на чичо, вожда Скендербей юначен.
Ала да тръгнем навътре; ти ще вървиш подир мене."
Каза това и заключи медните порти на Круя,
после пръв тръгна да води, а пък Емин го последва
в унес от чудните сгради на дивностенната Круя.
Всички, подобни на кули, горе в скалите стърчаха,

а сред открито пространство се извишаваше гордо
божият храм с пет кубета. Средното бе най-високо,
другите бяха по-ниски, в кръг наредени край него.
Плътно обраснали с гъби там керемиди широки –
чудна направа на стари майстори керемидари –
пазеха стръмния покрив на великолепната църква.
Гъсто забити отгоре, вееха се знамената
с образа на полумесец, бойни трофеи от турци:
бе ги пленил в боевете вождът Скендербей юначен.
Гладки и лъскави тухли, вдъхващи почит свещена –
ту със триъгълна форма, ту пък със форма квадратна,
бяха отвред украсили предната част на стените.
Сетне, когато Скендербей беше напуснал живота,
същия храм из основи срина Ахмед нечестивец,
смогнал да влезе във Круя с немногобройни пълчища.
Ала сега нещо чудно ставаше в Круя скалиста,
вдъхваше чувство на почит, зрителя смайваше силно.
Имаше точно пред храма място широко и равно,
а по средата стърчеше маса свещена от мрамор,
около нея седяха вождът Скендербей и много
други почтени водачи на племената съседни.
Пък и народ многоброен кръгом се трупаше плътно,
всички наред гологлави, славещи бог Саваота,
силен във всякакви битки. В същото време певците
пееха химн на вечерня. Ето тогава Танусий
със чужденеца пристигна и му продума веднага:
„Странниче, двамата нека тук да останем, додето
службата свърши, додето свършат и светите химни.
Аз се страхувам, че може да се разсърди героят,
ако смутя със шума си тая божествена служба –
той е премного набожен.“ А пък Емин отговори:
„Ти си от род благороден, всичко прилично изрече.
Много си млад и не смятах, че ти така ще говориш.
Ала догдето стоиме, я ми кажи кой е онзи

с чело широко, с нос орлов, с дълга брада до гърдите,
едър гигант и красавец, сам между всички остриган.
Той не изглежда на смъртен, който със хляб се
прехранва.
Между мъжете е личен, както дъба сред гората.
Виждам край него мнозина, все украсени със злато
вождове на племена; но той по глава и по плещи
пръв си остава сред всички.“ А пък Танусий отвърна:
„Той е човекът, когото търсиш – Скендербей юначен,
винаги пръв сред герои, равен на себе си няма.
През седем дена си стриже ниско и равно косата,
волята майчина пази, тъй като и Воисава,
майка му, още от млад му стрижеше ниско главата.“

ЕМИН ПРИ СКЕНДЕРБЕЙ

И докато помежду си тъй разговаряха тихо,
службата вече привърши, благослови иереят
благочестивите люде, свели главите си ниско.
Бързо Танусий премина пряко тълпата сгъстена
със дароносеца странник, който бе много учуден,
па до Скендербей юначен близо застана и рече:
„Чичо, пристигна във Круя този човек преди малко.
Тебе те търси и носи тез дарове мюсюлмански.“
Бледен Емин се изправи, думи такива изрече:
„Праща на тебе, Скендербей, здрава албанска защито,
прелестен дар Балабан и ето това известява:
от Азбиюк е изпратен тука при Круя скалиста,
с власт безгранична – да може мир и война да решава.
Ако от себе си махнеш жаркия бяс на войната,
ако приемеш да сключиш мир благодатен за всички,
щастие пълно ще имаш, син на султана ще бъдеш
и ще получиш от него много подаръци скъпи.
Ако война предпочиташ, той и от нея не бяга.

Битка било че желаеш, или пък мир предпочиташ,
иска да има от тебе някакъв малък подарък,
скромен залог да остане вечно в дома му разкошен,
спомен за подвизи лични, който и внуци да пазят.
Щом като някой го види, нявга с почуда да каже:
„Този подарък предаде вождът Скендербей юначен
на Балабана сатрапа в дните, когато се биха."
Всеки това ще го каже да почете паметта му.
Той ще остави безсмъртно име навред по земята."

ДАРЪТ ОТ СКЕНДЕРБЕЙ

Каза това и замлъкна. А и героят мълчеше.
Малко остана замислен, като кроеше навярно
нещо ужасно в ума си. После във кръг се огледа,
викна по име боеца, който наблизо стоеше,
па на албански му рече, нищо Емин да не схване:
„Сине мой Динко, отивай бързо при Зарко Андрея
и му поискай за мен сърп преизвит и мотика,
палешник, порещ земята, смъкнат от рало прастаро.
Вкъщи дано ги намери! Чедо, от тях да измъкнеш
дръжките дървени със бяло платно незабавно
сам да увиеш усърдно тез сечива на Деметра[15].
После побързай, мой синко, за да ги връчиш ти лично
на Балабана сатрапа, а и това да му кажеш:
Мразя му аз даровете, мразя и него самия,
че от Христа се отрече и Мохамеда обикна,
с вражеска сабя нападна своята земя материнска,
своята земя материнска, що обработваше нявга
и като бог я ценеше, хляба си чакащ от нея.
Аз дали мир ще приема и ще отхвърля войната,
утре той ясно ще види. Или си въобразява,
че ме е вече съсипал, щом е пленил Моисея?
Равни на него мнозина Круя все още прославят.

Щом като иска да има почетен дар той от мене,
този да вземе – достоен дар за рода му и него.
Смело това да му кажеш, страх да си нямаш от нищо,
тъй като в Круя задържам този младеж за заложник,
тачен с трапеза за гости. Него аз няма да пусна,
докато тебе не видя, че си се върнал във Круя."

Динко, боецо, тогава ти се зарадва премного
и се усмихна доволен, тъй като твоят владетел
теб те погледна усмихнат и те повика по име,
тебе избра между всички дело опасно да свършиш.
Клети герою! Ти нивга нямаше жив да се върнеш,
ти, който щеше със радост смърт да посрещнеш за царя.

Сложил ръка на гърдите, Динко поклон му направи,
па окрилен се понесе право при Зарко Андрея
и за Скендербей поиска сърп преизвит и мотика,
палешник, порещ земята, смъкнат от рало прастаро.
Зарко веднага послуша и пред нозете на Динко
всичко постави на пода. Тутакси смелият Динко
техните дръжки измъкна, с бяло платно незабавно
грижно загъна самичък тез сечива на Деметра.
Бързо пое да измине пътя на своята гибел.
Тръгнал от яките порти на дивностенната Круя,
спря се и поглед насочи в шатрите исмаилтянски,
лесно позна отдалече шатъра нов на сатрапа;
нито бе млад прекомерно, нито неопитен в битки.
Своите крачки отправи бързо към тази палатка,
стиснал под мишца ония три сечива на Деметра.
Той преценяваше мълком всичко, що царят му рече,
цял вдълбочен и замислен, трескаво вдаден във грижи
някое слово крилато да не напусне ума му.

ДИНКО ПРИ БАЛАБАН

Въоръжена команда точно пред шатъра бдеше,
ревностно пазейки входа. А пък Резак главатарят
с поглед дивашки пристъпи и заговори на Динко:
„Ти що желаеш, безверник? Кой те изпраща да дойдеш?"
Динко с горчива усмивка тъй му отвърна веднага:
„Вождът Скендербей юначен, друже мой, тук ме изпраща
думи крилати да кажа на Балабана огромен,
думи крилати да кажа и дарове да докарам.
Предизвести го за мене колкото може по-скоро."
А пък Резак незабавно в шатъра влезе, застана,
статуя сякаш, и рече на Балабана сатрапа:
„Пратеник стигна от Круя със дарове, господарю!"
А Балабан отговори: „Бързо да влезе при мене!"
Ниско Резак се наведе, с края на своите пръсти
леко докосна земята, после устата си пипна
и ги целуна по края, па си излезе смирено.
Кимна на Динко тогава в шатъра вътре да влезе.
Динко разбра мигновено, бързо в палатката влезе.
В дъното нейде навътре той забеляза сатрапа.
Около него отбрани вождове турски седяха
върху мъхнати килими, по старшинство наредени
за съвещание мъдро. И като облак кръжаха
най-причудливи кълба от пушека гъст на тютюна,
който издишваха редом техните дълги чибуци;
двата им края красяха янтар прозрачен, излъскан
и позлатени отвори. След като млъкнаха всички,
в миг дързновеният Динко ясно на глас заговори
на Балабана сатрапа: „Чуй, най-прославен сатрапе!
Смелият властник на Круя ето това ти вестява:
„Той даровете ти мрази, също и тебе самия,

че от Христа се отрече и Мохамеда обикна,
с вражеска сабя нападна своята земя материнска,
своята земя материнска, дето я беден ореше,
но като бог я ценеше, хляба си чакащ от нея.
Той дали мир ще приеме и ще отхвърли войната,
утре ти ясно ще видиш. Или си въобразяваш,
че си го вече съсипал, щом си пленил Мойсея?
Равни на него мнозина Круя все още прославят.
Щом като искаш, сатрапе, почетен дар да ти прати,
този вземи ти – достоен дар за рода ти и тебе."
Щом пък това изговори, Динко разгъна платното,
за да постави ония три сечива земеделски
на Балабана в нозете. В миг изумиха се всички.
Щом Балабан ги погледна, тутакси бяс го обхвана.
Червенина като пламък, знак за гнева и позора,
плътно покри му лицето, сякаш бе лава горяща,
и отмъстителна ярост бързо душата му сграби.
Трижди конвулсивно той стисна своите огромни юмруци,
трижди „Резак" се провикна, в лудост страхотна изпаднал.
Щом пък Резак се показа с другите стражи, сатрапът
рече: „Веднага набийте този на кола железен,
нека погине гяурът с мъки и смърт най-злочеста.
Силом му давайте често хладна вода, нека пие,
за да се мъчи по-дълго – не изведнаж да издъхне."
Сграбиха двама пазачи ядно ръцете на Динко,
той неподвижен остана, сякаш от мрамор изваян,
и не смутиха духа му тия жестоки заплахи.
С поглед напълно спокоен, тъй заговори веднага:
„Гняв необуздан, сатрапе, твоя разсъдък размътва.
Мъж беззащитен убиваш, а пък дори не помисляш,
колко голям отмъстител аз ще оставя във Круя.
Ето, когато умирам, в сетния час пред смъртта си,
аз ти предсказвам и вярна моята прокоба ще бъде:

гибел опасна заплашва твойта глава исполинска;
твоята черна душица много по-рано от моята
в ада направо ще слезе. Плячка на псета и птици
скоро ще станеш. И твоите куп непогребани кости
ще се търкалят в нивята, дето ти нявга ореше.
Вие, мъже, оставете моите длани свободни:
нито замислям да бягам, ни да се боря със сила,
нито смъртта ме тревожи: аз съм готов незабавно
огън и смърт да посрещна заради моя владетел."

КАРАХАСАН

Каза това и се тръсна силно наляво-надясно,
та си измъкна ръцете мигом от техните длани.
Стражите тръпни се спряха, ядно захапаха устни,
тутакси шепотна глъчка цялата шатра напълни.
Щом забеляза такава страшно надвиснала лудост,
Карахасан се надигна, старец с брада побеляла,
знаещ събития древни, приказки медоточиви,
опитен в мъдри съвети, страшен във всякакви битки.
щом ръководи войници в полкове пеши и конни.
Старецът беше изплашил даже Скендербей юначен
в дните предишни, когато бе пълководец при Круя.
Днес със тояга подкрепящ своето старческо тяло,
прав да гаси той поиска жаркия гняв Балабанов.
Кимна с ръка на Резака да поизчака за малко
и от средата продума: „Чуй ме, прославен сатрапе!
Ти си водачът! На тебе сам Азбиюк ти предаде
висшата власт на войната в дните, когато те прати,
пълен със сила да тръгнеш, за да нападнеш Скендербей:
мене пък, старец безсилен, определи за съветник,
да те съветвам, обмислящ бъдно и минало точно,
за да се свърши войната колкото може по-харно.
Аз съм твой верен служител, а пък от тебе зависи

да се запази войската, също – дали да погине,
Синко, послушай ме кротко – искрени думи ще кажа:
няма обида младежът разум от старци да взема.
А и Аллах благосклонно гледа на люде, които
правдата вредом зачитат и старостта уважават.
Още от малък със радост старите хора зачитах.
Вече за всички ви тука аз съм баща по години.
О, ти око исмаилско! Чуй ме сега благосклонно,
великодушни водачо, мъж без вина не убивай,
че и Аллах от небето скверноубийците мрази,
смъртните пък по земята вредом със страх ги
проклинат.
„Зло да не косва посланик" – древен закон заповядва.
Нашите прадеди тъй са смятали още от древност.
В детството щастие имах и Баязида[16] да видя,
оня султан прелюбезен, с прякор Светкавица тачен.
Често на обща трапеза хляб съм ял заедно с него,
тъй като аз надминавах своите смели връстници,
всички надвивах в света, никой не спореше с мене.
Сам Баязид не погуби никакъв пратеник нивга,
а ги отпращаше вкъщи с чест и подаръци скъпи,
тъй той живееше в радост, много народи надвиващ:
бе на Аллаха любимец. Днеска пък вече е друго,
че изоставихме ние тези дела на предците.
Ти ме послушай, герою, и укроти яростта си,
не разлютявай Аллаха, силен във всякакви битки,
и не погубвай сам своята слава от лаври предишни,
като отстъпваш пред ярост, луда от гняв
кратотраен:
лудост е слепият гняв и много нещастия носи.
Хайде върни непокътнат вкъщи човека невинен
и не навличай си днеска люти родителски клетви.
Пък и във пристъп на ярост, синко, недей да забравяш,
че и ти сам си изпратил верен приятел във Круя.

Още Емин е във Круя, още не се е завърнал,
той ще загине позорно, ако младежа убиеш.
Тъй ще докараш самичък горестна смърт на двамина
и за родители клети мъка голяма подготвяш.
Също два призрака нощни всеки твой сън ще смущават.
А пък еринии[17] страшни, дето гризат съвестта ни,
ще помрачат безвъзвратно твоя покой във живота,
както петна почернели бяло лице загрозяват.
В своето огромно богатство ти ще живееш без радост,
тъй като сила голяма клетвите майчини имат,
а пък невинните сълзи стигат престола на Бога."
Кипнал от ярост сатрапът, тъй на речта му
отвърна:
„Старче, ти всичко изрече, както прилича, и с разум,
ала гърдите ми пълни дива, нестихваща ярост,
тъй като мен не зачете този безсрамен бунтовник,
докато аз го почетох с моите подаръци светли.
Няма назад да се върне кучето живо във Круя,
тутакси тук ще избълва своята черна душица,
да укроти поне малко моята кипнала ярост.
Даже Емин да погине в Круя от смърт най-позорна
и да ме стигнат във стана страшните майчини клетви,
даже сега да заслужа грозната мъст на небето,
а пък еринии бесни моя живот да разбъркат,
даже това да докара край най-злочест на войната,
даже да падна във боя блед, бездиханен, пред Круя –
всичко това е безспорно определено от Бога:
никой човек не ще може своята съдба да избегне.
Все пак дошлият гяурин нека погине позорно,
за да се знае от всеки почит каква заслужава
името страшно и славно на Азбиюка султана.
Аз съм пристигнал пред Круя пратеник на Азбиюка.
Връзвай, Резак, това куче и направи, както казах."

ЗАБИВАНЕ НА КОЛ

Щом тия думи изслуша, старецът чело наведе,
седна унил там, отдето беше се дигнал по-рано.
Стражите свързаха бързо с яки конопени върви
едрите длани на Динко кръстом отзад на гърба му,
па го отведоха бавно нейде към крайните шатри –
нито далеч, нито близо – колкото диск отлетява,
хвърлен от юноша силен при състезание спортно.
Стражите тук изкопаха яма дълбока до лакът,
в нея припряно забиха кола железен – водачът,
злият Резак, го бе взел от шатрата на Балабана,
където лежаха различни куп сечива смъртоносни.
С тях покосяваше своите люде сатрапът избухващ –
ту Немезида[18] зачита, ту я обижда надменно.
След като кола забиха твърде дълбоко в земята,
те отстрани го подпряха с дървени трупчета здраво –
непоклатим да остане – после запълниха рова.
Кръгом край тези подпори плътно земята набиха,
удряйки с чук от желязо. А пък Резак главатарят
хвана с ръката си мощна кола и в миг го разклати
силно наляво и дясно, за да изпита самият
колко е той неподвижен. Тутакси щом забеляза,
че е забит много здраво и че не се и помръдва,
той се усмихна сурово. Клетникът и не помисли,
че и Скендербей юначен щеше след ден да убие
него самия с такова също оръдие остро:
хиляди други войници паднаха заедно с него.
После звукът на тръбата силно, пронизно отекна,
за да пристигнат да гледат всички войници от стана.
С крясък един подир други тичаха вкупом бойците,
както южнякът търкаля едри вълни из морето.
Щом се събраха тълпите, зрелище спряха да чакат.
Двама палачи тогава устремно вдигнаха Динко

и го сложиха да седне точно отгоре на кола,
после го дръпнаха дружно двамата право надолу.
Острият връх мигновено вътрешността му разкъса,
в същото време издаде съскане тихо, страхотно
и откъм лявата плешка целият в кръв се показа.
Динко напред се наведе от непосилната болка,
а пък тълпата зяпачи трепна и ревна от ужас.
Динко остана със поглед, твърд като плътно желязо,
страх от смъртта не изпита, само внезапно застена
с тежка, дълбока въздишка: бе му съдбата горчива,
болката – непоносима. Клетникът викна високо:
„Воини на Азбиюка, вие мъже исмаилски!
Кой между вас е бозал от майка, жена благородна,
кой във гърдите си храбри огрява душа благосклонна,
да прекрати милостиво моите болки несносни,
като забие изострен меч във сърцето на Динко
или куршум смъртоносен в миг отдалеч да му хвърли?
Клетият аз ще се моля топло, сърдечно за него –
Господ пък чува молбите на непорочните люде –
здрав да се върне от Круя в своята мила родина
и да зарадва жена си, своите деца и роднини.“
Думи такива изрече Динко, измъчван от болки.
А състрадателен шепот мина през тръпните люде.
Много от тях се смутиха, щом си спомнѝха тогава,
че са оставили всички в свойта родина любимци:
клети родители някои, други пък млади невести,
трети – невръстни дечица: искрени сълзи проляха.
Храбри мнозина войници своите оръжия вдигат,
за да прекъснат веднага лютата болка на Динко.
О, триж блажени герои с тази голяма набожност!
Вишният Господ всеведец мигом разбра от небето
тяхната мисъл набожна и се зарадва премного.
Само тях щеше във боя Бог от смъртта да запази
с мощната своя десница в следното утро, когато
вождът Скендербей юначен се разбесня кръвожадно.
Диво Резак ги изгледа и забрани им със поглед,
а на тръбача извика да затръби незабавно,
знак да даде да отстъпят всички събрани войници.
Екна пронизно тръбата, отдалечи се войската
с бавно раздвижени крачки, скръбна, потънала в мисли,
както процесия жална от натъжени връстници,
дето приятел изпращат до неприветната яма.

СЪВЕТ ПРИ БАЛАБАН

В шатрата на Балабана почваше вече съветът,
бурен и страшен, понеже времето беше усилно:
не за хора и гуляи, ала за битки дойдоха.
Чакаха, щом се разсъмне, нещо голямо да стане,
че и Скендербей юначен тъй им се беше заканил.
Пръв Балабан исполинът с гневна душа заговори,
тъй като огнена ярост вътре в гърдите му вреше:
„Мръсен бунтовник, гяурин, цар на скали запустели,
следван от шепа бандити, голи, без дом и родина,
дето почитат за господ само военната плячка!
Той оскърби даже мене, на Азбиюка стратега,
в моето жилище, гдето бяха събрани мнозина:
никак и вас не зачете, нито войската ми храбра.
А сутринта бе получил моите подаръци ценни!
Дързост голяма бездруго е помрачила ума му.
С тази си нагла постъпка не само мене засегна,
но и войската във стана, всичките вас и султана.
Още по-много ме сърди и ме разлютва гяурът
с туй, че дори ни заплашва битката пръв да започне,
като се хвали нахално. Аз пък напразно очаквах,
че ще прикрива усърдно своята храброст във Круя,
за да се радва на малка рожба и млада съпруга,
скрит зад високите кули; няма отвън да дочака

бой със такива войници, с толкова храбри стратези.
Той е загубил ума си, сигурно вече не помни,
че неотдавна направих лаврите да му повехнат:
в робство позорно откарах негови седем стратега,
нищо, че водех по-малко войни тогава от днеска.
Дълго защо да говоря? Време за дело настъпи.
Щом пък делата ни викат, думите стават излишни.
А и нощта непрогледна своята дреха простира,
носейки сладостен сън и отдих от дневните грижи.
Утре бъдете готови, в ранни зори се вдигнете.
Боже, Аллах! Колко бавно утре за мен ще изгрее
таз светлина всекидневна – бавна, но триж по-желана,
както желан и божествен идва байрамът за всички
вярващи мохамедани, спазвали строгите пости.
Ето така аз решавам, мои приятели мили.
Ако ли някой в ума си има съвет по-различен,
нека сега да го каже тук, затова съм ви свикал:
всеки безстрашно да каже своята искрена дума,
за да настъпи по-скоро краят желан на войната."
Думи такива изрече, всички речта одобриха,
Карахасан беше против и възрази дръзновено,
седнал на своето място – както по-рано, не стана:
„О, благородни сатрапе, всеки съвет ти изслушай,
дето безстрашно и смело всеки един ще изкаже.
А най-добрия от всички после ти сам избери си,
тъй като време напира да изпреде участта ни.
Ние висиме на косъм. Синко любими, през тази
нощ ще погине войската или ще бъде спасена.
Аз не съзирам поличба, благоприятна за битка,
тъй като днеска, сатрапе, мъж невинен погуби,
че се поддаде на своя дух на гневливата младост.
Но ако искаш да слушаш мъдри съвети от старци,
сигурно ний ще отбегнем всяко нещастие тука:
има голяма надежда да се спасим невредими.

Само с разумни съвети се управляват в морето
кораби, а по земята – плодни стопанства и къщи.
И градове, и народи пак чрез съвет се спасяват.
Старите опитни люде дават най-мъдри съвети,
младите смятат за лесно и невъзможното даже:
те лекомислени биват често в съвети и в битки.
Бог да ми някак дадеше, та старостта да отърся,
твоята сила да имах само без твоя разсъдък.
Ала природата вкупом всички блага не дарява.
Ти си красавец на външност, силен си в лютите битки,
аз пък съм немощен старец, но съм в съветите силен,
тъй като в подвизи тежки моите коси побеляха,
устремно преодолявах много войни мъжегубни.
предано вредом зачитах вярата на Мохамеда,
също Мурада султана. Смъртен не се е намерил,
който във бой да надвие Карахасана стратега.
Мен ме надви в битка само вождът Скендербей юначен,
мен ме надви и почерни края на дните ми земни:
той е разумен в съвети, а и във боя е силен.
Даже Мурад го зовеше яростен лъв и пантера.
Нищо, че той е бунтовник, а и неверник гяурин,
все пак с достойнство владее скиптъра скъп на баща си.
Плячколюбиви злодеи него не следват, сатрапе,
а храбросърци герои. Ти днес видя и самичък
как синовете албански мрат със готовност за него.
Нивга не се е укривал зад крепостта и стените,
винаги пръв се е втурвал сам сред опасности страшни.
Меча си пръв е изваждал смелост да вдъхва на своите,
пръв е разпръсквал най-често бойния ред отомански,
за да проправя удобен път за войската си в боя.
Някакъв бог дано вдъхне страх на гяура от Круя,
че от изплашен противник Турция никак не трепва,
оня пък много обиди вече изля над народа.
Той над чукари владее, тез пък чукари сразиха

хиляди, неизброими наши мъже отоманци,
славни бойци посрамиха, а и стратези премъдри,
даже Мурад покорител пратиха рано във ада
и напоиха му с горест сетните дни на живота.
Що ви разказвам за случки и на децата известни?
Всичко това и мълвата вред по земята разнесе.
Никакъв смъртен до днеска още не се е похвалил,
че е засрамил във битки вожда Скендербей юначен.
Само ти, великодушни, от дивностенната Круя
живи плени седем души и ги закара във робство,
но подир сблъскване тежко. Туй не е вече победа.
Синко мой, как си забравил мъдрата реч на султана?
Лично аз чух Азбиюка да ти поръчва и дума:
„Тръгвай веднага да пазиш нашите граници, синко.
Аз преди тебе изпратих също с войска многобройна
онзи юначен Хасанбей и Хюсеинбей известен,
а като трети с тях пратих още сатрапа Синана.
Те са отлични по сила, опитни в лютите битки.
С тримата обедини се, зорко брани ми страната,
ала щади и войската, гледай във бой да не влизаш,
че ми изпълня ушите ропотът плах на бойците:
в страх от Скендербей треперят – ненараним бил уж
в боя."
Тъй ти говореше онзи, ти пък обратното вършиш:
люде невинни убиваш, дръзко разпалваш войната.
Где са ония стратези, где са войските им храбри?
Паднаха трима стратези, също войските им храбри.
Ти пък претърси балкани, сенчести гъсти дъбрави,
много усърдно претърси, други следи не намери
по планини и дъбрави – само тела усмърдели
на неоплакани воини: там не открихме стратези.
Нека не бързаме, рожби, все към войната и боя
с тази си глупава вяра в броя голям от войници,
да не пострадаме също, както и други мнозина.

Опозори се султанът, онзи Фатих покорител,
тука довел десеторно по-многобройни фаланги.
Нека решение вземем, боят преди да е почнал,
нека обмислим кои сме, също с кого ще се бием,
че срещу нас се е вдигнал страшно опасен противник.
Или съдбата е с него, или пък Бог го обича.
Непобедими войници, раждани из планините,
с него вървят доброволно в трудните схватки на боя,
всички готови да срещнат огън и смърт за стратега.
Чедо, говоря от опит! Хайде веднаж ме послушай!
Благонамерен към тебе, аз съм ти често говорил,
но ти не слушаш съвета, казан от старец със опит.
Може би вече ще трябва да си затворя устата,
но старостта си остава винаги възраст бъбрива.
Аз предпочитам смъртта си, нежели да не говоря,
ако опасност заплашва нашето племе и вяра.
Ето защо ще повторя, дето го казах по-рано,
Неизбежима погибел всички нас тука очаква.
Шатрите, синко, да вдигнем, тутакси да се отдръпнем,
за да си пазим земите, както султанът ни рече.
Вий не мислете, че днеска тъй аз говоря от уплах.
Аз съм привикнал от малък с много опасности, с битки.
Още тече в моите жили кръв благородна и храбра,
за да поема дела си от предстояща опасност.
Великодушни, послушай, време все още остава.
Ти угаси яростта си, толкова тежка и дива!
Ако бунтарят от Круя те оскърби преди малко,
той го направи от завист или от гняв и от дързост.
Всички пък ние те тачим – млади и стари войници,
че между нас си оставаш цвят сред прочути герои,
гордост за нашата вяра. Заедно ти със султана
често си сядал на маса, за да пируваш на воля.
Знатният всуе се хвали с дивна мълва за предците,
щом като винаги върши срамни дела за рода си.

Ти пък, герою, показа подвизи неповторими.
Някога блесна на трона оня Осман[19] всеизвестен,
пасъл камили във детство; без да е син на султана,
той чрез делата си славни чак на престола възлезе.
Често повтаряше с гордост тази пословица стара:
„Някога бях аз трърница, днеска съм вече трендафил."
С чувства добри ти говоря! Синко, сега ме послушай!
Ако разпалиш гнева си, ако започнеш войната,
аз се страхувам тъй много – нека страхът ми се пръсне,
както димът се разпръсва горе сред празния въздух, –
че ще пострадаме тежко, правдата щом поругахме.
Тъй и войската погина, дето Синан я поведе.
Нека над тебе да тегне тук, на земята, и горе
цялото зло от погрома: аз си измивам ръцете."

ЯКУБ

Старецът каза тез думи, а пък сатрапът мълчеше,
кипнал във гняв безграничен, тъй като той се боеше
да не излезе накрая тази война злополучна,
че да се струпа над него цялото зло на погрома.
А пък Якуб енергичен в миг гръмогласно извика;
този Якуб беше втори вожд на войската събрана –
малък на ръст, ала инак неизчерпаем на сили;
нему единствен съперник бе Балабан исполинът:
„Старче, защо брънцолевиш? Глупости само говориш.
Що за слова се промъкват между зъбите ти редки?
Как се реши да обиждаш нашето племе и вяра?
Никакъв срам не изпитваш храбри бойци да съветваш:
„Вдигайте вече оттука своите шатри, войници!"
Старче, какво си представяш? Ти за жени ли ни мислиш?
Или и ние треперем, както се плашат кошути
всуе, когато ветрецът лист на гората разклати?
Вятър ли вече разпръсна нашите думи, които

казахме всички открито там пред султана Мехмеда?
Глух ти не беше тогава, чу със ушите си ясно,
че обещахме със клетва: или смърт, или победа.
Грачеше ти и тогава, даваше криви съвети,
грачеше всуе тогава, както и днес грачиш всуе.
Щом на Синана войската падна във боя безславно,
значи, в ръцете си той е нямал победата цяла.
С тия бунтари във Круя ние сами ще се справим;
ти към Византион тръгвай, щом пред опасност
треперищ.
Там и невести, и внуци с радост при тебе ще идват,
ще се редят в надпревара да ти измиват нозете,
дружно за теб ще постилят меко Морфеево ложе,
за да почиваш приятно: туй е награда за старци.
Хайде, върви си, че ние твоите съвети не тачим.
Млада, разцъфнала сила няма във твоето тяло,
нито тече в твоите жили кръв благородна и храбра.
За да узнаеш какъв е оня гяурин, що хвалиш,
утре – един срещу друг – ний двамата в единоборство
своите ръце ще сплетеме. Гледай борбата с наслада
и се усмихвай злорадо, ако аз падна във боя."
Каза Якуб и отвсъде с радостен вик одобриха
смелите негови думи: глъчка голяма настана.
Господ всевишен лиши ги днеска от здравия разум,
та одобриха словата на дръзновения воин,
който заляга да стане сват досточтим на султана,
а подиграха съвета, даден от вещия старец,
който кроеше доброто, за да запази войската.
Старецът с поглед наведен слушаше тези обиди,
гладеше своята брада и беше дълбоко загрижен,
тъй като виждаше близко неизбежимата гибел.

СИНАН

В шатрата влезе нечакан въоръжен мъж до зъби,
тъмен, с лице обгоряло, силен, със ръст исполински,
с едра глава, омотана в чудна чалма многоцветна –
бе я тъкал преди време майстор изкусен в Лахора[20].
Ясно личеше, че той е син на родители знатни,
ала лицето му беше образ на скръб безизходна.
Спря се пред шатрата точно, както убиецът Арес.
Глъчката бе заменена мигом с мълчание гробно.
От изумление всички скочиха, щом го видяха.
Както когато децата срещат любящия татко,
дълго отсъствал от къщи, хляба им да припечелва –
като по чудо спасил се от преобърнал се кораб
тъкмо когато очаквал своите рожби да види, –
милият татко, когото те пък оплакали вече,
тъй като чули слуха, че с кораб загинал: и днес го
заобикалят, целуват, мили неща му говорят,
сълзи проливат от радост – също така и ония
заобикаляха кръгом влезлия воин печален,
па го целуваха всички и му говореха мило.
След като спряха със тия топли другарски прегръдки,
старият Карахасан го викна да седне до него
върху постелката мека и му продума сърдечно:
„Сядай – той рече, – Синане, дългоочаквани друже,
тъй ненадейно пристигаш, о, прелюбезни сатрапе,
както дошел би мъртвецът, който се връща от ада.
Как се тревожих, сатрапе, дето те нямаше дълго.
Конници вредом изпращах, за да те търсят усърдно,
конници много изпращах, никъде теб не намерих.
А на ума ми тогава идваха лоши догадки,
също и много тревоги внасяха смут във съня ми.
Щом пък край пътя открихме куп от тела усмърдели,
ние разбрахме веднага колко е страшна бедата.

Болка непреодолима грабна събраните турци.
Като мъртвец те оплаквах, ти пък щастливо се върна.
Нека прославим Аллаха! Толкова тъжен не бивай.
Свойто нещастие хайде сам разкажи ни, любезни!
Харно е ти да излееш своята мъка пред близки,
може би твоите думи някаква полза да носят.“
А пък Синан заговори с тежка, дълбока въздишка:
„Що, беловласи мой старче, пресните рани човъркаш?
Питаш ме ти за победата? Беше голяма и страшна.
Мъртъв да паднех, преди да зърнех такива кланета
и да съм дал на врага си повод за присмех и радост!
Трябваше да се разтвори, да ме погълне земята
още преди да съм станал за съжаление общо.
Искал бих, старче, да скрия своята мъка голяма
в сенчести гъсти дъбрави и в пещери недостъпни,
ала пристигнах аз тука да отмъстя и загина,
колкото мога да махна тоя позор от погрома.
Първом ти искаш да знаеш мойто нещастие, старче.
Как ли уста да отворя да си го спомня отново?
Или слова да нареждам, за да ридая по-силно?
Щом пък съдбата ми клета тъй ме ориса от детство,
моя позор щом видяха и планини, и дъбрави,
искам, макар неохотно, своята скръб да излея,
Може би думите, дето вий от сърце ще речете,
ще облекчат тая мъка в моята душа изтерзана.
Знаете котловината твърде широка под Фурка[21],
с хълмове обиколена, цели с платанови сенки.
Има на нейното дъно извор, роден в планините,
който бълбука и лее с ромон вода бистроструйна.
Около извора вредом буйна трева зеленее,
а пък над него се вият сенчести, стройни платани.
Цялото място оттука взема божествена влага
и многогласно прославя животодатния извор.
Трябваше, братя по вяра, същото място цъфтящо

в моята душа да остави спомен най-тъжен вовеки.
Шест по две хиляди души – верни и смели войници –
там разположих на лагер, че ми хареса полето,
а и султанът ми каза да не отивам далече.
Нищо не вършех и чаках вашето идване, мили.
Ни е далеч долината, нито е близо до Круя –
колкото пътник усърден място за ден изминава.
А и кой би подозирал вража засада тогава?
Дръзките му съгледвачи, като че змии отровни,
тайно проникват в страната, чак до Византион стигат
да ни следят и надничат в думите и във делата!
Онзи гяурин тъй смогнал чрез съгледвачи потайни
да разбере за часа на твоя и нашия поход
и си съставил план страшен: с подла засада, сатрапе,
да ме нападне веднага, още преди да пристигнеш,
та поотделно да може да ни разбие по-лесно.
Вярвайте, бойни другари! Тъй беше, аз се заклевам,
в своя живот се заклевам. По-добре жив да не бъдех!
Щом се на стан разположих, аз не останах безгрижен:
много край нашите шатри, много и по планините
стражи поставих, които твърде нагъсто стояха.
Заповед строга издадох всичките будни да бъдат,
като със смърт ги заплаших, щом само някой задреме.
Вече настъпваше среднощ, сън непробуден и сладък
беше унесъл дълбоко моите морни войници.
Хъркаха всички безгрижно, стражите будни стояха.
Седнал до извора бистър, аз бях потънал във грижи.
А към съня ме зовяха хладният лъх на зефира,
шепотът плах на листата, ромонът тих на водите,
ала оставах си буден, целият в грижи потънал,
сякаш бедата предчувствах, или пък Бог ме предпази.
И изведнъж се разнесе вик отдалече: „Станете!
Идва врагът ни, пристигна." Вик вледеняващ туй беше!
Тичаха близките стражи с устрем към нашите шатри,

будеха вече бойците, сън непробуден заспали.
Аз не оставах бездеен, тичах нагоре-надолу,
плахите окуражавах, будех заспалите воини.
И запъхтените стражи идваха, тичаха бързо
откъм четири посоки, викаха всички задружно:
„Подли, коварни засади вече отвред ни обграждат!"
Вик се нададе железен, бе суматоха голяма.
Както от сън се събуждат, ядно едни ругаят,
луди от ужас напразно своито оръжие търсят,
други се молят, простреля голи ръце към небето,
трети пък, въоръжени, скитат надолу-нагоре,
блъскани, блъскат те други и се подканят взаимно.
Викаха клетите в уплах, тичаха все по гласа ми.
Адският мрак пък направи нашия ужас огромен:
беше нощта непрозирна – тъмна тъй, както е адът.
И не познаваше никой своя приятел отблизо:
гледаха се помежду си като че призраци нощни.
Както морето бушува, щом ветрове се развихрят,
както вълните се удрят право в скалистия зъбер,
тъй и бойците със викот сред суматохата тичат –
та и ефирът безплоден шумно и дълго отеква.
Всички поред насърчавах, като крещях гръмогласно:
„Чуйте, деца мюсюлмански, воини на нашата вяра!
Бързайте пеши и конни, своите коне оставете,
неустрашимо елате около вожда си тука,
който отдавна ви води все към победи и слава.
Нека на дело да видим тези мъже пък какви са,
щом зад коварни засади като жени се прикриват.
Нека нападнем, любими, техните хитри засади,
сила със сила да сблъснем, а пък юмруци с юмруци.
Да не щадим тези голи, тези бездомни бандити!
Всеки от нас щом убие даже едничък гяурин,
и ще завърши войната, победоносци ще станем:
с огън и меч незабавно тия гори ще премахнем

и на врага ще запалим хижите с покрив от слама,
с меча си ще посечеме всички младежи и старци,
от стръмнините ще хвърлим сучещи още дечица
и ще отмъкнем във робство всички жени и девойки;
ще угасим това племе – да не остане от него
върху земята ни име, нито пък някакъв спомен.
Бийте се храбро, че страшен, неизлечим е позорът,
ако боец мюсюлманин страх от гяурин изпита.
Който пък падне във боя, той преблажен ще пребъде,
свят мъченик ще се впише в книгата там при Аллаха,
вечно ще вкусва във рая неизречими наслади."
Тъй аз високо говорех, своите другари подтиквах,
ала в душата си хранех неподозирана болка,
че и на тях, и на мене беше известен прекрасно
вождът Скендербей юначен, славен защитник на Круя.
Викот страхотен отекна горе от височината,
както извикали биха петдесетина герои,
ако гласът си изтръгнат в миг от едно само гърло.
Аз не разбрах какво казва: викаше той на албански.
Но ми се стори, че този глас е повеля за битка.
Горе над нас ненадейно пламък изригна от пушки,
дишащи огън, и с трясък светна по височините.
В същото време страхотен тътен зад нас се разнесе,
ехото на долината му отговори веднага.
Чувах шума на телата, падащи близо до мене.
И посред тази опасност аз бях застанал безсилен.
Същият гръм се повтори мигом от височината.
Светнаха с огън отново тежкогръмливите цеви,
пак се чу глухо да падат близо тела на войници.
В уплах тогава мъжете викнаха с трепетен ужас,
тъй като бяха видели свои другари да падат:
„Братя, да бягаме вече! Празна е всяка надежда!
Тук ако чакаме още, като овце ще загинем!"
Тичаха всички с покруса, хвърляха своите доспехи,

та безоръжни да могат в бяг да се впускат по-лесно.
Само им виках напразно: „Свидни другари, недейте!
Своїто оръжие дръжте, в него спасение има!
Гдето и ний да отидем, вредом засади се крият.
А пък оръжие само чест за войника остава.
Как ще вървите без него в тези опасности смъртни,
както и агнета кротки на заколение тръгват?"
Те не ме слушаха никак, презглава тичаха клети,
сякаш са стадо овце, що лъв ненадейно е погнал.
Блъскат се, падат, настъпват; тъпчейки, тъпкани
биват,
тъй като ужас смразяващ беше им сграбил душите.
Всеки си мислеше само как гибелта да отбегне.
Също и аз се затичах след бегълците тогава
да събера някак тези, гдето в безредие бягат,
да ги спася, ако мога, в тази голяма опасност.
Южно през котловината имаше път твърде тесен,
дето би минала с мъка четириколна каруца.
Стройни вериги от хълми двете страни му обграждат,
а върху тях се издигат широколистни платани.
Юрнаха там бегълците неудържимо и лудо.
Дишаха тежко, лъхтяха и се подканваха вкупом
още по-бързо да бягат. Тъй като пътят бе тесен –
тичаха гъсто стълпени, просто човек до човека,
сещаше всеки с врата си как онзи диша зад него.
Ужас! Следящият блясък, бълвнал от гръмнали пушки,
мрака разпръсна напълно вляво и вдясно от пътя.
Паднаха купища мъртви, пътя заприщиха плътно.
Непоносимата болка, братя, отново ме сграби.
Тежка въздишка отроних, с парещи кървави сълзи
своите бузи окъпах, мигом гласът ми угасна
и мълчаливо повдигнах тръпни ръце към небето.
А оцелелите воини тръгнахме пак без надежда,
влачейки своите стъпки в гъстия мрак непрогледен,

Дълго тогава вървяхме, без светлина да съзреме,
нито да чуем отнегде пукот на пушки зловещи.
След непосилните мъки имахме отдих жадуван.
Всеки потърси да каже дума добра на съседа:
„Нека да славим Аллаха! Ние сме, друже, спасени!"
Ала щом стигнахме с радост близо до равна поляна,
там ни очакваше вече гибел голяма и страшна,
че изведнъж враговете се появиха отново,
мечове само насреща в здрави ръце развъртели.
Жадни за кръв връхлетяха, сякаш са бесни тигрици,
или пък вълци, които стадо нападат през зима.
Почна тогава клането. Страшната гледка ще бъде
жило отровно в ума ми, докато жив съм и дишам.
Моїто сърце изтерзаха болки, изтръгващи вопли,
гръмки молби към небето и богохулства неспирни,
плач и ридания горки, пълни със сълзи горещи,
хъркане на доживяващ своїта последна минута,
жалостен хлип на ранени, стенещи глухо от болка.
Адската нощ непрогледно скриваше тези убийства,
правеше още по-тежки ужаса и виковете.
Идваше зло върху злото и отчаяние пълно.
А пък гяурите мълком неудържимо летяха,
като че призраци нощни, рожби ехидни на ада.
Колеха, колеха лудо; наште бойци без оръжия
гинеха незащитени, сякаш са агнета кротки.
В страшните битки, откакто служа на буйния Арес,
аз не бях виждал по-рано гибел от таз по-печална.
Нейният образ и днеска още духа ми разтърсва.
О, ти, Аллах на небето! Где, във каква ли посока
своите очи бе обърнал тъкмо когато без милост
твоїта войска бе избита от инородци безверни!
Ако затулваше мракът твоите очи остарели,
то не можа ли да чуеш нашите горестни вопли?
Нас ти защо изостави, твоя народ благоверен,

а на неверен гяурин даде желана победа?
Как от престола си горе слушаш днес този безкраен
плач на съпруги и братя, на синове и на майки?
Осиротели ще викат само към тебе в скръбта си.
Или все тъй ще останеш глух спрямо техните вопли,
както бе глух към молбите на злополучните воїни!
Турският бог е лъжовен, а е лъжлив и пророкът,
който при толкова мъки своите чеда пренебрегна,
за да изпие кръвта им тази земя на албанци,
птиците да им разръфат стръвно телата безгробни.
Нас ни Аллах не пожали и не ни даде закрила!
Само случайни щастливци, ненаранени по чудо,
с вяра в нозете си бързи сред суматохата някак
смогнаха там да отбягнат страшния меч на гяура!
Тъй се спасих аз самият – да известя тук на всички
как ни постигна бедата, – след като често забивах
меча си остър в гърдите на инородци безверни,
че със оръжие всъщност аз бях останал единствен.
Ние, малцината живи, бягахме тъй беззащитни!
Ала гяурите спряха повече да ни преследват:
или голяма умора бе им телата сломила,
или награбили бяха плячка голяма и роби.
Без да се спираме никак, цялата нощ ний вървяхме
тъжни, унили, безмълвни, сгърбили плещи от мъка.
Пръв не желаеше никой таз тишина да прекъсне.
А пък когато зората мрака среднощен разпръсна,
аз се обърнах, заплаках, щом като живите зърнах:
всичко до двеста войници! Другите наши другари
паднаха мъртви далеч от своите родители мили.
Всекиго мълком оплаках, ала най-много от всички –
силния воин Хасанбей, моя брат единомислещ.
Мъка по него безспирно моїта душа изтезава,
дето и мене ще смъкне скоро във мрака на гроба.
Щом забелязах, че липсва сред оцелелите живи,

„Где си, любими мой братко?“ – лудо започнах да викам
и незабавно от моята ножница меча измъкнах,
исках в минутата още своята гръд да пронижа,
ала другари ме спряха: стенех дълбоко от мъка.
Търсеха думи утешни, плачеха заедно с мене.
Аз ги послушах, възпрях се, мъничко още почаках,
меча двуостър обратно в здравата ножница втъкнах.
После спокойно вървяхме цели два дена из пътя,
вече на третия бяхме влезли в земя тесалийска,
в плодната шир на Фарсала, гдето нагъсто лежаха
в общи големи гробове мъртвите наши герои.
Там бе решена съдбата между велики народи.
Старец с коси побелели мястото сам ми показа,
гдето сатрапът Исак бе почнал съдбовната битка
с вожда Скендербей и гдето петдесет хиляди свои
воини беше загубил! Турция дълго ще има
страшната сеч да оплаква и да я помни, любими!
Аз потреперах, щом зърнах тези огромни гробове,
гдето са хвърляни нявга моите братя бездушно
по петдесет, по стотина заедно, вкуп, безразборно.
Толкова много войници слезнали мигом във ада,
тъй както камък потъва в морската глъб мигновено.
Често покрусен се скитах аз между тези гробове.
Давах дължимите сълзи на мъчениците клети
и мълчаливо очаквах що ще ориса съдбата.
Три дни горчиви прекарах все край Фарсала измъчен,
а на четвъртия шибна моите уши и мълвата,
че сте пристигнали вие тук, във земята албанска.
Аз се забързах да дойда заедно с вас да погина,
че ми е болката остра и непосилен животът.
Нека проклет да остане оня ден пагубен, грозен,
в който пристигнах за боя, чак от Византион тръгнал,
сам своїта слава да видя как мигновено погива
и да погубя тъй много все благородни герои.

Ала защо ви говоря? Неотменимо остава
туй, що отрежда съдбата! Тя пък ме мрази от детство.“
Тоя мъж многострадален каза това и заплака,
скри си лицето във длани, почна да стене дълбоко.
Дълго остана съветът силно смутен и безмълвен,
гледаха всички смълчани, зяпнали право във него.
Страшният образ на злото в ужас ги беше докарал.
Докато всички мълчаха, Карахасан заговори:

СПОМЕНИ НА КАРАХАСАН

„Своята мъка голяма ти успокой, храбри момко!
Не само тебе, герою, люто намрази съдбата,
не само тебе съсипа тъжно албанският Арес.
Много и други стратези, храбри предходници наши,
тука, при Круя, търпяха само беди многосълзни.
Синко мой, щом като тези люде поред си припомнят,
ти непременно ще найдеш лек в душегубната мъка;
нашта съдба е жестока и е сломила мнозина.
В края на дните си земни аз се показах пред Круя;
без да съм син на орачи, нито от род на овчари,
с думи любезни и кротки лесно продумах Скендербей
да не причаква в засада мене, боеца на възраст,
а да излезем открито двамата в бой ръкопашен.
Битка отблизо започна, както самият поисках,
но ми посрами вовеки той беловласата старост.
Гледах аз как мигновено моята слава погива,
в боя оставих да паднат много души благородни.
Всекиго мълком оплаках, ала най-много оплаках
силния воин Нуримбей, моя син най-драгоценен,
който в живота си беше кротък и нежен към всички.
Ала защо споменавам случки, на всички известни?
Стари и млади са чули или сами са видели
колко, какви пълководци идваха тука при Круя,

също и колко неволи всеки от тях е понесъл.
Тези, които отколе влизаха в битките тука –
или погинаха срамно, или живеят със болка.
Колкото има все още въздуха турци да дишат,
всички, облени във сълзи, крепостна Круя проклинат.
Някои братя оплакват, други пък – рожби любими,
трети – бащи престарели. Никой от тях не се хвали,
че си прекарва живота в радости само, без скърби.
Върху това поумувай и не унивай, храбрецо;
всичко понасяй юнашки! Тъй е изпрела съдбата[22]:
трябва мъжът благороден скърбите да побеждава,
пък и плачът и сълзите на храбреци не подхождат."

РЕЧ НА БАЛАБАН

А Балабан се развика, цял заприличал на пламък:
„Казвам ти, старче безумен, спри да злословиш най-после,
не превъзнасяй с похвали оня омразен безверник,
сякаш е син твой обичен или е брат еднокръвен.
Ако пък искаш, хитрецо, тръгвай, живей си със него,
козни за нас съчинявай, че сме момци лекомрвни.
Но ако плашиш войската с твоите злословия долни,
аз се заклевам в Аллаха и във Пророка кълна се:
твойта брада достославна с меча си сам ще отрежа,
ще те направя за присмех, щом оскърбяваш народа.
Е, домолюбецо, тръгвай, в Круя живей със герои,
а остави да се бием ние за нашето племе,
ний, синове на орачи, прости деца на овчари.
Виждам, че ти си отдавна срам и беда за войската.
Що ме е грижа, че дрънкаш и заядливо говориш.
Ние решаваме днеска, нам е властта поверена,
ние войната желаем, ще продължава войната.
Да не би вождът на Круя да е роден от гиганти?

Или пък щом победил е тебе, безсилния старец,
ненараним е тоз мъж и непобедим е във битки?
Спри тия дълги брътвежи, никого не убеждаваш.
Грачейки и да се пръснеш, ний ще останем при Круя,
за да понасяме мъжки тоя товар на войната.
В ранното утро, когато златна зора се усмихне,
ти ще съзреш Балабана потен сред първите в боя
да настървява към храброст рожбите на отоманци,
подвизи сам да извършва, както дедите си славни.
Смело сега се надявам със помощта на Аллаха
да разруша из основи дивната крепост на Круя,
да усмиря гордостта на онзи разбойник, когото
ти величаеш, да махна болката на Азбиюка.
Турският бог е всесилен, а и пророкът е силен!
Вчера надвитите турци днес пък сами ще надвият,
тъй като Господ размесва злото наред със доброто:
радост е близо до скърби, здраве със болест съседства."

СИНАН ЗА СКЕНДЕРБЕЙ

А пък сатрапът Синан на тия слова отговори:
„Нямай ти празни надежди като дете, Балабане,
че гордостта на героя лесно не се усмирява,
щом като Турция още в първия миг го не смаза;
Круя тогава бе слаба, тронът му бе неукрепнал,
а и албанците бяха неупражнени във битки.
Мисля, че ти и по-рано дръзна мъжа да нападнеш,
тоя твой опит не беше никак безскърбен за тебе.
Сам аз предвождах тогава вещи във боя войници,
дето приемат войната като приятна забава.
Трепнаха тези герои само щом чуха гласа му:
бяха избити при бягство, както овце беззащитни.
Ни кукумявка омразна нас ни закука от покрив,
нито детенце еврейче беше ми пътя пресякло,

нито пък оня ден беше почнал злокобно за мене,
в който потеглих от Стамбул, за да пристигна дотука;
но сатаната закриля тоя безверник гяурин
или съдбата със своята черна ръка е изпрела
нишка прокобна за мене. Тебе дано те закриля,
нека погледне с усмивка всяко едно твое дело!
Но и най-лошото даже ти пред очите си имай,
нека младежите дръзко хранят безумни надежди,
тъй като Круя прославят едри мъже планинари,
дето бунтарят омразен ги е научил отдавна
жега и мраз да издържат, жажда и глад да понасят.
Тези ми думи не смятай, че ги говоря от уплах,
тъй като равно на гибел всяко безделие смятам:
само във бурния Арес днеска намирам утеха.
Тука дойдох от Фарсала, че се стремя към войната.
Ако все пак аз изляза ненараним от пожара,
ще се изкача високо на планина недостъпна,
с радост оттам ще се хвърля право от стръмния зъбер,
за да премахна товара непоносим на живота
и да прекъсна със него своята скръб душегубна.
Първом все пак ще нападна вражите бойни редици,
за да потърся отново тежка разплата във боя.
Вие сега обмислете бъдно и минало точно,
как най-добре да постъпим. Тъй да решавате днеска,
сякаш вървите към гибел. Аз пък отивам да легна.
Тежка умора от пътя моето тяло съсипа.
В шатрите вий настанете моите войници, които
още са живи, останки жалки от тежкия поход."

ПОДГОТОВКА ЗА БОЯ

Каза героят и мигом шумно за сън се отпусна,
просна нозете си едри, ала сънят го не хвана,
че му гризяха сърцето грижи хапливи и остри.

А Балабан исполинът гордо така заговори:
„Стига съвети нередни, стига и спорове криви,
а и нощта чернокрила вече крила разпростира.
Тръгвайте, боелюбиви, смели стратези на турци,
и на войската кажете всички да бъдат готови,
своето оръжие всеки нека приготви за битка!
Със друговерците утре боят жесток ще започне,
ако гяуринът само тръгне открито във схватка.
Иначе ще обсадиме ние отвсякъде Круя.
Вече реших неотменно, точно така и ще стане.
Хайде, Резак, настанявай тези мъже на сатрапа,
стражи на гъсто поставяй около нашите шатри,
цялата нощ да будуват срещу коварни засади."

Каза това и прекъсна речите несговорливи.
Пръсна се мигом съветът, храбрите турски стратези
се разотидоха бързо от пълководския шатър,
казваха те на войските всички да бъдат готови,
своето оръжие всеки да си приготви за битка.
Сложи Резак по палатки и на Синана мъжете –
с мъка спасени останки от непосилния поход.
Около шатрите после стражи нагъсто постави
цялата нощ да будуват срещу коварни засади.
Правеха всичко най-точно, както сатрапът им рече.

ДВОРЕЦЪТ НА СКЕНДЕРБЕЙ

Много наблизо до храма, а не далече от него,
беше домът на Скендербей, дом и просторен, и шумен.
В него въвежда двукрила и кипарисова порта.
Майстор изкусно я беше правил и с масло намазал,
много висока, широка, чудна, за гледане само:
ярко блестеше, когато залезът с лъч я докосне.
Покрив оловен отгоре пазеше крепко портала.
А върху него – двуглав и цял от желязо – орелът

своите криле бе разперил, поглед обърнал на изток.
Щом пък през портите минеш, лъхва приятна прохлада.
Полъхът лек на Зефира, от Адриатика духащ,
винаги хранеше щедро най-освежителна влага.
Там със наслада ще диша всеки приятния въздух
даже на лято, когато и Орион се издигне
и уморителна жега носи за смъртните хора;
или по жътва, когато свири щурец сладкогласен
между дървета. През тази порта премина Танусий,
водещ на гости Емина, според законите древни.
Сдържаше мъчно с юздата червеногривест Гелина,
а край устата на коня бухнала пяна летеше.
Пръскаше тя на младежа хубаводиплата дреха:
конят я плюеше често, хапеше ядно юздата.
А край стената на двора, тръгнеш ли малко наляво –
там многоясла конюшня вдигнал бе вождът Скендербей.
Вътре Танусий въведе коня и влезе спокойно,
а пък Емин го последва. Беше почти полутъмно:
малки закрити прозорци правеха мрака умерен,
който пък успокоява морната плът на конете.
Тамо четирдесет коня, много по-бързи от вятър,
със букаи на нозете спънати кротко стояха,
хрупкаха мека тревица, расла по тучни ливади:
цяла във цвят детелина, благоуханна острица,
троскоти меденосладки. Конят Шахин черногривест,
с кръв благородна известен, с ръст исполински и с хубост,
страдаше много за схватки, за боеве мъжегубни,
тъй като с радост голяма косеше той на гърба си
вожда Скендербей юначен, битки когато започват.
После, щом конят научи, че е загинал ездачът,
той подивя ненадейно, мъчен от болка несносна;
нито в конюшнята вече искаше да си почива,
нито храна да приема, нито дори да живее.

И побеснял, той разкъса своите въжени примки,
див се понесе в горите, сякаш бе буря опасна.
Седем дни там непрестанно страдаше в болки несносни,
тичаше вихром из урви, както по равна ливада,
странно чудовище беше за воловари, овчари.
После внезапно изчезна. Никой го вече не зърна,
нито чу нещо за него, а пък го търсеха много.
В тази неволя след време щеше Шахин да изпадне,
онзи Шахин лавроносец с гордо издигната шия,
дето го Арес запази сред оръжейния грохот.
Щом забеляза тогава червеногривест Гелина,
мярна го с поглед разискрен и си изправи ушите,
страшно пръхтене издаде, дива сърцатост издиша,
щеше насмалко да скъса своите здрави въжета,
но укроти го Танусий, като спокойно му каза
галещи ласкави думи. А на Гелина юздата
хубаворемъчна смъкна и на пирон я провеси,
Него далеч от Шахина върза на крайната ясла,
сложи му мека тревица – първа храна да му бъде,
докато времето дойде за водопой и за зърно.

После Танусий забърза закъм двореца на вожда,
а пък Емин го последва, носейки сабята само.
Той се учудваше много на великолепния блясък.
Сякаш в сияние лунно, или пък в слънчево светнал
беше високият, строен дом на Скендербей юначен.
С прелест неземна блестяха всякъде плочи големи,
мраморни, лъснати вещо с масло елейно, квадратни.
Портите светеха също – целите от кипариси.
Чукчета златни лъщяха – венецианска направа.
Къщата беше покрита с плътно излято олово,
стелеше се пред двореца твърде просторна градина,
гдето цъфтяха на воля всякакви плодни дървета:
стройни лечебни бадеми, в своята цветиста премяна
пищно покрити напролет; орехи тежкошумящи,

нарове червенозърни, праскови дългнестолисти,
ябълки хубавоплодни, също и круши въздълги,
пускащи мляко смокини, яркозелени маслини,
мили за птици череши, тъй от децата желани.
А срещу тях се извиват като във лес кипариси,
вечно зелени; небето стигащи дъбове стройни,
кичести черни тополи, още ели правостебли,
много широки платани, брястове, сянка разстлали –
те плодове не донасят, дето ги смъртните вкусват,
ала са дивна украса за лесове и градини.
А под дебелата сянка от пренатрупана шума
пееха птиченца пойни, вредом на музите мили,
славеха вече по двойки дните, изгрели за обич,
и пролетта разцъфтяла. А по средата на парка
имаше светъл фонтан с три чучура, дялан от мрамор,
който изхвърляше плавно бистра вода на два метра;
ситна роса се кълбеше и отразяваше чудно
багрите там на дъгата, богоизписана дивно,
щом я докоснѐше светнал лъч на залязващо слънце.
Водните струи от него сбираха два водоема –
лъскави, кръгли и двата. Горният беше по-малък,
долният бе по-обширен и по средата му точно
прави стояха три двойки лъвове, цели от мрамор,
много внушителни, страшни, раздалечени еднакво.
Всеки лъв бълваше струя бистра вода, искрометна,
волно от своето гърло – в гърлото точно отсреща,
като очакваше зинал струята, пратена в него.
Истинско чудо, голямо! Всички съвсем като живи
пращаха водните струи плавно и винаги точно:
всеки приемаше струя все от лъва срещу него.
Имаше лъскави пейки, дялани от кипариси,
гдето най-често седеше вождът Скендербей юначен
дружно с Дорика – със своята зестробогата съпруга,
доблестна щерка на Комнин Арианит достославен.

Тя все държеше Йоана, своето малко момченце,
хубаво, сякаш Звездица, именник с дядо си славен,
който умря състарен от мъка по четири сина.
Вождът загрижен там често свикваше своите старей,
да се допитва в съвета, битки когато ще почват.

Странникът, щом се нарадва, гледайки парка на воля
и се начуди на всичко в своята душа, заизкачва
дивната мраморна стълба, воден напред от Танусий.
Двамата минаха тихо дългия ходник в двореца,
гдето на север от него спяха князете съседни,
доблестни и благородни, храбри във бой пълководци.
А пък родът на Скендербей бе по страната отсреща.
Южната част на двореца е построена двукрила,
а по средата пък има зала голяма и светла,
с гладки кресла наредена, дялани от кипариси.
Там от тавана висеше златокован седмосвещник,
който да свети, когато вождът Скендербей вечеря.
Водеше стълба от орех в третия кат на двореца,
гдето живееше дружно с верните свои слугини
славната с доблест Дорика, скромна царица на Круя.
Първият кат бе най-ниско, гдето отделно стояха
многото верни слуги на царя Скендербей юначен.

Стигнаха стаята, гдето беше домът на Танусий.
Сребърен ключ той извади нейде от своята пазва.
Тутакси щом го постави, твърде умело отмести
малко желязно езиче в дивно направена брава,
после вратата двукрила с дясна ръка понатисна –
тя се отвори, скрипейки – сякаш че бик измучава.
Кръстен знак стори Танусий и пред Емина прекрачи
гладкия праг кипарисов, праг на вратата двукрила.
„Хайде, Емине – продума, – влизай спокоен и с радост!
В нашата къща се чувствай, както в дома на баща си!"

Каза така и прихвана той от ръката на госта
сабята – кобния дар на вероотстъпника долен –

и я провеси на гвоздей точно над своето ложе,
гдето оръжия разни светеха в чудна направа.
Странника гост настани на гладкия стол до самия
малък прозорец, отдето целият парк се обглежда.
Седна Танусий до него. А пък Емин му продума:
„Много бих искал, Танусий, с лека нога да съм стъпил
в Круя и идвайки тука – никому зло да не нося.
Аз ще си спомням със радост, мили мой гостоприемник,
дето съм зърнал Скендербей, а и двореца му хубав.
Този дворец е прекрасен, друже, каквито са вредом
всички дворци на царете, с много богатство известни.
А господарят на този има невехнеща слава.
Същото чух от устата на Техалила сатрапа,
тъй като беше той идвал пратеник нявга във Круя,
за да предлага изгоден мир от султан Азбиюка.
Дивни похвали плетеше и величаеше много
този висок и прекрасен дом на Скендербей юначен.
Всичко изцяло е вярно. Гледам сега и се чудя!"
Каза и в същото време вик страховит се понесе,
сякаш че ревнаха дружно хиляди мощни герои,
тъкмо събрани да влязат в тежката схватка на боя;
мигом отекна военна песен, събуждаща храброст,
сякаш само едно гърло викна. Емин пък запита:
„Тази пък песен каква е, дето слуха ми пронизва?"
Младият момък Танусий с думи такива отвърна:
„Туй е тържествен химн, боен, който войската запява,
щом огласи моят чичо, че на война ще потеглим,
Нека погледнем оттука!" Каза това и веднага
сръчно отвори прозорец, право на запад обърнат.
В строй се показаха мигом правите конни редици
как маршируват напето там пред Скендербей юначен,
свеждайки точно пред него своите страшни байраци,
дето раздрусали бяха трона на двама султани.
Влизаха стройно във нови, във многостайни казарми;

грижно един подир други своите крачки редяха
в такта на бойната песен. Гостът се чудеше само,
гледайки тези юнаци, едри и черни от слънце,
как простодушно ликуват, че ще започне войната,
химни победни как пеят. А пък Танусий продума:
„Вий, чужденецо, дойдохте тука с войска многобройна!
Както пък виждаш, град Круя малко защитници има,
никой обаче не знае битката как ще завърши:
в Божи ръце се намира всяка победа и гибел."
А пък Емин със въздишка тъй отговори тогава:
„Не подценявай, Танусий, тази защита на Круя!
Малко са, но са герои, свикнали все със победи,
имат за свой пълководец в боя Скендербей юначен.
Хайде, кажи ми каква е тази постройка голяма,
твърде широка и дълга, а пък нагоре – тъй ниска,
дето пред нея се вижда здрава, голяма ограда,
а зад оградата – много люде във турски одежди?
Моите очи да не мами ведрият вечерен сумрак
или товарът от време погледа ми обезсилва?"
И на това му отвърна младият момък Танусий:
„Твоите очи не измамва ведрият вечерен сумрак,
нито товарът от време погледа ти обезсилва:
всички, които ти виждаш, са сънародници твои,
хванати пленници клети само в последната битка.
Общо две хиляди души, може и повече даже.
Тук като гости живеят, тачени с почит голяма,
имат храна и напитки, сякаш са в бащина къща,
докато прати султанът откуп достоен и ценен.
А пък младежът приклекнал, онзи с кафтан
многодиплест,
пурпурнолъскав, когото са обкръжили отблизо
турски известни велможи, странниче, той е самият
славен-преславен Хасанбей, брат на сатрапа Синана:
мургав, грамаден и силен, момък на възраст цветуща.

Виждаш ли също юнака, който сега се изправя,
дето с чалма многовита свойта глава е покрил и
бълва с чибука си пушек от никотинова билка?
Той е Яшар, богат много, родом е диарбекирец."

ГОЩАВКА В ДВОРЕЦА

Двамата думи такива тъй си говореха още,
а пък по стълбата тръгна вождът Скендербей юначен.
Заедно с него вървяха всичките други стратези.
Влязоха в гостната стая, после насядаха редом
върху столове изящни вляво и вдясно от вожда.
Митре, слуга Скендербеев, хванал в ръката си здраво
пламнала факла, изкусно дивен светилник запали:
в миг седмопламъчен блясък цялата къща изпълни.
А и царица Дорика стана от трона си хубав,
щом като зърна от свойта стая високо в двореца,
че се задава мъжът ѝ; и мигновено заслиза
по ореховата стълба с тръпно сърце, премаляла,
бърза като Артемида, дивна като Афродита.
Тя във прегръдки държеше своето чедо Йоана,
хубаво като звездица, образ на древния Ерос.
Две пък слугини вървяха вляво и вдясно от нея.
И се надигнаха мигом всички от своите столове,
тачейки тая царица на дивностенната Круя.
Тя приближи незабавно вожда Скендербей юначен,
на колената му сложи тяхното малко детенце,
после отдясно му седна. Царят тогава издума
тези слова на Марина: „Ти, благородни Марине,
скоро поръчай вечеря. Па и Танусий повикай,
за да вечерят със всички днеска Танусий и гостът!"
Каза... Марин пък чевръсто тутакси вънка изтича,
на Михаила предаде – той да приготви вечеря.
После във стаята влезе, гдето живее Танусий,

и му продума: „Танусий, тръгвай със госта веднага
в гостната стая, че царят днес на вечеря ви кани."
Двамата, без да се бавят, слязоха долу с Марина.
Стигнали, седнаха тихо близо до Павел Дукагин.
После във стаята влезе Козма, слуга неуморен,
носещ ибрик от сребро на сребърно ново легенче,
а върху дясното рамо мъхеста кърпа преметнал.
Почна поред да полива с хладна вода на мъжете,
сложил коляно на пода – без да обърка ония,
дето в пира ще участват, с тези, които ще гледат.
Щом си измиха ръцете – както седяха по възраст, –
якият рунтав Анести и гръмогласният Коста
сложиха сръчно в средата лъскава маса от орех
и наредиха по нея, в краищата, всякакви гозби,
чисти и бели салфетки, сребърни вилици също.
А по средата лежеше гоен овен, непокътнат,
печен и пара изпускащ – сложен във медна съдина,
с блясък калаен отвътре, светнала чак до венеца.
После насядаха редом около тая трапеза.
Арианит Комнин, старец, беше на първото място.
Вляво от него приседна тихо царица Дорика,
а пък до нея – Скендербей, който в прегръдки държеше
своето чедо невръстно; близо до царя на Круя
седна Андрея Топия, гордият духом войвода,
вожд на юначни япиги; а до Андрея Топия
седна героят Църнович, като сирена усмихнат,
с тежка десница владетел на черногорци безстрашни.
После, отдясно на Комнин, Павел Дукагин приседна,
който предвождаше смело храброто племе трибали.
Гостът Емин бе след Павел, редом Марин се намести,
младият още Танусий седна на края след всички.
Вождът Скендербей юначен с нож във ръката започна
сръчно да реже месото; черепа после изправи,
ножа си пъхна във шева между скрепените кости

и го разсече така на две половини еднакви;
тлъстия мозък изкара, както бе сгънат в средата,
пара изпускащ все още. С острия крайчец на ножа
в блюдце едно го постави – да се нахрани детето.
Кръстен знак сториха всички – гостът единствен
не стори.
И към желаните гозби лакомо всеки пресегна.
Само царица Дорика нищо не вкусваше даже,
тъй като грижи безчет я бяха заяли отвътре,
след като зърна отново толкоз пълчища пред Круя.
Двама младежи чевръсти – Климент, любезен и сръчен,
и Спиридон енергичен – вино червено наляха
в светнали сребърни чаши право от нови крондири.

А пък Алия, певецът мил на Скендербей юначен,
хубаволик, сладкогласен, много обичан от музи,
взе във ръце тамбурата – прелестна и седмострунна;
взе и перце посребрено и поприседна на столче,
но до стената с рисунки, срещу трапезата пищна –
нито съвсем да е близо, нито пък много далече,
та да се чува гласът му някак по-меко и тихо.
На тамбурата тогава песен юнашка удари
и вдъхновено задвижи пръсти по тънките струни.
С медоточива уста пък думите леко подхвана,
като огласи песента със звуците на тамбурата.
Ето, певецът божествен тази си песен завърши,
в същото време мъжете пък утолиха глада си,
който ги беше измъчил, и усладиха духа си
с гозби и вино червено – вече дълбоко смълчани.
Царят тогава набоде тлъсто парче от гръбнака
и заповяда на Климент да го даде на певеца.
След като сториха всички кръстен знак, ала без госта,
якият рунтав Анести и гръмогласният Коста
взеха по знак на Скендербей масата и я прибраха.
В залата после пак влезе Козма, слуга неуморен,

носещ ибрик от сребро на сребърно ново легенче,
а върху дясното рамо мъхеста кърпа преметнал.
Почна поред да полива хладна вода на мъжете,
дясно коляно подгънал и върху пода приклекнал.
Щом си измиха ръцете – както седяха по възраст,
царят със думи крилати тъй на Емина продума:
„Страннико, битка жестока срещу Албания вдигна
сам Азбиюк, преди още да е разцъфнала пролет.
Да не би мисъл коварна да е стаил – да отнеме
сладкия сън от очите морни на моите войници,
сетне и мене да хвърли в пълно безсилие също?
Тъй като слънцето само седми път грее, откакто
моите славни герои по планини се потиха,
скъсаха много обувки по върхове недостъпни,
и неотдъхнали, както трябва, от тези несгоди –
ето тръбата досадна пак ги подкани към битки.“

РЕЧ НА ЕМИН

Рече тъй да го изпита, а пък Емин му отвърна:
„Вярно, герою! Улучи, в тая догадка не сбърка!
Сякаш че сам си го чувал, или пък друг ти е казал,
че Азбиюк клетва даде за гибелта на град Круя.
В Персия пратеник прати мир дълготраен да сключи,
свърза приятелство здраво и изостави войната.
А по зова Азбиюков по градове и паланки,
с песни и музика шумна, с думкане на барабани
бързо се сбират войските, рожби любими на Арес,
както вълните в морето, щом залудува южнякът.
Искат възможно най-скоро в битките да се намесят;
за плачовете на майки и на съпруги са глухи,
тъй като млади и стари искрено тачат и любят
завоевателя славен на град Византион древен.
Първите люде по ум и сила на своите мишци

се съвещават безспирно с него в двореца и търсят
как из основи да бъде срината тутакси Круя,
тъй като днеска царува над мюсюлманите горди
сам Азбиюк велемощен, яростен и невъздържан.
Смята, че тронът му вече ти си обидил позорно,
като отхвърли мира му неукорим и изгоден,
който ти беше предложил чрез Телалила сатрапа.
О, приеми този мир, че време все още остава!
И зачети поне малко дръзкия жребий на боя,
че е съдбата невярна, Арес е непостоянен.
И пощади за живота своите храбри войници:
слава за тебе се носи, стигаща чак до небето,
че като собствени рожби своите люде обичаш.
Чуй ме, герою, да знаеш думи какви изговори
оня съвет многошумен, дето го свика в двореца
мощният властник, султанът на исмаилското племе,
малко преди да ни прати тук да се бием със тебе.
Гледахме всички в земята, той пък сърдито крещеше:
„Срам сте за турците вие, слаби, безсилни сатрапи,
всички вий млади и стари. Тъй е решила съдбата:
аз, на юначен Фатиха син най-обичан и славен,
който Византион сринах и покорих племената –
Изток и Запад треперят, моето име щом чуят,
след като смазах и храбри, и благородни народи –
срещу разбойници всуе царска десница да вдигам!
След като взех необятни и многоплодни полета
и под нозете си стъпках славния трон византийски,
ето че толкова време тази скала непристойна
и обгоряла надига гордо глава срещу мене!
Минаха двадесет и пет вече печални години,
откато тая съдбовна битка започна със ярост.
Нивга дано да не беше пламвала тази разправа!
Нейната цел е нищожна, а пък вредата огромна!
Или защо не потъна в морската бездна навеки

многоомразната Круя още когато се пръкна!
Щях аз тогава спокойно своя живот да прекарам,
читави щяха да бъдат тези, що всяка година
пращаме данък дължим на тая змия ненаситна.
Ала е друго решила моята съдба непреклонна:
даже творецът не може нейната воля да скърши.
Тя ме направи за смях на моите единоверци,
а на врага пък за гавра след достохвални победи;
тъй като храня рояк от пъртеи и дармоеди,
подли мъже страхопъзльци и хитреци дароядци.
Всички изпращани бяхте като стратези при Круя.
Пращах едните аз лично, другите татко ми праща –
високомерни и горди, с едри коне, с колесници.
Но се показахте всички истински баби във боя,
като затрихте десетки хиляди отбор юнаци,
в скръб потопихте града ми, който по-рано цъфтеше:
ето че днес над вдовици и над сираци царувам.
Вече се махайте! Сам аз днес ще нападна град Круя.
Тежка обида за мен е тази несрината крепост,
толкоз години откакто мир на съня ми не дава.
Стига! Гръдта ми не може да побере тази гавра.
Всичко ще сторя, което смъртен би могъл да стори,
за гибелта на град Круя. Ако е съдено в бой да
падна – кълна се: ще падна в развалините му с радост.
Царят каквото започне, трябва с успех да го свърши,
че се следят от народа всички дела на царете;
пък и животът за мене – щом е безчестен – е тежест.
Вий, нечестивци, отлично знаете моята клетва,
дето положих за гибел на дивностенната Круя,
тъй като татко, когато беше на смъртния одър –
заедно с трона и тази жажда за мъст ми предаде.
Глупав аз! Празни надежди все върху вас съм възлагал,
а пък от вас е далече даже и сянка от храброст.
Временно аз изоставям днеска юздите държавни,

около кръста си тежка сабя сега ще препаша
и подир седмица време право пред Круя ще стигна,
за да изпълня на дело моята гибелна клетва
и да смиря на баща си тъй изтерзаната сянка,
дето сред съница страшни с плач се изправя пред мене.
Ето, самичък ще тръгна! Нека от опит узная
мен ли съдбата всевластна ме е намразила вече,
или пък турските рожби са изоставили подло
своята храброст предишна. Никак, безсрамни стратези!
Нито съдбата всевластна мен е намразила вече,
нито пък турските рожби са изоставили подло
своята храброст предишна. Ала войските се плашат,
тъй като в битките виждат своите стратези
страхливи:
как не отиват начело, а от опасности бягат!"

Каза султанът и после плю на съвета в двореца.
С мъка понасяха всички, свели глави, но мълчаха,
че им говореше страшно, дишаше дива свирепост.

После най-старият воин Карахасан заговори
тихо, едвам да се чува, скривайки мъка голяма:
„Славни потомче Фатихов, високотронни султане!
Нека Аллах наднебесен, мощен във всякакви битки,
щедро на тебе да прати щастие, почит и слава
и да превърне във дело туй, що сърцето ти иска.
Дай ми възможност пред тебе свойта уста да отворя,
истина свята да кажа, що като факел господен
умни мъже просвещава, цели народи спасява,
ако слухът на царете се е обърнал към нея,
Мен ме изслушваше често онзи Мурад преблажени:
моят съвет не е носил никога зло на народа,
тъй като старост достигнах, гледайки светлото слънце;
дълго живях на земята, много съм слушал и виждал.
В много сражения тежки аз съм участвал самичък
и съм надвивал, че тачех нашата вяра и трона.

Само Скендербей юначен ме победи веднъж в битка.
О, ти, око исмаилско! Чуй ме сега благосклонно!
Никой от нас не отстъпи поради страх и плашливост,
тъй като не един падна в тежките схватки на боя,
като воюваше храбро само за чест и за вяра.
Живите носим и днеска белези явни за смелост –
рани отпред на гърдите, що ги получихме в битки.
Дали кураж на бойците, първи в опасности бяхме.
Да ни заплюваш не бива, щом и Фатих покорител
средство не беше намерил, за да превземе град Круя –
нищо, че водеше триж по петдесет хиляди войни.
Царю всесилен, не може лесно градът да се вземе.
Храбри мъже охраняват Круя от всякаква гибел.
Те доброволно се впускат сред мъжегубните битки
и си възправят гърдите – крепост защитна на Круя.
В своите храмове тихи те се от страх не заключват,
за да се молят без време, бойна тръба щом засвири –
както войските безсилни на град Византион древен.
А между тях пък изпъква вождът Скендербей юначен,
цар дружелюбен и кротък, воин опасен и храбър.
Мъж като него до днеска тук не е раждала майка,
както Мурад преблажени казваше да го похвали.
Той като собствени рожби своите люде обича,
сам ги е учил отдавна в хитрости разни военни.
Ето защо не отивай срещу скалистата Круя,
да не издигнеш по-много славата ти на Скендербей.
Срамно, позорно ще бъде славният цар мюсюлмански
поход такъв да започне заради чуки нищожни.
Твоят баща твърде често сам се разкайваше всуе,
че е потеглил на поход тъй триумфално към Круя.
Ще се изпълнят и твоите клетви – тревога да нямаш!
Няма да бъдат напразни, време удобно изчакай:
ти си на възраст цветуща, той пък към старост отива.
Знаем, че мрази най-люто вожда Скендербей юначен

около кръста си тежка сабя сега ще препаша
и подир седмица време право пред Круя ще стигна,
за да изпълня на дело моята гибелна клетва
и да смиря на баща си тъй изтерзаната сянка,
дето сред сънища страшни с плач се изправя пред мене.
Ето, самичък ще тръгна! Нека от опит узная
мен ли съдбата всевластна ме е намразила вече,
или пък турските рожби са изоставили подло
своята храброст предишна. Никак, безсрамни стратези!
Нито съдбата всевластна мен е намразила вече,
нито пък турските рожби са изоставили подло
своята храброст предишна. Ала войските се плашат,
тъй като в битките виждат своите стратези
страхливи:
как не отиват начело, а от опасности бягат!"

Каза султанът и после плю на съвета в двореца.
С мъка понасяха всички, свели глави, но мълчаха,
че им говореше страшно, дишаше дива свирепост.

После най-старият воин Карахасан заговори
тихо, едвам да се чува, скривайки мъка голяма:
„Славни потомче Фатихов, високотронни султане!
Нека Аллах наднебесен, мощен във всякакви битки,
щедро на тебе да прати щастие, почит и слава
и да превърне във дело туй, що сърцето ти иска.
Дай ми възможност пред тебе своита уста да отворя,
истина свята да кажа, що като факел господен
умни мъже просвещава, цели народи спасява,
ако слухът на царете се е обърнал към нея,
Мен ме изслушваше често онзи Мурад преблажени:
моят съвет не е носил никога зло на народа,
тъй като старост достигнах, гледайки светлото слънце;
дълго живях на земята, много съм слушал и виждал.
В много сражения тежки аз съм участвал самичък
и съм надвивал, че тачех нашата вяра и трона.

Само Скендербей юначен ме победи веднъж в битка.
О, ти, око исмаилско! Чуй ме сега благосклонно!
Никой от нас не отстъпи поради страх и плашливост,
тъй като не един падна в тежките схватки на боя,
като воюваше храбро само за чест и за вяра.
Живите носим и днеска белези явни за смелост –
рани отпред на гърдите, що ги получихме в битки.
Дали кураж на бойците, първи в опасности бяхме.
Да ни заплюваш не бива, щом и Фатих покорител
средство не беше намерил, за да превземе град Круя –
нищо, че водеше триж по петдесет хиляди войни.
Царю всесилен, не може лесно градът да се вземе.
Храбри мъже охраняват Круя от всякаква гибел.
Те доброволно се впускат сред мъжегубните битки
и си възправят гърдите – крепост защитна на Круя.
В своите храмове тихи те се от страх не заключват,
за да се молят без време, бойна тръба щом засвири –
както войските безсилни на град Византион древен.
А между тях пък изпъква вождът Скендербей юначен,
цар дружелюбен и кротък, воин опасен и храбър.
Мъж като него до днеска тук не е раждала майка,
както Мурад преблажени казваше да го похвали.
Той като собствени рожби своите люде обича,
сам ги е учил отдавна в хитрости разни военни.
Ето защо не отивай срещу скалистата Круя,
да не издигнеш по-много славата ти на Скендербей.
Срамно, позорно ще бъде славният цар мюсюлмански
поход такъв да започне заради чуки нищожни.
Твоят баща твърде често сам се разкайваше всуе,
че е потеглил на поход тъй триумфално към Круя.
Ще се изпълнят и твоите клетви – тревога да нямаш!
Няма да бъдат напразни, време удобно изчакай:
ти си на възраст цветуща, той пък към старост отива.
Знаем, че мрази най-люто вожда Скендербей юначен

също Венеция – чутна с кораби много, а с нея
сръбският славен владетел го ненавижда отдавна.
Вече войната назрява, тя не е никак далече.
Ти не пречи на човека в мрежата зла да се вплита,
нека напълно отслабне поради честите битки.
Царю, тогава без мъка Круя ще бъде сразена.
Днес със войска малобройна някой сатрап да изпратиш,
само межд̀ата да пази, но да отбягва войната,
че на Скендербея дават сила и мощ най-голяма
всички албански клисури и планини, и дъбрави.
В битки той влиза, щом само време изгодно намери.
Ала безспорно ще дойде ден и за този бунтовник –
жив ще ти падне в ръцете или умрял ще остави
хубавостенната Круя лесно да бъде превзета.
Днес беловласата старост го е обхванала вече;
във умореното тяло прежната сила я няма
и на живота му краят не е далече от него."
Старият Карахасан туй дръзна в очи да му каже,
на Азбиюк пък лицето мигом просветна от радост.
Както ликува душата на неуморния пътник,
цялото тяло на който в пот изобилна се къпе,
след като дълго е ходил тъкмо през знойното лято
все под лъчите отвесни на среднебесното слънце;
и за отмора на сянка спре под върби гъстолисти
върху зелена тревица близо до ручей ромонещ;
щом пък край себе си сети полъха свеж на зефира,
цял се разгръща, та хлад да вейне гръдта му космата
и да премахне от него цялата жлъч от потта му –
тъй се възрадва духът на младия гневен владетел
при меднесладкото слово на побелелия старец.
Своите думи хапливи той мигновено забрави.
Някое време остана тих и безмълвен на трона:
за справедливи намери тези слова на старика.
Яд го бе, дето обиди тоя съвет многолюден.

После пак кръгом огледа всички събрани при него
и Балабана по име викна веднага, па рече:
„Цвете на моите герои, о, Балабане, мой синко!
Ти най-достойно зачете нашата вяра чрез битки,
ти, що сполучи единствен да усмириш и Скендербей,
като докара завързан тук пред нозете ми пленник
оня стратег Моисея, а пък мнозина сатрапи
туй не можаха да сторят. Но припомни си, о, синко,
че половин от войската смогна да върнеш от боя,
с мъки големи спасена. Другите имат гробове
сред планините албански. Туй не е вече победа!
Двадесет хиляди души ти поверявам отново:
никога толкова много аз не съм пращал при Круя.
Синко мой, тръгвай да пазиш нашите граници царски,
че напоследък дочувам: бясно Скендербей напада
наши земи да плячкосва; стигнал е даже до Прилеп,
в плен е взел много девойки, много мъже и невести;
той осквернява джамии; необуздано беснее,
че наредих да убият пратеник негов, пристигнал
тука с подаръци много, за да откупи Моисея.
Аз преди тебе изпратих – също с войска многобройна –
храбрия воин Хасанбей и Хюсеинбей огромен,
а като трети проводих с тях и Синана сатрапа.
Съедини се със тях и смело закриляй страната.
А на врага да предложиш най-напред мирна спогодба.
Оня голям самохвалко ако мира не приеме –
искам да пазиш войската, в битки не бива да влизаш,
че до ушите ми стига ропотът глух на войската.
Тя е във ужас от него – ненараним бил във битки –
и не очаква победа." А пък сатрапът тогава
с тези слова му отвърна: „О, повелителю мощен,
в целия Изток и Запад, непобедим във войните,
стъпкал Византион древен, висококтронни султане,
нека Аллах наднебесен, силен във всякакви битки,

щедро на тебе да прати щастие, почит и слава
и да превърне във дело туй, що сърцето ти иска!
Хубавостенната Круя нито е несъкрушима,
нито пък ненараним е в боя Скендербей юначен,
но не познаваха никак наште стратези страната,
дето до лани ти праща, за да воюват при Круя.
Непредпазливо вървяха из планини и дъбрави,
гдето бунтовникът туря своите коварни засади.
Тъй и войските юначни само погиваха всуе,
а пък мълвата тръбеше името зло на бунтаря.
Тръпнеха всички от него – неуязвим бил във битка.
И се обръщаха в бягство, сабя преди да е вдигнал:
уплахът води към бягство, а смелостта – към победа.
Единодушната мисъл на богомолците люде
е като божие слово. Кой ще го нявга обърне?
Още от млади години нося във своята памет
врязана вярна картина за планините албански.
Както овчарят грижовен своето стадо познава,
вика овцете по име – също и аз тъй познавам
всички албански чукари, височини и дъбрави,
всички усойни проломи и пещери, и пътеки.
Аз заявявам, че трябва този бунтовник да бъде
твърде изкусен, рече ли с хитрост и мен да измами.
А при това, господарю, готвиш войска многобройна –
колкото нивга до днеска ти не си пращал към Круя.
Тежък ще бъде срамът за двадесет хиляди души
само да вардят страната, а пък във бой да не влизат.
Царю всесилен, на мене дай свобода във войната,
за да потегля веднага като стратег срещу Круя,
тежка война да повдигна против безверника хитър,
щом като оня дърдорко нашия мир не приеме.
Аз пък пред теб обещавам: до новолуние само
ще разруша из основи здравата крепост на Круя,
тъй че и камък връз камък да не остане от нея.

Нека Аллах е свидетел: всичко това ще направя.
Ако не смогна, хвърли ме в Босфора, мъртъв да стана
плячка нищожна за риби, без да съм с почит погребан!“
А Азбиюк велемощен с радост словата изслуша.
От показалеца смъкна златния пръстен-печат, що
беше за чудо и приказ, стига човек да го види –
целия щедро отрупан с камъни скъпи и редки.
Някога бил на ръката на Мохамеда пророка –
да подпечатва със него своите пламенни думи.
После Фатих покорител бе го получил в наследство,
ценен залог от дедите. Именно него султанът
сне от ръката си днеска и като слезе от трона,
тръгна надменно и гордо към Балабана сатрапа,
па му го сложи веднага на показалеца право.
Всички стояха в почуда, а пък султанът му рече:
„Ето сега ти предавам светия пръстен с печата.
С него ти давам престола, моята слава и вяра.
Всичко, което ще свържеш и ще развържеш, приемам.
Твоето дело е мое, твоята воля е моя.
Ставаш сега пълновластен. Вече от тебе зависи
да се запази войската или до крак да погине.
Тръгвай! Аллах наднебесен нека те пази от днеска
с мощни крила на безсмъртен. Ти пък, любимо ми чедо,
щом разрушиш до основи здравата крепост на Круя,
аз се заклевам в Аллаха, а се кълна и в Пророка:
ти за награда ще имаш цялата власт над албанци,
Аз ще си бъда нещастен, нищо, че трона владея,
докато кули високи Круя отвред обкръжават,
докато диша все още оня Скендербей юначен!
Тръгвай със Божия помощ! А за другари вземи си
всички, които повиках, в трескава грижа потънал,
славни деца на герои, стълбове в нашата вяра;
най-вече Карахасана, старец с коси побелели –
да те съветва, когато минало с бъдно обмисля,
за да настъпи по-скоро край най-добър на войната.“

Мигом Якуб се изправи и дързновено изрече:
„Аз съм потомък на воин, паднал във битка за трона!
Без да се жаля, за трона своята кръв ще пролея,
искам ръце да кръстосам с вожда Скендербей юначен –
сам срещу сам да изляза. Клетвата Бог да ми чуе:
Чуй ме, Аллах, аз се вричам – или смърт, или победа!"
Каза Якуб тези думи, всички му се възхитиха,
а Азбиюк се възрадва в своята душа и продума:
„Синко мой, ти си достойно чедо на татко си храбър!
Много щастлив и доволен турски султан аз ще бъда,
докато има край мене още такива юнаци.
Тръгвай със Божия помощ! И на войските ще бъдеш
вторият военачалник; станеш ли пък победител,
нека Аллах наднебесен бъде към теб благосклонен –
и в боевете убиеш оня противник, кълна се
в тихата сянка на татко, дето насъне я виждам:
ти ще ми станеш от всички най-любим зет за
сестра ми –
гордата духом Фатме – и мой сътрапезник ще бъдеш,
и ще живееш край мене в новосградени палати."
Тези слова щом изрече, бързо съвета разпусна,
заповед после издаде в цялата своя държава
да се изпратят на битка всички, що в Персия бяха;
и се събраха за боя двадесет хиляди турци."

СЛЕД РЕЧТА НА ЕМИН

Още Емин тъй мълвеше и бледина смъртоносна
вече покри на Дорика царските хубави бузи.
Много от знатните гости възнегодуваха ядно,
че се заканил стратегът дръзко и тъй самохвално
в бой да погуби самичък вожда Скендербей юначен;
те пожелаха веднага с него ръце да кръстосат.
Пръв между всички поиска лично героят Църнович,

горд, тежкорък повелител на черногорци безстрашни.
А подир него поиска вождът Андрея Топия,
после храбрецът Марин и Павел Дукагин трибалски.
Но Арианит си мълчеше – на старостта бе послушен:
също Танусий мълчеше, още неопитен в боя,
че от желаните битки вождът далеч го държеше.
И заговори Скендербей: „Братя, добре е известна
вашата храброст войнишка на врагове и на близки;
и смелостта ви се знае! Никак от мен не е скрито,
че сте се хвърляли смело в страшна опасност за мене.
Битката утре обаче ще е решителна, мили.
Няма безделен да бъде нито войник, ни началник,
който е вече получил храброст и сила от Бога.
Имаме враг многоброен, страх ме е – няма да можем
да го изколем, преди да стигнем победа с усмивка.
„Жътвата тъй е голяма, а пък жетварите – малко."
Трима мъже ще застанат срещу един наш в борбата!
Няма и ние безкръвно да се завърнем във Круя.
Господа само молете утре кураж да ни вдъхне,
да ни даде здрави мишци, неуморими във битка.
А оногова аз вземам – бил той по кръв благородник
или овчар, земеделец. Аз не отбягвам, когато
някой, облегнат на храброст, ме призове на двуборство.
Сигурно е благородник този, когото не помня
да съм видял в боевете, щом Азбиюк велемощен
го е избрал между всички мъж на сестра му да бъде."

ПОЛИЧБА

Каза това. Ненадейно върху челото му кацна
едра муха, предосадна; щърклица дето ѝ казват
людете, учили много, конска муха – пък народът,
тъй като в лятната жега гони безспирно конете.
Смятат я верен предвестник тук на дела неизвестни,

че като птица прокобна често на трупове каца.
Царят я хвана веднага и заговори пред всички:
„Мои приятели, скоро някаква вест ще получа;
лоша ли ще е, добра ли, Господ единствено знае.
Динко обаче се бави сред враговете ни още,
та ме е страх напоследък – този ми страх да се пръсне
както димът се разнася горе сред празния въздух,
а и мухата поличба право отляво ми кацна –
да не е Динка погубил в своята ярост сатрапът.“

УЧАСТТА НА ДИНКО

Още не бе доизрекъл царят последната дума –
с вест ненадейна пристигна Яков; той бе наблюдавал
клетата участ на Динко горе от кулата, дето
в Круя я смятат свещена и я наричат „дебела“.
Яков побърза при царя да извести за бедата.
Ала по стълбата още, чул песента на певеца,
сладка омая усети, сякаш че слуша сирена.
Спря се на прага с възхита като изваян от мрамор.
Слушаше тих и напрегнат тази божествена песен,
дълго остана прехласнат, плачейки жално, понеже
във Светиград бе загубил своя баща ненагледен:
и от ума му изчезна тъжната вест мигновено.
Щом до ушите му стигна скъпото име на Динко,
сълзите той си изтри от бузите, после пристъпи
и на Скендербей юначен тъй заговори: „О, царю,
вест най-печална ти нося – Динко току-що загина,
че мюсюлманите долу диво на кол го набиха.
Хиляди прости зяпачи бяха край него събрани.
Чух аз от кулата даже жалния глас на героя
как посред болки несносни молеше турците често
колкото може по-скоро да му прекъснат живота.
Никой между враговете жал не изпита към него
и не прекъсна от милост страшните негови болки.“

МЪКАТА НА СКЕНДЕРБЕЙ

А пък Скендербей юначен, щом като всичко изслуша,
и мигновено настръхна. Като порой бързотечен
всичката кръв се надигна и му нахлу във лицето,
жилите му се надуха като прелели потоци,
а от очите му ярко светнаха мълнии страшни –
цяло лицето му пламна сякаш от огън Хефестов.
С ярост безумна удари три пъти с крак върху пода,
три пъти яката къща чак до основи разгруса.
Всички пируващи кръгом бяха от ужас обзети,
а пък слугите безбройни окаменяха от уплах,
че земетръс богопратен целия дом ще събори,
ще погребе под грамада развалини всички тука:
трясъкът беше тъй силен, трусът бе толкова страшен!
Мигом набъбна премного, все по ръба – счупен в гънка –
горната устна на царя, славния воин Скендербей,
и непрестанно растейки, стана след малко грамадна,
пришката горе натегна и се разпука внезапно.
Като катран почерняла бързо потече кръвта му,
гъсто обагрила пода, цял от дъски орехови.

СТРАХЪТ НА ЕМИН

Взе си Дорика детето, плачещо на коленете
на разгневения татко. Щом от Танусий научи
таз новина злополучна, гостът във ужас изпадна
и побледня, сякаш беше призрак среднощен; не сметна,
че ще живее, понеже Динко бил вече погубен.
И разтреперан тогава ето какво си помисли:
„Сам Балабан е погубил пратеник, стигнал при него.
Той не зачете дори и нашето старо другарство,
нито пък клетвата спрямо моите родители клети:

да ме закриля и пази, както зеница в окото.
Ето последният час на дните ми вече удари.
Мене смъртта ме не плаши, но ще загина позорно,
пък и не ще ме оплачат моите родители клети."

Тези слова във ума си рече Емин разтреперан,
ала Скендербей юначен го забеляза и каза:
„Странниче, не се смущавай! Никакво зло не ще патиш.
Сол гостолюбна ти вкуси вече във къща албанска.
Никой тук няма да вдигне тежка ръка срещу тебе.
Като излезеш от Круя, ще понесеш туй, което
ти е изпреда съдбата, след като си се намерил.
Тръгвай сега с даровете, дето сатрапът е пратил,
да не се грижат за тебе твоите другари и близки."

Щом пък Емин го изслуша, вече спокойно въздъхна,
а по страните му бледи рукнаха сълзи от радост;
падна в нозете на царя, толкова великодушен,
и го замоли горещо: „Ти не ме връщай, герою,
при Балабана сатрапа, този предател на своите,
а разреши да остана някъде близо край тебе,
че като собствени рожби своите люде обичаш.
Много слуги в твойта къща дни преблагати живеят.
Смятай ме като последен между слугите си, царю.
Аз ще пожертвам за тебе всичко, което днес имам:
вяра, родители стари, скъпа и мила родина.
Твоят бог, твоята вяра мои от днеска ще бъдат,
твоят другар и противник мои от днеска ще бъдат.
Само едно позволи ми, за да те нося в сърцето:
с вража ръка да не гоня моите единородци –
да не срами лоша слава тези, що са ме родили,
и да не бъда преследван вред от еринии мрачни."

Целият в сълзи тъй рече, молейки трогващо вожда.
Вождът Скендербей юначен с радо сърце му помогна
да се подигне от пода и му продума любезно:

„Странниче, идваха в Круя много и славни легати,
никой не бе тъй разумен, толкова великодушен!
Щом ти харесва при мене и пожела да останеш,
няма против твойта воля да те проводя обратно!
Тук остани, чужденецо, близък, приятел бъди ми,
с радост живей като в къща бащина? Аз не желая
с вража ръка да преследваш своите единородци."

РЕЧ НА АРИАНИТ

Каза това и Емина турна да седне на стола,
гдето по-рано седеше. Арианит заговори:

„Чуйте и мене за малко, млади герои, да кажа
туй, що сърцето отвътре иска сега да издума.
Както е редно, душите ний си наситихме вече.
Ядохме, пихме в доволство, слушахме в пълна омая
дивна, божествена песен, химн на певеца прославен.
Винаги радост подобна нека да имат във Круя
всичките мои другари в своите къщи високи!
Ако е Динко загинал, здрав е запазен домът му.
Ние в зори ще получим страшна отплата за него,
че всемогъщият Господ мрази делата насилни.
Слушайте вие, младежи, дето по право ще кажа:
стига слова хвърковати, стига и медени песни.
Феб[23] е залязъл отдавна, а и нощта превалява.
Хайде, чеда, да се вдигнем, сладкия сън нека вкусим,
че и сънят укрепява мишците боелюбиви,
щом ги очаква наскоро тежкият подвиг на Арес."

Каза и младите дружно се съгласиха със него.
Стана от стола си бързо царят Скендербей юначен,
стисна ръцете на тези храбри мъже; пожела им
сладък да бъде сънят им, сънища чудни да имат,
а и събуждане леко. Те се упътиха скоро –
всеки към стаята, дето бе отредена за него:
тръгнаха първом слугите – всеки в ръка със светилник.

Щом се помолиха Богу, легнаха успокоени
върху постелките меки, дето сами в сън унасят.
Вождът тогава отправи тези слова към Танусий:
„Синко, от днес чужденецът нека ти бъде съжител
и го почитай тъй, както ако бе раснал в дома ми;
гостоприемство да среща, по-голям брат да ти бъде.
Никой не трябва да казва дума обидна за него!“
Младият хубав Танусий тъй му отвърна с усмивка:
„Мили ми чичо, ще бъде, както сега ми поръчваш.
Радвам се, дето тъй бързо ти чужденеца обикна,
както и аз го обикнах, щом като само го зърнах,
тъй като той ми изглежда много добър и разумен,
а и за тебе говори само с похвали и с почит.“
Каза това и въведе в спалната стая Емина,
па незабавно повика своята прислужница Чама,
за да измие нозете – според реда – на Емина.
Чама дойде и запретна бързо ръце снежнобели,
взела ибрик от сребро на сребърно ново легенче,
а върху дясното рамо – кърпа, наскоро опрана.
Първом изми му нозете, после ги сръчно избърса;
в стаята – вляво и вдясно – сложи две меки постели –
да са удобни за сън. И сетне безшумно излезе.
Двамата легнаха мигом и със наслада заспаха.
А пък Скендербей се качи в стаята, дето е горе;
близо след него вървеше тъжна царица Дорика,
взела в прегръдки детето, двамата влязоха тихо
в своята рисувана спалня – дело на майстори вещи, –
гдето и по-рано спяха. Текла дотук ги доведе,
вдигнала сребърен свещник. Восъчна свещ от върха му
лееше блясък обилен. Свещника Текла постави
в края на гладка камина, цялата само от мрамор.
Най-напред царското ложе сръчно и бързо оправи,
после стъкми за детето люлката лекоподвижна.
След като беше излязла, тихо затвори вратата,

вождът Скендербей юначен с поглед на изток застана,
гдето висеше икона на Богородица. Също
като звездица пред нея кротко гореше кандилце.
Той си подигна ръцете да се помоли на Бога.
Щом си почувства душата успокоена, героят
бързо заспа, а до него легна царица Дорика.
Близо до нея остана бебето в меката люлка.

ЗНАМЕНИЯ

Негде оттатък пък спяха турците в своите палатки.
След като вече отмина първата вечерна стража[24],
тъкмо когато очите сън непробуден залепя,
се появиха поличби, дето вещаят прокоба:
ревна, развихри се буря, вятър злокобно засвири,
глухо бучене ехтеше от земетръси неспирни
из дълбините подземни, ясно се чуваше вредом
вой от вълните далечни на Адриатика даже,
в целия стан се понесе кучешки лай непрестанен,
гракане на кукумявки в мрака зловещо забуха.
Плувнала в кърви луната пръкна от облаци мрачни
и над земята смълчана зрак вледеняващ посипа.
Цяла нощ с гърмове страшни святкаше Бог вседържител,
дето души многобройни на благородни герои
щеше да прати във ада, щом се покаже зората.
Бледият ужас смразява турската кръв нечестива:
никой не смееше вече сладкия сън да накуси,
без да помоли Аллаха на колене разтреперан.

ПРЕД СРАЖЕНИЕТО

Розовопръста, зората – мило усмихнат вестител, –
ден светозарен повела, вече отвори вратите
на небесата от изток, за да прекара свободно

златната си колесница. Мрака среднощен разпръсна
и позлати върховете на планини вековечни.
Гонеше, гонеше вихром своите коне златоюзди,
сякаш за зрелище бърза. Този ден тя несъмнено
щеше отблизо да види битка голяма и тежка.
Стражът Резак се промъкна в шатрата на Балабана,
бавно пристъпи, на пръсти, и от съня непробуден
почна да буди сатрапа, като говореше тихо.
В миг Балабан се изправи, клюмна главата му тъжно,
тъй като беше прекарал нощ неприятна и лоша:
сладкият сън не докосна дълго очите на вожда,
бе се обръщал до късно и неспокойно в леглото,
целият станал на грижа битката как ще завърши –
страх го бе тези поличби, пратени също от Бога,
да не сломят у бойците разколебаната смелост.
„Курвин потомче – извика, – как си посмял да ме
будиш,
вънка е мрак непрогледен и полунощ е все още!
Стреснат, Резак му отвърна: „Мой господарю прославен,
нито е мрак непрогледен, ни полунощ е все още,
а на ранилото утро вече гори светлината.
Аз се събудих отдавна и непрестанно си мисля,
че ти поиска от мене рано от сън да те вдигна.
Стегнах Каплана за битка още преди да се съмне.“
Каза и дръпна от входа плътната кожа завеса.
В миг светлина благодатна в шатрата влезе, засенчи
свещите, дето горяха в трите светилника нови.
Вън се показа и конят, вече приготвен за битка.
А Балабан се учуди, щом светлината съгледа:
„Бързай, Резак, да събудиш, рече той, всички тръбачи
и да засвирят сигнала целият стан да се вдигне.“
Стражникът стори поклон и хукна послушно навънка,
за да събуди веднага спящите още тръбачи.
Те затръбиха сигнала, за да събудят войските,

и запъхтени летяха, като кръстосваха стана.
Виком наскачаха бързо множество едри войници,
па си измиха ръцете, бузите, после – нозете.
И като свиха коляно, молиха топло Аллаха.
Своята разкошна премяна си заоблича сатрапът:
първом си сложи джубето – сърмено, дълго, червено,
после въздълги шалвари върху бедрата си сложи,
а на нозете – обувки, цели от кожа червена,
около кръста пък – пояс, кожен, изпъстрен със злато,
многонадиплен, а в него – дишащи огън пищови.
Фес на главата си турна, който пък бе увенчан със
многонавита чалма, а горе на феса блестеше
златен пискюл на ресници, почетен знак за сатрапство;
дал му го беше султанът в дар за голямо геройство,
че се качи на стените, развалини византийски.
След като тази украса сложи на своето тяло,
метна се вихром на коня с лека, щастлива подвижност,
па през тълпата препусна, с израз лъчист на лицето,
смелите хвалещ най-щедро, вдъхващ на плахите смелост.

* * *

Както си беше в леглото, пръв между всички във Круя
старият Арианит чу на враговете тръбите,
тъй като буден седеше, с грижи разбъркал ума си –
да не би зле да пострадат днеска бойците на Круя,
като излязат открито в бой със безбожните турци.
Той се повдигна и живо скочи от мекото ложе,
после набързо облече своите хубави дрехи
и се зае да събужда всички албански стратези.
Старецът ходеше бодро – право от стая във стая,
някого викна по име, другиго с крак пък побутна:
„Цялата нощ ли ще спите, вие, мъже от съвета?
Вие по служба сте длъжни първи да бъдете в боя,

а пък последни от боя да се отдръпвате в стана,
пример да сте за войските, дето от Бога приехте,
за да ги водите с полза в тежките битки и мъки.
Или не чувате никак вражия зов на тръбите?
Те на хоро не ни канят, нито на пир, а за битка.
Не в планини и дъбрави битката днеска ще водим,
скрити зад сиви чукари или зад дънери едри,
а сред поле, на открито, гдето измамата липсва
и храбростта самовластно всяка победа решава.
Тичай, Марине юначен, още сега при войската
и я откарай строена в оня кръг, дето се молим,
за да подигнем задружно своите ръце за молитва."
Те със това се заеха. Старецът тръгна веднага,
стъпвайки недоловимо по ореховата стълба,
влезе във стаята горе, гдето лежеше Скендербей,
и го намери да хърка, сладко унесен, тъй както
в мирното време по-рано. А пък до него тревожна
беше царица Дорика, тръпнеща като кошута.
Поруменяла тя стана, щом като зърна баща си,
той пък припряно побутна царя със крак и му рече:
„Ставай, герою! Отдавна съмна и пладне е вече.
А Балабан исполинът много да спи не обича
и под звука на тръбите вече строява войската."
Вождът Скендербей юначен скочи и тъй му отвърна:
„Право е, старче, що каза. Аз и самият се чудя,
дето нощта непрогледна е като сън отлетяла.
Ето зората сияе; тежко започвам да страдам,
че Балабан исполинът ще ни нарича страхливи.
Неуморими мой старче, хайде кажи на Марина
нека събуди войската колкото може по-скоро."
Старецът Арианит пък с тези слова му отвърна:
„Аз съм го вече изпратил! Ти се обличай веднага!"
Каза старикът това и тръгна от царската спалня.
Взе да облича Скендербей своите доспехи и дрехи,

като поемаше всичко туй от царица Дорика.
Първом на тялото сложи риза със златни кенари –
поглед човешки не може даже да зърне платното:
златото цяло го скрива. А върху своята риза
в лявата част на гърдите, дето е стъкнат живота,
точно където отдолу тупа безспирно сърцето –
златен, голям и прекрасен кръст той си сложи смирено,
който във дар бе му пратил папата Пий[25] туркоборец,
онзи Пий – Втори наречен от праводлюбната Клио,
Пий, именитият папа, римският първосвещеник.
Свято го тачеше него вождът Скендербей юначен,
като достоен заместник, образ велик на Исуса;
че обезсилваше кръстът в битки рояка куршуми –
той ги отблъскваше всички с мощна, божествена сила,
за да предпазва от гибел вожда Скендербей юначен.
Върху бедрата си после сложи красиви потури,
сърмени, тесни отдолу, твърде широки отгоре,
па си обу на краката кожени волски обувки,
около кръста си стегна пояс, изпъстрен със злато,
кожен, куршумите спиращ, без огнебойни пищови,
че огнебойни пищови мразеше вождът Скендербей.
А пък през рамо обрамчи туркоубиваща сабя,
дето със слава чутовна целия свят бе покрила,
всяваща страх у войските, щом се намесваше в боя:
тя с нечестивци напълни цялата бездна на ада.
Най-сетне взе, че и шлема върху главата си сложи –
кожен, с желязо обточен, дело на майстор изкусен.
Някога в дар го получи вождът от цар Фердинанда[26] –
не само него – и други много подаръци чудни;
заедно с тях – и три града широкодрумни, големи:
Трани, Сипунт пренаселен, Джовано Санто известен,
да ги владее героят – той, и потомците също –
дето преплава морето нявга, помолен от царя,
и от Италия бързо гордите келти изгони,

водени от Пикинина, опитен военачалник.
Двойна победа спечели той при Ноцера и Бари
и закрепи незабавно трона разклатен на царя.
Този шлем днеска героят върху главата си сложи;
а върху гребена горе беше перото от чапла –
твърде стар почетен знак на вожда Скендербей юначен.
След като беше натъкмил всичко по своето тяло,
тутакси гръмна страхотно богът велик от небето
в чест на героя – цвета на своите защитници храбри.
А на царица Дорика в тоя час топлите сълзи,
бликнали изпод ресните, къпеха бледите бузи,
но овладя ги веднага и да говори започна...
Каза Скендербей и като Арес изскочи отвътре,
вихром се спусна надолу по ореховата стълба.
И във съвета намери всички стратези събрани.
Те го очакваха вече въоръжени. Той рече:
„Ден най-щастлив ви желая, мои приятели мили!"
Този благ поздрав мъжете срещнаха с думи такива:
„Ний ти желаем от Бога дълги години и радост!"
„Тоз ден бездруго ще бъде хубав за вас и успешен,
за враговете – печален – каза Андрея Топия, –
тъй като чух аз от Бога гръм ненадеен и страшен,
а пък небето е ясно, облаче даже не виждам.
Също такава поличба се появи преди време,
щом като битка страхотна пламна насрещу Алия,
четирихиляден облак водещ от диви войници.
Ние до крак ги избихме, като овце сбрани в стадо,
с трупове беше покрита вредом земята албанска.
Мъртвите се овоняха; с радост орли лешояди
даже от Ганг долетяха, остро подушили тая
преотвратителна плячка; чудеше се и морякът
чак в Адриатика нейде, като усетеше тази
непоносима воня, щом духнеше източен вятър.
Никой от тия четирсет хиляди жив не остана,

та на султана Мурада да извести за бедата:
всички заспаха тогава сън непробуден и жалък."
А пък Скендербей юначен тъй на словата отвърна:
„С минали лаври, Топия, нека сега се не хвалим!
Време съдбовно настава, бъдното е неизвестно.
Да не разсърдим с тез думи високотронния Господ,
тъй като людската сила е за посмешка пред него.
Нека безмълвно отминем всичко, що някога беше,
като на Божата помощ нашта победа възложим.
Боят днес няма да бъде, както по-рано, Топия,
той ще е още по-тежък, още по-мъжепогубващ,
тъй като мъдри стратези турските воини водят:
нивга султанът такива в бой не е пращал при Круя.
Срещу тях полза не носят нито засади, ни хитрост –
само сърдечна молитва, сила голяма и храброст.
И затова днес към бога нека ръце да подигнем,
за да изпрати отгоре той на народа си смелост.
Цялата своя надежда само на него възлагам,
тъй като турците първи почнаха боя с неправда,
като погубиха с лоша смърт невинния Динко."
Каза това и пръв тръгна, всички поеха след него,
и като слязоха тъй по бялата стълба от мрамор,
стигнаха с крачки широки мястото, дето се молят.
Свариха там и Марина да построява войската.
А пък Давид иереят, с бяла брада, боголюбен,
в златни одежди облечен, тихо от храма излезе
със свещоносци двамина – вляво и вдясно от него.
Вдигнал в десницата кръст, а в лявата – книга-
служебник,
той ги постави веднага върху престола божествен.
Наземи прав коленичи вождът Скендербей юначен,
а незабавно след него – всичките други стратези,
също войската събрана – конници и пехотинци,
всеки до коня, без шапка, всички дълбоко смълчани.

А иереят набожен вдигна очи към небето,
викна към Господа Бога с кротко сърце съкрушено,
както невинна девица в своята мъка се моли;
а на бойците косата трепна и щръкна от ужас,
всички душа устремиха към вседържителя Бога.
Щом като службата свърши, вдигна свещеникът кръста,
който спасява войската, заблагослави бойците.
Вождът Скендербей възседна своя Шахин черногривест,
всички стратези след него яхнаха своите коне – да
шетат наляво-надясно, за да подреждат войските.
Метна Скендербей юначен своя внимателен поглед:
върху лицата войнишки беше изписан печатът
на мъжество богоравно. Той им така заговори:
„Върху лицата ви, рожби, виждам възторга
божествен,
върху главите ви гледам спряла победата славна!
Всеки от вас щом прогони сто поне варвари люти,
и Велзевул великанът страшно ще бъде посрамен,
даже да води срещу ни всичките демони адски.
Вярно! Получихте вие сила отгоре, любими.
Нищо, че днес от врага сте два пъти по-малобройни –
вий за победа сте много; стигат и още по-малко.
Ето защо тоз, когото измежду вас ще посоча,
нека с войската си чака, без да участвува в боя.“
Викна по име Църнович и му продума тогава:
„Стефане великодушни, царю на славни народи!
Дясна ръка си за мене, вярна опора за Круя.
Твоите воини отбиха много опасности тежки,
множество рани добиха, бранейки в битките Круя –
та затова днес, храбрецо, заедно с твоите воини
зрители в Круя бъдете, няма да влизате в боя
да не ни после натякват, че сме добили победа
поради многото воини – не със божествена помощ.“
Каза това най-любезно. Но недоволен Църнович,

туркоубиецът, стана, а закрещяха сърдито
всички бойци черногорци, луди от Аресов пламък:
те не приемат почивка, докато други се бият,
своите оръжия вдигат, виком желаят войната.
Тихо се царят усмихна, па им така заговори:
„Вий не шумете, юнаци, тъй ненаситни на битки!
С радост голяма приемам пак да участвате в боя,
вашата воля зачитам, нека тъй бъде, другари!
Искам да бъда напълно тъкмо към вас благосклонен.
Днес отстранявам от боя измежду моите дружини
тази дружина, която има бойци остарели.
Срамно е толкова дълго боголюбиви герои
да се сражават отблизо със мюсюлмани неверни.“
В същия миг се обърна, силно извика: „Дружина,
първом наляво тръгнете, спрете напред до стените,
зрители само бъдете!“ Те го послушаха мълком
и неохотно от строя се отделиха веднага,
всичко две хиляди души, вярна опора на Круя,
стари, отбрани воиници, вече с коси побелели,
дето гласа на стратега слушат с готовност младежка.
Вождът Скендербей юначен после пришпори Шахина,
буйния кон черногривест. „Рожби, напред!“ – изкомандва.
А и войската отвърна с вик на вика горолмен
и го последва със радост, пеейки песен военна.
Тръгнаха с устрем дружини конници и пехотинци
право през медните порти. Техният викот разтърси
горе ефира безплоден. От крепостта пък онези
им отговориха гръмко да насърчават мъжете,
че и те също жадуват битки. А бледият ужас
сграби телата османски, щом като възгласът екна.
Ала им вдъхваха смелост: сам Балабан исполинът
редом с Якуб, дързък в битки, син Джеладинов, известен.
Яхнали двама конете, те обикаляха в стана.

ЯКУБ

Първом Якуб безбоязнен, вярващ на своята сила,
храбър ездач върху храбър кон от персийска порода,
гордо излезе напред от първата турска редица,
с думи надменни обиди вожда Скендербей юначен:
„Мръсно, ненавистно куче, вероотстъпнико долен,
хайде излез да премерим сили във бой ръкопашен!
Днес – или двамата дружно, или един от нас двама
белия свят ще напусне, за да отиде при Хадес“[27].
Тръпки побиха мъжете, чули такава надменност,
а пък сърцата на всички турци забиха в гърдите.
Старите опитни воини жалеха много младежа:
„Клетнико, някой зъл демон твоя разсъдък е грабнал.
Щом си решил да погинеш, мразейки светлото слънце,
можеш смъртта си да найдеш даже прикрит зад
бойците.
Клетнико, с остри обиди спри да раздразваш героя
ненараним и опасен: всички от него треперят!“
Тъй помежду си бойците се разговаряха тихо.
А пък Скендербей юначен, към дързостта безразличен,
с чудна готовност пришпори своя Шахин черногривест
и пред Якуба застана като убиеца Арес,
сграбил си меча страхотен, дело на древно изкуство,
несъкрушим и убийствен, щом е в ръката му силна.
Ето и двамата вече вдигнаха мечове тежки
и се огледаха грозно, спрели един срещу други.
Таз ужасяваща гледка беше смразила войските,
плъпна отвсякъде шепот разноречив и нестроен.
Вождът Скендербей юначен в същия миг си помисли
трябва ли сам да проточи този двубой съдбоносен,
или със първия удар да се разправи с младежа.
Щом поразмисли, реши, че няма защо да се бави:
още със първия удар нека убие младежа,

тъй като вече настава време за битка и трябва
силни ръце да покаже пред враговете безверни.
Първом Якуб безбоязнен лудо в атака се впусна
и страховито насочи острото жило на меча
право в главата отпред на вожда Скендербей юначен.
Ала Скендербей юначен мигом това забеляза,
удара ловко отбягна, своята сабя размаха,
грозно удари младежа пряко средата на кръста;
страшната сабя пресече тялото наполовина,
наземи падна трупът му, сякаш е дънер отсечен.
Образът благоизписан долу в прахта се изваля,
ала десницата още стискаше меча издигнат,
лявата длан пък държеше крепко юздите на коня.
Конят стоеше недвижен, цвилеше с кърви опръскан,
носеше върху гърба си окървавени бедрата,
вътрешността разпиляна на злополучния конник.
Гледката беше ужасна, ахнаха в трепет войските.
Шепот на сдържана жалост мина през всички редици,
както неясният шум на морска вълна неголяма,
дето я пътник дочува нейде далеч в планината.
Болка разкъсваща сграби на Балабана душата,
в миг той си коня пришпори с ярост, подобен на буря,
вожда Скендербей потърси в бой ръкопашен да влезе.
Но го възпря незабавно с кротки и ласкави думи
Карахасан многодетен: „Чедо любимо, не тръгвай!
Легна Якуб бездиханен; само на тебе единствен
се уповава войската и се надява султанът.
В единоборство не влизай с този човек, със когото
влизат във бой синовете тук на родители клети,
да не се стресне войската и без водач да остане,
както лишен от кормило кораб сред морската буря.“
Старецът каза и дръпна здраво юздата на коня
и Балабана поведе нейде зад първите воини.
Тръгна след него сатрапът, като детенце послушен,

тъй като старецът беше казал безукорни думи.
Гръмко извика тогава вождът Скендербей юначен:
„Хайде, деца на албанци, тръгвайте в боя след мене."
И като викнаха страшно всички албански войници –
бързо, за пръв и последен път те изпразниха своите
пушки и в миг ги хвърлиха, после ножовете взеха,
неудържимо влетяха между редиците вражи
и се преплетоха бясно – мъж срещу мъж настървено.
Медни тръби затръбиха бойни тържествени песни,
всички стратези подеха с вик гръмогласен тогава
да насърчават бойците. Цвилеха гневно конете,
верни помощници в боя, своите ездачи понесли.
Този пък шум нечовешки не позволи да се чуят
нито плачът на ранени, ни на умиращи стонът;
толкова вик се надигна чак до ефира божествен.

Музо на словото, страж и враг на забравата хорска,
ти благосклонно спомни ми всички дела достославни
на първенците герои, дето убиват и гинат,
и покажи ми открито страшната гледка на боя,
и многоликия образ ти на смъртта посочи ми,
тъй като смъртен не може всичко това да разкаже
десет уста да би имал или гърди от желязо.

ПОДВИЗИ НА СКЕНДЕРБЕЙ

Целият в сила облякъл своето тяло и мисъл,
първом Скендербей юначен с яд връхлетя по средата
в бойния ред исмаилски, гдето отбрани и много
взводове от пехотинци бяха във строй наредени,
че се надяваше между първите там да намери
и Балабан кръвожаден, за да насити най-после
с черната кръв на сатрапа своята жадуваща сабя.
Турците, щом пък видяха близо Скендербей юначен,
който досущ като Арес бе развъртял страшна сабя,
дето с кръв капеше още – се ужасиха в ума си,

а пък сърцата им в треска силно забиха в гърдите.
Първом Скендербей погуби Сефи, стратега отличен
на половината пеши турци, участващи в боя,
меча си страшен забоде помежду веждите точно
в мозъка, вътре дълбоко. Сетне погуби Шехида,
като промуши със меча лявата гръд на боеца
и острието премина ниско под рамото, вляво.
Мигом си меча издърпа вождът Скендербей юначен,
ничком Шехин се събори и като падна, удари
с цялото чело земята. После от боя изкара
двама: Шакира огромен, гордия духом Исака –
нему главата отсече – а на Шакира отряза
едрото ляво ръчище горе, до рамото близо.
После уби Хюсеина, брат на Ахмед благороден,
който преди беше идвал като стратег срещу Круя,
водейки всичко дванайсет хиляди храбри войници,
и със Скендербей тогава в кървав бой беше се сблъскал.
Вождът Скендербей юначен много от тези войници
мъртви във боя събори, над половината взе пък
живи – и в плен ги остави. А подир някое време
десет султански катъра, бродници из планините,
бяха изпратени в Круя, върху гърба си понесли
сребърни скъпи товари, откуп за всички пленени.
Както Борей[28] разпилява облаци тъмнодъждовни,
щом като Нот[29] ги докара негде от южни предели,
за да закрие напълно звездния свод на небето –
тъй и Скендербей юначен пръсна редиците гъсти
на враговете сред боя, като посичаше смъртно
всички, които съдбата пращаше право пред него.
Тъй разпиля в кратко време турската бойна фаланга
и със тела на герои място голямо натъпка –
четири развеа цели, но не намери сатрапа.
Остро въртеше тогава своите очи посред боя,
да не би нейде войската да я притиснат безверни.

СТЕФАН ЦЪРНОВИЧ И АНДРЕЯ ТОПИЯ

Радост голяма изпита, щом зърна двама от своите:
туркоубиеца Стефан редом с Андрея Топия!
С кървави тежки ръце и двамата прави стояха,
лични мъже сред бойците, както дъбът сред гората –
всявайки смут непрестанно в гъстите вражи редици.
Те се сражаваха храбро, а и разпалваха люто
смелия дух на войската. Двамата бяха известни:
с пламенен вид и със огнен поглед Андрея Топия
плашеше, сипеше хули по другородците турци
и подиграваше дръзко тези, що падат край него.
Беше Църнович спокоен и пред най-страшния труд на
тая смразяваща битка – и се усмихваше мило,
както и влюбен се смее в дните на пир или сватба,
щом като срещне очите на прелюбима девица.
Дивата битка при тези двамата бе най-свирепа
малко наляво по фланга, гдето и Павел Дукагин
с думи и дело за пример все насърчаваше в боя
своята конна фаланга. Тука победата още
бе колеблива, понеже бяха безчетни и храбри
турците, враснали сякаш в своите коне стройноши̃йни;
знатни, прочути ездачи и на война ненаситни.

СКЕНДЕРБЕЙ БРАНИ АРИАНИТ

В миг забеляза Скендербей, че са в опасност надясно
конните смели дружини, гдето ги води старикът
Арианит Комнин, тъст му. Там многобройни и силни
бяха фалангите конни, в Персия дето се биха,
а помежду им мъж страшен сабя размахваше бясно,
търсейки устремно начин Арианит да убие.
Царят албански изтръпна пред ненадейната гледка
и се изплаши, помислил старецът да не пострада
и на царица Дорика скръб да съсипе душата,
та да изпълни със плач и с мъка двореца му шумен.
И черногривест Шахина нетърпеливо пришпорил,
той като буря се спусна между редиците бойни.
Старецът в миг си отдъхна, щом зáбеляза, че царят
идва към него, и рече: „Бързо ела ми на помощ,
синко, че мъж необуздан моята старост измъчва."
Спря се пред него тогава вождът Скендербей юначен,
поглед презрителен хвърли към другородеца турчин,
тъй като в бой е нападнал старец безсилен, невойнствен.
Вдигнаха двамата с устрем своите мечове остри.
Турчинът сръчно стовари върху Шахин черногривест
(конят Шахин горделиво като лък беше извърнал
своята хубава шия, сякаш че бе предусетил
зло за ездача обичан) – меча си точно в средата
на горделивото чело, гдето бял белег блестеше
силно закръглен и ярък, който пък правеше видим
тъмния образ на коня, тъй като грееше силно,
както във мрака среднощен грее и месецът пълен.
В тоз белег сабята хлътна. Черна кръв бликна на струя,
в тъмно обагри във миг на белега светлите косми.
А пък Скендербей удари турчина право в главата,
гдето природата щедра здраво е свързала двете
кости – големи и плътни – с шевове твърде нагъсто;
тях ги народът нарича „гребно писмо на съдбата".
Острият меч скоросмъртен мигом разсече надолу,
костите му и месата, чак до гърдите заседна,
и се разцепи главата на половини еднакви:
всяка от тях пък увисна горе на рамо широко,
докато шумно от коня се строполи на земята
клетият вражески воин. Беше красив и огромен,
цялата конница водещ, дето от Персия стигна.
Той се наричаше Кямпи. Там го остави Скендербей,
втурна се в боя, събори наземи и Шеремета,

след като с меча го ръгна ниско под дясната цица.
А подир него удари момъка хубав Юсуфа –
с тежка ръка го улучи баш над ухото отляво
и острието на меча щръкна веднага отсреща,
чак до ухото отдясно. Смаза Керима надменен
и Нуредина безсилен, после Емир великана.
Както река пълноводна, бурна, дълбоковъртопна,
що е подхранил нечакан дъжд, от небето изсипан,
влачи вълните си мътни от планините високи,
мъкне високи дървета, борове изкоренени,
дето до днес са красили двата ѝ бряга шумливи,
посеви златни затлачва, блейнало стадо понася,
плаши околните люде – пастири и земеделци,
и замърсява със тиня даже морето смутено,
тъй и Скендербей летеше между войските в средата,
като погуби мнозина исмаилтянски водачи,
щом ги пресрещнеше само. Турците бягаха вече
с поглед отвърнат от боя, бледи и цели във ужас,
а от телата им яки капеше пот вледеняващ.
Вождът разби исмаилци, върна бойците персийски,
битката скоро оправи – без да е трудност създала.
А на войската си вдъхна храброст голяма и дръзка.
Старецът Арианит пък дързост голяма получи,
в схватката пръв се понесе, бързо погуби Хасана,
като го мушна със меча в гърлото – в края му горен,
що музолюбните люде с име отделно наричат –
„ябълката на Адама“. Тутакси наземи грохна,
а със кръвта и душата хвръкна от раната люта,
като изхърка плачливо. Старецът тъй го погуби.

БИТКА МЕЖДУ ДВЕТЕ ВОЙСКИ

Двете войски упорито водеха лютата схватка,
воин погубваше воин, викът беше неистов.
Вече докрай се развихри страшната сеч на войната,
наземи паднаха много мечове изпотрошени,
много убити покриха гъсто полето на боя –
възнак едни, а пък други ничком загризли земята;
трупове както на турци, тъй и на храбри албанци,
че и те даваха в боя мъртви, макар и немного,
тъй като в мирното време царят ги учеше вещо
сам на закона на Арес, без да им дава почивка,
и закали им телата млади със походи трудни,
а към родината мила обич свещена им вдъхна.
А пък безбожните турци станаха бледи от ужас,
щом им се мярна Скендербей – бесен, досущ като Арес,
и запламтя с нова сила боят, така непривичен –
в който врагът хвърля своите огнедишащи цеви
още при първия сблъсък и със ножове се бие.
Но и така пак държаха, като се биеха храбро,
търсейки в дивата битка или смърт, или победа.

ПОДВИЗИ НА БАЛАБАН

А Балабан, щом съзря, че вождът Скендербей отмина,
повече скрит не остана, а между първите скокна
и със лице запламтяло викна: „Напред към победа
тичайте с устрем, юначни вий синове мюсюлмански!“
Викна и Гого погуби. С тежка ръка го удари
точно по темето вляво и острието опасно
хлътна дълбоко навътре, целият мозък се пръсна.
След като него погуби, Насто от боя извади,
като успя да го случи в лакътя, где то чудесна
става собалката свързва с горната част на ръката.

Болка несносна веднага сграби героя нещастен,
който отстъпи застенал нейде зад първите воини;
там и остана, додето цялата кръв му изтече,
просна се възнак и сетен дъх от гърдите издиша.
После уби Симеона, заедно с него и Кото,
Тиро със ръст исполински, също юначния Кицо.
Както във пълна кошара, дето пастирът отсъства,
вълк се нахвърля, от дълго време месо ненакусвал,
дави, разкъсва и гълта, целият в кърви опръскан,
тъй Балабан исполинът в тозчас беснееше грозно:
целият пламнал, разбърка много албански дружини,
докато липсваше вождът. Огнена ярост отсреща
беше развихрил Синан пък, дишаше бяс неугасващ.

СИНАНОВО ГЕРОЙСТВО

Този сатрап кръвожаден в боя кого ли най-първо,
после кого ли последен ядно лиши от живота?
Най-напред Власо прободе в горния край на гърдите,
где то отдолу се гуши белият дроб на човека –
въздуха лош да издишва и да пречиства кръвта му;
и гибелта на душата где то настъпва най-бързо.
Наземи ничком той падна и като лъв страшно ревна.
После уби Теофила: силния воин прониза
в горната устна, където ръбчето улейче прави.
Мечът дълбоко разряза горната челюст и стигна
чак дето гърлото почва. След като воинът падна,
мрак му забули очите. После пък Сава погуби,
в сляпо око го удари с гладката плоскост на меча.
Падна и свяст той загуби, тежко и жално простена,
дето не смогна да вдигне даже ръка за защита;
ядно захапа земята. После и Ламби погуби,
Иоакима и Димо, Филипа, също и Пано,
Викаше, викаше лудо, като убиеца Арес:

„Мрете, омразни стратези, славни във нощните
битки,
тъжната сянка на брат ми трижди любим
да смилите!"
Тъй Синан бясно ревеше – още не беше научил,
че е сред живите в Круя брат му Хасанбей героят,
и продължи да беснее с пламнала ярост в гърдите,
както лъвът – в планините хранен, когато пресрещне
сред лесове недостъпни група ловци дръзновени,
где то са грабнали тайно малкото лъвче от него –
диво реве и разкъсва този, когото настигне.

ТОПИЯ И СИНАН

Музо, така сладкодумна, кой бе героят, що с дързост
смело застана тогава срещу Синана разсърден?
Вождът Андрея Топия, който япигите води,
тъй като беше насреща, малко встрани, но наблизо.
Щом като зърна Синана славни дела да извършва,
той се обърна към него и му завика със дързост:
„Куче безсрамно, ела ми, за да те пратя и тебе
там, дето слязоха вече твоите братя безсрамни,
все поразени от тоя меч на Андрея Топия.
И Мохамед слабоумен читав не ще те измъкне
изпод ръката ми тежка; ти светлината напускаш
и още днес ще отидеш долу при адските порти."

СМЪРТТА НА ТОПИЯ

Ала на твоите дни краят вече настъпи, Топия,
че със ръце накървени в тоз час Синан се изправи.
Без да разбира речта на вожда Андрея Топия,
дръзката гордост почувства в тези му думи надменни.
Спря да избива войската и се насочи към него.

Спряха един срещу друг и освирепели от ярост,
двамата в същото време вдигнаха своите саби.
Пръв се примери Топия в челото на мъжегуба,
но другородецът мигом, бърз като мисъл човешка,
цял се наведе наляво; и острието отряза
само ухото му дясно; черната кръв му потече.
А пък Синан на Топия пъпа в средата промуши
и острието веднага вътрешността му разпръсна.
Като ела извисена грохна Андрея Топия
и наскърби безгранично всички албански войници.
А пък Синан душегубът пак не миряса, макар че
бе наранен от Топия, даже по-яростен стана:
цял пощръкля и отново пак да убива се втурна.
Буйстваше, буйстваше лудо, както пожарът в горите,
който в началото пламва бавно и много спокойно,
за да затопли пастира с тяло от студ вцепенено,
ала задуха ли вятър, пратен случайно от Бога,
огънят тръгва навътре, докато всичко обхване;
тъй и Синан се разбуйства, нищо че имаше рана.

СКЕНДЕРБЕЙ НАСЪРЧАВА ВОЙСКИТЕ

Вождът Скендербей юначен в десния фланг щом оправи
неравнотата опасна, пусна гласа си гръмовен
да насърчи, да подтикне своите конници храбри:
„Дръжте се твърдо във боя, конници храбросърцати!
Аз против своята воля, рожби, сега ви оставям
да насърча към победа също и другите воини!"
Каза героят това и като светкавица литна
в помощ на своите пешаци, гдето борбата бе дива.
Щом Балабан исполинът зърна как вождът Скендербей
тича насам като вихър – сепна се, спря да убива
и се затули набързо нейде зад първите в боя,
тачейки мъдрата реч на стария Карахасана.

Викна по име тогава едрия воин Халила,
думи такива му рече – кръгом стояха мнозина:

ХАЛИЛ

„Чедо любимо Халиле, пръв си оставаш по сила
тук между всички османци, дето дойдоха при Круя,
но пък живееш безславно – скъп диамант на боклука.
Кой е разбрал досега, че дишаш лазурния въздух?
Полза е за тебе, щом злополучно живееш,
а пък си воин, какъвто другаде никъде няма.
Я покажи свойта сила, дето от Бога получи,
и удари, ако можеш, този безумен гяурин:
всичките ний ще помогнем, като се скупчим край тебе.
Тръгвай напред. И събирай, момко, юначност и сила!
Аз се заклевам в Аллаха, че ще ти дам за награда
град широкодрумен и в него властник всесилен ще бъдеш
и ще живееш щастливо, с много богатство и слава."
Тъй Балабан му продума, пална ума на човека.
Ниско Халил се наведе, с края на своите пръсти
леко земята докосна, па ги допря до устата
и ги целуна смирено; спря се тогава замислен,
тъй като дело велико трябваше да предприеме.
А пък Скендербей юначен дива свирепост задиша,
щом Балабана сатрапа зърна да бяга зад строя.
Неудържимо се втурна в битката, устни захапал,
стръвно посече безбройно множество славни герои,
като размахваше страшна сабя, насочвайки коня,
все дето вражките воини бяха най-много, най-храбри.
Тям пък безумие черно бе помрачило ума им,
та не се бранеха никак, падаха в боя неспирно.
Имаше вик за милост на изумени войници;
и от кръвта на неверни цялата шир се обагри,
ала предсмъртните вопли не усмириха Скендербей,

само усилиха още дивия бяс на героя.
Той пък разпръсна повторно турската бойна фаланга,
дето със мъка току-що бе я оправил сатрапът:
пробив широк се отвори. Ала щом зърна насреща
оня кръвник Балабана – вик ненадейно нададе
и ненадейно подскочи цял върху коня си буен.
Три пъти гневно пришпори коня си, вече разпенен,
във чернокосмите яки хълбоци и се приготви
с вражата кръв да насити несъкрушимата сабя.
Но в яростта му тогава мисъл по-друга възпря го:
да не би турците вкупом да го завардят отвсъде
и да се стресне войската, като не вижда стратега.
А и Халил не забрави делото, дето започна,
все му гърмяха в ушите злите слова на сатрапа.
Докато вождът Скендербей се колебаеше още
трябва ли сам да кръстоса вече ръце с Балабана,
или пък тук да изчака крайния изход от боя –
тайно Халил го следеше нейде зад първите войни,
вперил във него коварно своя неистовски поглед.
Както домашната котка дебне коварно на покрив
малко врабче, дето леко по керемиди подхвръква –
тъй и Халил бе застанал тук на коварна засада,
като изчакваше сгода, за да убие героя.
Мислеше той и кроеше планове разни в ума си:
трябва ли с меча направо да го нападне внезапно,
или пък да го подмами в някаква клопка със хитрост:
„Ако със меча си остър аз връхлетя върху него,
ненараним е героят, той ще убие и мене,
както мнозина погуби. Пушка помъкнах напразно,
калпава и безполезна. Ето защо се заклевам:
в огъня ще я захвърля, да изгори като клечка:
седми път спусъка дърпам, седми път нищо и нищо –
все така – нито ми гръмна, нито искра ми изпусна.
Пък и защо Бог ми даде тая снага исполинска,

щом ще възлагам надежда на нажежената пръчка
от ръжделиво желязо? Мое сърце, осмели се,
чакай живот благоденствен или пък смърт със
прослава."
Точеше с тези си думи своята смелост природна,
както глигана, когато плячка богата очаква
и върху някой твърд камък точи зъбите си здрави.
Тъкмо Скендербей юначен, вече смирил яростта си,
свърна назад, за да коли други мъже мюсюлмани,
кимна Халил незабавно на Балабана огромен
да приближи и отблизо подвига му да погледа.
Щом Балабан му отвърна с кимване, че одобрява,
с дързост несрещана често скочи Халил исполинът
и под Шахина зацвилил като стрела се промъкна,
па със железни ръчища почна да стиска на коня
предната дясна нога, а мигом Шахин черногривест,
цвилейки, цял се надигна върху нозете си задни –
искаше да се отскубне някак си от исполина,
ала Халил не престана здраво да стиска крака му
с двете ръце неудържно. Вождът Скендербей юначен
бързо коварството схвана, своята сабя измъкна,
па над Шахина се сведе, ръгна със всичката сила
тоя Халил козноторец ниско по лявата плешка
и острието веднага черния дроб му разсече
и се показа над пъпа. Ала макар и прободен
този Халил не напусна боя; по-яростен стана,
тутакси щом осъзна, че раната е смъртоносна,
устни захапа до кръв и сила огромна напъна,
за да отхвърли Шахина вирнатошиест – и тъй го
блъсна, че в миг го събори, а и ездача със него.

БИТКА КРАЙ ПАДНАЛИЯ СКЕНДЕРБЕЙ

Мълниеносно се спусна там Балабан исполинът.
С него се втурнаха още Абдурахман победител
и Хайредин със Решида дързък, Садък Дерведери,
още и други, че всеки искаше слава да грабне,
като убие съборен оня опасен войвода,
който на Турция стори толкова горестна мъка.
Никой обаче не смогна близо до него да стигне,
тежък на него да сложи тежка, победна десница.
Щом като само видяха царя си наземи паднал,
всички най-храбри албанци, славни пастири народни,
около него се спряха, вдигнали мечове остри
в своите десници, готови да ги кръстосат със всеки,
който от турците дръзне да им излезе насреща.
Пръв бе Марин необуздан (близо до царя стоеше),
после дойде Самуил и гордият духом Захарий,
Насо със тяло огромно и благородният Спиро.
Кой би могъл да припомни днес имената на всички,
дето и после дойдоха царя съборен да бранят?
Хапейки устни, тук всички – турци и храбри албанци –
почнаха яростна битка заради царя Скендербей.
Да победят се стремяха, а пък сърцата им лудо
биеха, сякаш железни чукове удрят в гърдите.
Имаха погледи диви, бяха лицата им в огън,
смесваха ярост със ярост, без за смъртта да помислят.
Ако ги видеше някой колко свирепо се бият –
би си помислил, че те са неуязвими от меч и
изстрел; че са изковани цели от мед и желязо.
Тъй се сражаваха твърдо всички албанци и турци,
че за победата беше сложена тежка награда.
Абдурахман велемощен пръв уби младия Насо,
после Марин неудържан – дръзкия воин Решида,
скоро след него – Арифа и Мустафа самохвалец;

а Самуил пък мъжествен смаза бореца Рустема,
Павел Фираун погуби Абдурахмана героя.

ЕМИН

Битката беше жестока, паднаха много убити,
стана клането взаимно. Твоята храброст прочута,
великодушни Емине, няма сега да отмина,
тъй като цялото племе от мюсюлмани е славно.
Ти пред Скендербей юначен мигом тогава застана,
агънце сякаш, измъчен, нямащ оръжие, бледен,
образец на саможертва, па на сатрапа продума:
„Вече веднаж ме погуби, днес погуби ме отново,
о, Балабане, мой стари друже и братко по вяра!
Ето ме тук безоръжен. Някога бях ти приятел,
днес съм ти жертва невинна: нявга – Емин мюсюлманин,
Емануил съм аз днеска, верен слуга на Скендербей,
Падна ли мъртъв за него, вечно щастлив аз ще бъда."
Каза Емин и разгали своите гърди мигновено.
А Балабан пребледня със гибелна бледост в лицето,
поглед отвърна от него, цял разтреперан, настръхнал;
сякаш еринии адски почнаха да го преследват.
Клюмнал назад, се отдръпна нейде зад първите групи;
той предусещаше вече страшния край на войната.

СКЕНДЕРБЕЙ СТАВА И ПОЧВА ДА СЕ БИЕ ПЕШКОМ

Бавно след туй се изправи вождът Скендербей юначен,
тъй като бе го притиснал конят Шахин черногривест –
левия крак на стратега беше приплеснат в земята,
Щом като зърна Марина да се сражава юнашки,
той го извика по име и му продума: „Герою,
бързай към десния фланг и там насърчавай във боя

нашите конни дружини. Стареца Арианита
като зеница да пазиш от мюсюлманските орди.
Ти пък, обични Емине, с първите групи защо си?
Хайде, мой синко, веднага отдалечи се от боя!
Или дойде да отблъснеш черната гибел от мене?

Нямаш оръжие: турчин или албанец би могъл
да те убие. Бъди ми син най-обичен вовеки."
Каза и даде на Яков коня Шахин черногривест
да го откара веднага в Круя и да се погрижи
морният кон да отдъхне. Тримата мигом поеха,
где нареди да отидат царят Скендербей юначен.
Той пък пешком се понесе, сабята здраво размахал,
неудържим и безумен, с поглед на страшна Горгона.
Първом уби Хайредина, с него Садък Дерведери,
после Сефера, Османа, Караюмера, Тафила,
Етем, Авди и Тахипа, и Селямета, потомък

МУСТАФА

на Мустафа велемощен, който на млади години
беше се борил геройски с лъв нумидийски, огромен,
и след борба непосилна бе го убил най-подире,
стискайки дълго и силно с левите пръсти врата му,
а пък с десницата беше ръгал през цялото време
с ножа си многонаострен във слабините на звяра.
Беше Фатих го изпратил като стратег преди време
в град Елбасан плодоносен, дето маслини се раждат,
много войска да предвожда и да предпазва страната
от нападения вражи, но да не влиза във битки.
Ала стратегът надменен силно желаеше битки.
Бездейността според него опозорява стратега.
Клетникът! Предоверил се беше на своята сила
или пък някой зъл демон здраво го беше обхванал,
та към Мурад се обърна: „Непобедими султане,

в Шкодра пристигна войската на горделиви славяни.
Срещу Скендербей ги пратил онзи – обхванат от ярост
дож на Венеция древна, корабоходна държава;
техен водач велемощен е Данаил Юлих дързък.
В смут е изпаднал гяурът, в грижи топи се без полза,
че обкръжен е отвсъде със врагове боелюбни:

бледият ужас оковал е вече лицата албански.
Царю всесилен, дари ми воля война да започна
и да потегля веднага като стратег против Круя.
Тъкмо е време удобно славна победа да грабна,
за да измия позора от поражението ланско."
Тези слова той написа и незабавно получи
право на власт безгранична и свобода за войната.
След като бой мъжегубен той със Скендербей завърза,
своите войници погуби, сам пък, нещастникът, падна
жив във ръцете му вражи. И се наложи султанът
в Круя да прати катъри – бродници из планините,
стръмния път да изминат – с тежък товар на гърба си:
скъпо сребро пет товара, откуп за знатния пленник.
Щом като стигна във Одрин, целият в мъка потънал,
с камъни беше погубен от насъбраните турци,
че им бе тъй заповядал оня Мурад самодържец.
А пък съдбата погуби днес Селямета, сина му,
в боя чрез страшния меч на вожда Скендербей юначен;
после и други мнозина. Кой би могъл да опише
всички, които героят в оня ден беше посекъл?
Само щом дишане тежко сграби стратега развихрен,
и от умора отпадна мъжепогубна десница,
а по снагата му вредом пот сгорещена потече –
силно задъхан тогава той зад бойците отстъпи.
Ала дори не помисли, че му е час да лекува
своето тяло могъщо от непосилна умора,
а обикаляше вредом да насърчава бойците
и да обмисля в опасност края щастлив на войната.

ЦЪРНОВИЧ И СКЕНДЕРБЕЙ

Радост голяма изпита, щом като зърна героя,
туркоубиеца Стефан, да се сражава упорно –
личен на ръст сред бойците, както дъба сред гората.
И отдалеч му извика сладки, окриляващи думи:
„Обична главо, убивай! Моя деснице, убивай!
Ако всевишният Господ нам ни изпрати победа,
клетва съм дал – половин от цялата плячка военна
ще разделя още днеска между войската ти славна
заради твоята храброст. Никой не ще се обиди,
нито пък би ти завидил, че си получил тъй много –
ти за албанското племе си най-голяма опора."
А пък героят Църнович тъй му отвърна сред боя:
„Царю, ний всички се бием, колкото имаме сила.
След като тежката битка почна така да бушува,
никой от нас не бездейства поради страх или леност.
Виждаш, победата славна вече на нас се усмихва.
Но помогни ни, герою, колкото можеш по-скоро,
в левия фланг, дето тежки и многолюдни пълчища
с ярост напират отдавна. Там са притиснати силно
наште япигски дружини. Пък и оглеждайки зорко
техния строй, аз не виждам вожда Андрея Топия:
може би вече героят в сън вековечен почива!"

ПОДВИЗИ НА ЦЪРНОВИЧ

Каза това и погуби мигом Кадира огромен,
хубавобрадия ходжа на Мохамеда омразен,
като замахна и случи с меча врата му отляво.
И от трупа се търкулна нейде далече главата,
цяла обръсната ниско. С кръв и със пот се изцапа
фесът му конусовиден, мръсен от сажди и пепел.
А след Кадира прободе и мустакатия Муса
там, гдето белия дроб и черния са отделени
с мускул вздълъж и гдето се е загнездил смехът ни.
Муса, ранен смъртоносно, се изкикоти високо
– жалостна гледка! – издъхна, както се смееше силно.
После Нури бе погубен, момък на възраст цветуща.
Меча след удара хлътна в гърлото много дълбоко,
срязвайки прохода, дето глас и храна преминават.
Грохна Нури незабавно върху тела на убити,
просна се, сякаш бе червей, и си протегна ръцете
право към своите другари; а във харема му сетне –
щом като бяха дочули за участта му нещастна –
заедно седем кадъни с лилийно хубави пръсти
песен тъжовна изпяха за многоженеца момък.
После уби Ибрахима и Сюлеймана огромен,
младия нежен Надира, също смелчака Мухмуда,
единороден, достоен син на сатрапа Деврея,
който загина отдавна като стратег против Круя –
той и войската му цяла; тъй като беше попаднал
във слабините му точно мечът на вожда Скендербей,
мечът, погубващ мъжете и на смъртта всеотдаен,
който според мюсюлмани мойрите са изковали:
и на нещастника кръста разполови незабавно.
Работа дълга е нужна, труд непосилен се иска,
ако река да разкажа тук поотделно за всички,
дето тогава погуби туркоубиецът Стефан.
Конят му беше разпенен, с плувнали в кърви копита,
тъй като тъпчеше топли още тела на юнаци.
А пък устата на Стефан бяха разтворени малко
във благодушна усмивка, ала по-страшна от лудост.
Нито бе той благодушен, ни състрадателен беше,
а безпощадно косеше бойния ред исмаилски,
като размахваше сабя с дивата смърт побратена.
Пък и умора не сети тялото с външност цветуща;
той бе по-млад от царете в днешната битка събрани,

бе в първа младост все още, но превъзхождаше всички
както по ръст и по мисъл, тъй и по сила и смелост,
но след Скендербей юначен. Водеше много войници;
въздухът чист черногорски, въздухът на свободата
на планините високи тяхната кръв бе разпалил.
Щом като чуеха само, че ги зове гръмогласно
техният вожд – те успешно водеха битка най-люта:
не като смъртни човеци, а като древни титани.
Първи разбиха във боя вражите гъсти редици
и светлина за избава дадоха те на круянци.
Тъй се сражаваха тези. А многосълзната битка
още свирепстваше диво. И се тресеше земята,
стенеше тя под нозете и на коне, и на хора:
прах се кълбеше на гъсто, скриваше даже бойците.
Топлата кръв на мъжете, дето убивани бяха,
багреше, без да престава, черната пръст на земята.
Звездният свод на небето грозно ехтеше от смесен
вик на ранени стратези и на ранени войници;
а и тръбите ечаха, цвилеха страшно конете.
И най-жестокият воин, старост сред битки достигнал,
би затреперал от ужас, боя да видеше само!

СИНАН

Вождът Скендербей юначен, щом пък изслуша словата
на туркоубиеца Стефан, мигом натам се забърза,
и на япигите строя свари в голяма опасност,
а пък Андрея Топия целият проснат лежеше.
Щом забеляза Синана – смел като лъв да се бие,
щом разпозна, че това е старият негов приятел,
в миг се отдръпна от него и му продума на турски:
„Няма, Синане, да вдигна острия меч срещу тебе:
често сме яли със тебе заедно хляб гостолюбен,
дружно със тебе съм водил в Азия битки безбройни.

Тебе, момче голобрадо, във боеве те калявах.
Хайде, преди да пострадаш, друже, при нас прибери се,
за да зарадваш Хасана, брата си, който по тебе
мъка нестихваща носи, като умрял те оплаква."
Мило тъй рече, щом зърна своя предишен приятел.
А пък Синан мъжегубът опечален му отвърна:
„Жив не е, жив не е вече! Брат ми Хасан е загинал
и ме остави да страдам! Ти пък ме само залъгваш,
за да се мъча по-много, като те слушам, герою.
Но отвори я по-скоро тая уста сладкодумна
и закълни се, че брат ми е между живите още."
Вождът Скендербей юначен в отговор тъй му продума:
„В честния хляб се заклевам и във солта се заклевам,
дето сме заедно яли: жив е Хасан и е в Круя.
Нивга езика ми честен не е лъжа осквернила –
само един път, когато първом превзех си град Круя."
А пък Синан велемощен, щом го чу, почна да плаче
с плач на незиблема радост; щом се наплака от радост,
той се обърна и мигом, цялата битка огледал,
ясно видя, че войските на Мохамеда пропадат,
че са разбити навред и че побеждават албанци.
Па на бойците си викна: „Стига кръв вече, другари!
Няма надежда за лаври! Всички войски мюсюлмански
бързо назад се отдръпват, а побеждават албанци.
Нашата храброст и сила никаква полза не носят.
В здравите ножници хайде своите саби турете,
спрете опасната битка и ме последвайте вкупом."
Каза Синан тези думи, своїто коляно пререгъна
и върху него пречупи меча си мъжепогубващ.
Всички останали живи между бойците му храбри,
седемдесет души само, тъжни и опозорени,
сложиха своите саби в здравите ножници мигом.
И го последваха мълком нейде зад бойния ред на
храбрите воини круянски. После поеха към Круя,

тъй като бързаше много този Синан мъжегубец,
за да се срещне по-скоро с брат си Хасана обичан.
Влязоха в Круя висока, след като бяха предали
своїто оръжие с мъка. А пък войската османска,
зърнала пробива зейнал в строя ѝ, цяла изтръпна.

РАЗПАЛЕНА БИТКА

А и Скендербей нападна, както вълната, родена
от ветровете, напада кораб, от буря понесен;
целият кораб се скрива под закипялата пяна,
а буреносният вятър шумно му блъска платната,
пък и моряците в ужас, плачейки, Богу се молят –
тъй се отчаяха също живите още османци
и от страха поразени, те заотстъпваха общо.
Средните бойни фаланги от пешеходни войници
бягаха вече отдавна, че ги притиснаха силно
много войски черногорски дружно със тези от Круя.
Пръв между всички Църнович, сам мъжегуб като Арес,
своите длани изцапал с кърви, със кал и със пясък,
колеше турците страшно, като оглеждаше остро
всички посоки – да зърне и Балабан исполина,
тъй като искаше с него меча си в бой да кръстоса.
Ала така и не случи да го пресрещне за схватка,
нищо, че бе той наблизо нейде зад първите групи,
чуваше само гласа му как страховито ревеше,
за да подтиква войските, вече изпаднали в ужас.

АРИАНИТ КОМНИН

Бяха разбити отсреща също войските персийски.
Арианит Комнин силно викаше да насърчава
своите конници смели: „Рожби, защо се боите,
та не нападате още тези негодни войници?

Или не виждате вредом нашите как побеждават?
По-добре да се продъни, да ни погълне земята,
вместо последни от всички ний да спечелим победа.
Едрият ръст на мъжете да не ви плаши, момчета!
Външният вид им е хубав, но смелостта им е малка.
Наште предци много пъти са ги посрамвали грозно
във боеве многошумни и по море, и по суша,
като се биеше всеки срещу сто техни войници.
Рожби, към сеч и победа смело напред се втурнете
и не посрамвайте днеска славния род на дедите!“
Арианит Комнин силно думи такива изрече.
Много опасности срещна старецът с риск за живота
и по младежки търчеше сред оръжейния трясък,
ала Марин от погибел вредом го пазеше в боя,
помнейки заповедта на вожда Скендербей юначен.
Щом като чуха бойците тези слова на стратега,
взеха ги присърце с радост и се подтикваха дружно
да се сражават юнашки и за предците достойно.
Трети поред те отбиха вражите бойни фаланги.
Най-подир беше разбита, но след сражение тежки,
турската конница, гдето в десния фланг се тълпеше;
гдето трибалските смели конници водеха битка,
потни, несмогващи още турците в бяг да обърнат,
тъй като там не се мярна мечът на вожда Скендербей,
нито се чу и гласът му, който подтиква към битка:
пеши бе вече героят, те пък далече стояха,
а не познаваха вещо строгите бойни закони,
ни се калявяха често в тежки борби като други;
те постоянно седяха в хубавостенната Круя,
да си ядат и да пият; и им се случваше рядко
царя Скендербей да следват – само във битки открити.
Нищо, че беше тъй трудно, Павел Дукагин остана
да се сражава упорно, да насърчава безспирно
своите конни бойци от Дрин със дълбоки въртопи.

Сабя опасна размахал, много герои погуби.
Всички, които погуби дръзкият в битки Дукагин,
няма да мога по име да изброя и опиша.

ЕЛМАЗ

Първо срази той Елмаза, млад русокос знаменосец,
вдигнал червеното знаме с образа на полумесец,
само със злато облякъл своето хубаво тяло,
юноша още прекрасен и годеник неоженен.
Като го зърна уплашен още във първия сблъсък,
Павел Дукагин го срещна с удар и сабята хлътна
в лявата гръд на младежа, дето е стъкнат животът,
гдето отдолу под нея бие сърцето безспирно.
Той я заби до средата право в гръдта му, така че
откъм гърба острието близо до плешката щръкна.
Павел Дукагин героят мигом назад я издърпа,
ничком Елмаз се събори, а върху него веднага
знамето падна, подобно мачтата на черноносов
кораб. И както в цъфтежа младо дърво разцъфтява
близо до ручей ромонещ, бистрите струи на който
хранят дървото неспирно чрез живоносната влага;
но ненадейно, тъй както дъхав зефир го люлее,
острият зъб на глигана освирепял го скосява,
върху земята го просва и във прахта го търкаля,
с бял цвят отрупано цяло, но преди плод да е дало,
също тъй Павле Дукагин беше погубил Елмаза,
който във сватбена дреха все още беше облечен,
че неотдавна прославен вкъщи от боя се върнал.

СВАТБА

След като с радост огледа своята бащина къща,
сватба голяма повдигна – вземаше той за невяста
Гюла, най-малката щерка на Абдулаха известен.
Клетникът! Нивга не смогна нейната прелест да види,
че във Казан, между свои, само пет дена остана,
за да зарадва съседи, татко и майка, другари:
първия ден се завърна с радост от Персия близка,
втория ден дъщерята на Абдулаха поиска,
в третия ден размениха своите годежни залози,
а на четвъртия прати сам даровете предбрачни,
в петия пък отпразнува шумна и весела сватба.
Ето, изпълниха скоро къщата радостни гости,
пееха с радост едните брачни, тържествени песни,
други пък тропаха кръгом тежки хора, многовити,
стъпката водеха флейти, думкаха тъпани гръмко.
Майка му, а и баща му, вече от старост превити,
с радост обслужваха всички гости и шетаха вредом.
А целомъдрата булка бе в невестинската стая;
около нея стояха нейните шаферки мили –
деви, невести харемни – и я следяха с възхита,
тъй като носеше само хубави сърмени дрехи;
розово було блестящо върху главата ѝ дивна,
а върху сребърен пояс тя си държеше ръцете,
бели, с къносани нокти – сложила дясна връз лява.
В къщата влезе нечакан ходжа брадат и навъсен,
суроволик човек, който на младоженеца рече:
„Въоръжавай се скоро, стягай си коня, Елмазе,
и за Византион тръгвай при Балабана сатрапа,
че го изпраща султанът в Круя с войска многобройна,
за да смири гордостта на вожда Скендербей юначен.
Тъй заповяда султанът, дето щастливо живее:
който не слуша, тежко му.“ Тези слова той изрече,

и грамотата разгъна, важна и много голяма,
дето написана беше заповедта на султана.
И от дома му излезе с бърза походка веднага.
Тези слова щом изслуша, коня Елмаз си застяга,
в къщата пък се понесе плач жаловит и железен.
А престарялата майка с тъжно ридание рече:
„Чедо, къде ще отиваш, без да те булката зърне,
дето за първи път днеска тя заради тебе напуска
майчини нежни прегръдки. О, ден злокобен! Горко ни!
О, каква сватба злощастна и безутешна! Горко ни!
Чедо, къде ще отиваш, тъй ли се булка оставя?"
А пък младежът не каза нищо на своята майка,
само откри си главата руса и вдигнал нагоре
към небесата очите, с цяла душа се помоли:
„Нека Аллах наднебесен щедро даде на гяура
целия свят да потъпче, да наследи и земята!"
Тъй се помоли горещо, своите доспехи облече
бързо, от страх да не бъде много по-бавен на дело,
нежели с думи. И коня мълниеносно препусна –
и безвъзвратно препусна, за да загине под Круя –
сякаш бе цвете ливадно, светнал във своита премяна,
знаме червено понесъл с образа на полумесец.

БОЯТ ПРОДЪЛЖАВА

Двете войски незабавно почнаха кървава битка,
многоразплакваща, стръвна, тъй като искаше всеки
знамето първи да грабне, дето бе паднало вече.
И се разгаряше дълго свирепостта на борбата.
Екваше трясък зловещ от саби, които се чупят,
шум от тръби гръмовити, цвилене зло на конете.
Двете враждуващи групи с мъртви покриха земята,
а за победа везните все равновесни стояха,
с мъка след време разпръсна турските конни редици

Павел, безстрашния духом, като подканваше своите
да защищават геройски мили деца и съпруги:
„Видя ли някого тука да се сражава бездушно,
клетва в Христовата вяра давам, че ще го заплюя
тук, пред войската събрана, сабята ще му отнема,
още неокървавена, и ще му смъкна веднага
всичките знаци военни, че недостойно ги носи,
и ще му тикна в ръцете земебраздящото рало,
да разорава земята и храбреците да храни!"
Тези слова за заплаха каза героят Дукагин
и на бойците в ушите тая заплаха отекна.
Смушиха те във ребрата своите коне изпотени,
и като диви глигани в боя се хвърлиха люто,
стиснали с гняв конвулсивно саби в могъщи десници.
Капеше пот сгорещена вред от телата им яки.
Воин убиваше воин, а като лъв сред бойците
грозно ревеше във боя Павел Дукагин героят.
Турците не издържаха свирепостта на трибалци,
после отстъпиха малко, но разгневени дълбоко,
тъй като знамето беше у враговете им вече.
Силно задъхан героят Павел, подобно на пламък,
след като вече оправи тук колебливата битка,
впусна се вихром наляво, гдето съгледа най-храбри
конници, блеснали цели с много сребро и със злато.
Първом погуби Акита, а пък след него Шерифа
и Елеаз, Исмаила и Челядина; тогава
всички свали на земята черна един върху други –
никому тук не помогна нито сребро, нито злато,
дето си бяха облекли, като поели към Круя.
Паднаха клети, подобни на младоженци цъфтящи,
с гръм поразени внезапно в дните на своята сватба,
целите в блясък, сломени тъкмо пред храма на Бога,
гдето свещеник току-що благословил беше брака;
падаха в танца си бурен, гибелна скръб завещали

както на старите майки, тъй и на своите съпруги.
Жалост голяма обхвана мигом стратега Мухтара,
зърнал изцапани всички с кърви и прах измърсена,
както в лицата цветущи, тъй и по дрехите скъпи.
Черен пък облак от мъка тежко в душата му падна.
Той неудържно се втурна срещу стратега Дукагин,
като лъв грозно ревеше, искаше сам незабавно
да отмъсти чрез кръвта му за гибелта на бойците.
Нямаше жив да се върне в своята мила родина,
за да зарадва съпруга, татко и майка, другари.
Павел пък, щом го съгледа право към него да идва,
меча си вдигна да срещне с удар Мухтара в главата;
ала щом тоя препречи меча си малко странично –
удара да изпревари, бързо героят Дукагин
го порази с изненада ниско, под плешката точно:
тутакси мечът заседна в белия дроб надълбоко.
Ничком Мухтар се събори грохотно върху земята,
вечният сън му затвори мигом клепачите дълги,
а пък фалангата в ужас почна навред да отстъпва.
Също и хиляди други вредом лежаха сразени:
тъй като битката беше тежка и мъжепогубна.
Много коне пък лишени вече от своите ездачи,
цвилейки, тичаха лудо – някои пряко полето,
други далеч до полите на планината край Круя:
шум вледеняващ настана и неизказана врява.
Никой не би се зарадвал и отдалеч да погледне.

БАЛАБАН И СКЕНДЕРБЕЙ

А Балабан исполинът, като видя, че войската
тук е притисната здраво, викна с гласа си пронизващ:
„Лъвове на Азбиюка, сигурни стълбове турски!
Въоръжете се днеска с храброст, със храброст и сила!
Вий за бащите си храбри рожби достойни бъдете
и спечелете във боя или смърт, или победа!
Иначе, рожби, витае върху главите ни вече
гибел от страшна по-страшна. Или очаквате живи
да се завърнете после в своите бащини къщи,
щом тия кучета днеска грабнат победата славна?
Не и не! Хиляди пъти! Гибелен край ни очаква.
Всичките или ще минем под острието на меча,
или без чест ще живеем ний като пленници в Круя.
Няма султанът да прати откуп за нас на гяура.
Хайде, юнашки се бийте вие, деца мюсюлмански!
С тази едничка надежда: или смърт, или победа.
Зърна ли някого само гръб да обръща за бягство,
аз се заклевам в Пророка и във Аллаха всесилен:
даже ръцете албански той да отбегне във боя,
на Балабана от меча няма къде да избяга.“
Тези слова той крещеше, чакащ спасение вече.
Но всемогъщият Господ люто сега се разсърди,
че Балабан кръвожаден в своята клетва лъжовна
пръв спомена Мохамеда. Господ на трона подскочи
и разлюля със бучене свода висок на небето,
думи сърдити изрече – гръм бе гласът му божествен:
„Клет и нещастен! Не стига, че измени ти на моя
син еднороден Исуса зарад пророка лъжовен,
че със оръжие мъчиш своята майка родина
и че погуби невинен мъж, който пратеник беше,
а и надменно обиждаш бога на вечните сили.
Ето защо ти отреждам днеска съдба злополучна,
ако те пазеха даже хиляди бойни фаланги.“
Каза това и положи своята ръка всемогъща
върху главата отпред на вожда Скендербей юначен
и му изпълни със сила цялото тяло, премахна
всяка несносна умора, а във очите му ръсна
огнени мълнии – символ на богопратена ярост.
И мигновено героят в страшен, свещен гняв изпадна.

А по снагата му цяла космите трепнаха леко
и се изправиха. Просто без да се помни тогава,
гонен от стършели сякаш, смаян почувства внезапно
смелост да пламва у него, тялото силно да става,
както на млади години, и забеляза веднага,
че го е вече докоснал Господ всевишен с десница.

СМЪРТТА НА БАЛАБАН

Благодари му сърдечно, накъм земята се сведе,
сграби в миг камък откъртен чак от скалите на Круя,
който видя, че лежеше зад подредените войни –
ръбест и едър, какъвто трудно поклатили биха
и четирима младежи – цели от мощ напращели,
дето в разкош и във леност днешното време отхранва –
а пък Скендербей без мъка сам го повдигна високо,
после, разкрачен, могъщо го завъртя и го хвърли:
тежкият камък удари на Балабан кръвожаден
гръдния кош по средата. Смаза му страшно гърдите,
всички ребра му начупи и го събори от коня,
сякаш че труп бе съборил. Падна сатрапът със грохот,
без да си тялото мръдне, без дори дума да каже.
Както кога богопратен гръм повали на земята
дъб едроклонест, огромен, цар на дърветата горски,
та замирише на сяра и на селитра противно;
и не остане спокоен никой, що гледа отблизо,
че е страхотна стрелата на славнотронния Господ –
също тъй падна тогава и Балабан исполинът,
блъснат със камък грамаден, хвърлен от мощна десница.
Трепнаха в ужас смразяващ всички войски исмаилски,
щом като само видяха своя вожд паднал безжизнен.
В уплах обърнаха мигом гръб и се втурнаха в бягство;
бягството почна на групи, скоро пък стана всеобщо,
като повлече изцяло строя на гордите турци.

Викнаха всички албанци, а от стените на Круя
почнаха да ръкоплескат, ревнаха дружно, могъщо!
Беше ревът им пронизващ, страшен и много проточен.
Даже гърмът проглушаващ, рожба на облаци тъмни,
тъй не гърми от небето, вихри противни когато
сблъскват едни срещу други облаци гъсти, дъждовни;
нито вълните пък морски с толкова шум се разбиват
във бреговете високи, щом ветрове залудуват,
както шумяха високо първите войни на Круя:
в битката бяха едните, другите пък на стената.
След бегълците османци втурнаха се дръзновено
тези Христови войници с радост голяма в сърцата,
че се надяваха вече те да поставят във Круя
кратера на свободата[30], след като падна стратегът –
друг като него не беше пращан до днеска при Круя.
Стиснали своите саби, ядно захапваха устни,
колеха с рев, сякаш бяха лъвове суровоядци,
пеши убиваха пеши, конник погубваше конник.
Бягащи и преследвачи често се смесваха грозно,
а между тях бе от Бога пратен Скендербей юначен;
меча си дълъг размахал, гонеше турците злостно,
както студеният вятър облаци тъмни разпръсва
или търкаля вълните морски една подир друга.
Потни, безредни пред него, във суматоха голяма,
турците бягаха лудо, обезумели от ужас.
Наземи хвърляха всички свойто оръжие с мъка.
Някои вдигаха често празни ръце към небето,
други пък плачеха жално, презглава тичаха бясно:
сеч страховита настана, майка на сълзи обилни.

СМЪРТТА НА ДИНКО

Но не оставаше много път бегълците да минат
в ужас от меча на вожда, който бе пратен от Бога,
и ненадейно пред него ледена гледка изникна –
как върху кола се мъчи Динко в агония още,
сълзи горещи проливащ, тръпнещ от болки несносни.
Както дете благородно, дето далеч от дома му
лоши съседски момчета са обкръжили натясно
и безпощадно го бият с твърди ръце и със пръчки,
то пък безмълвно понася тази жестока обида,
сълзи и глас не изпуща, ала се мъчи отвътре,
но като зърне, че в помощ му се притичва бащата –
сълзи обилни тогава двете му бузи намокрят
и то все иска и иска своята печал да му каже,
ала гласа му сковава хълцане неудържимо –
тъй и тогава заплака многострадалният Динко,
щом като зърна наблизо вожда Скендербей юначен.
Стенейки тежко, продума думи, с ридание пълни:
„Царю, свали ме от кола, царю, свали ме от кола!
Че върху него отдавна тръпна във мъки предсмъртни,
болки несносни и страшни вътрешността ми изяждат.
Хайде най-сетне, герою, ме измъкнете от кола,
за да умра незабавно, повече да не се мъча.
И под крилото си царско, ако ме жалиш, прикътай
моите невръстни сираци – клетите Поса, Наума."
Динко, разкъсван от болка, с мъка това изговори.
А пък Скендербей юначен почна да плаче, да плаче,
както и майка оплаква син младоженец, па рече:
„Клети страдалче! Ще бъда татко на твоите сираци."
И като каза тез думи, Динка от кола измъкна.
Тутакси бликна обилно кръв из откритата рана,
влезлият въздух отпусна тялото, тръпно от болки,
и към небето безкрайно мигом душата му литна.

Вождът Скендербей юначен даде трупа на Антония
да го откара веднага в хубавокрепостна Круя.

ПОДВИЗИ НА СКЕНДЕРБЕЙ

Стенейки, после избърса своите сълзи обилни.
Ярост страхотна тогава, триж по-голяма от тая,
дето я имаше вече, пламна в гръдта му, в сърцето,
бледост свирепа и дива върху лицето му легна
и богопратена смелост сграби могъщото тяло.
В леката ножница бързо ножа си пъхна героят
и от земята издърпа във изстъпление кола,
после го стисна юнашки в своята ръка тежкодланна
и полетя неудържно сред бегълците смутени.
Вредом въртеше безумно свойто оръжие страшно
и под нозете му долу легнаха купища мъртви.
А във очите му гневни мълнии сякаш блестяха
и потреперваха често двете му свъсени вежди,
пяна обилна кълбеше около свитите устни,
че го подтикваха вече мощната воля на Бога
и Немезида, сърдита заради храбрия Динко.
Удряше, удряше често пламнал от ярост, безумен;
само безсмъртният Господ можеше да обуздае
този му гибелен устрем: толкова яростен беше.
Даже устата на ангел всички не би изредила,
дето героят погуби в своята неистова лудост.
(Вече умора ме мъчи, бързам да стигна до края,
както и слънцето морно, дневния кръг щом привърши,
привечер кара по-бързо златната си колесница.)
Тъй беше буен Скендербей. С плач неизказан тогава
турците клети, безсилни, минаха целия лагер:
идваше зло върху злото и отчаяние тежко.
Бяха след тях враговете въоръжени, упорни,
стръмни отпред планините, гъсти гори страховити,

многовъртопни реки. И никакъв лъч на надежда
нямаше, за да затопли на бегълците сърцата.
В тая дори безнадеждност турците бягаха бързо,
дъх си поемаха трудно, всеки подканяше всички.
Тъй извървяха път дълъг: турците тичаха лудо,
а пък албанците дръзки с бяс ги убиваха редом,
тъй като вождът Скендербей с крясък разпалваше още
ненавистта на албанци, като размахваше злостно
кола на всички посоки след бегълците в полето.
Неизчерпаема ярост здраво държеше духа му.
Както когато свистяща буря от юг завилнее,
дето на Господа Бога страшният гняв я надига,
за да смали злото дело на нечестивите люде,
млади градински фиданки като тръстики превива,
а пък изтръгва из корен старите вече дървета –
буйстваше тъй и героят, удряше, без да престава,
всеки, нозете на който бяха от страх подкосени,
или от бреме телесно, или от липса на сила,
или от Божия ярост. Други избягаха някак,
ала съвсем без надежда, плачейки с плач неизказан.

ОБРАТ В БОЯ

Както кога в многолюден град се развихри пожар и
силата на Северняка все го раздухва по-силно,
вик на мъже се понася, чува се стон и на старци,
жалостен плач на дечица неутешимо отеква
и със коси разпилени в пътища скитат невести,
кършат ръце наскърбени – тъй и османците също
викаха, целите в сълзи; устремно бягаха потни
да се спасят. А мнозина пращаха в пълна умора
поздрав последен на своите бягащи още другари,
с плач си припомняха сетньо свидни деца и съпруги,
искайки смърт незабавна. А пък до свода небесен,

жертвени пламъци сякаш, стигаха тъжни молитви
на бегълци безнадеждни, стигаше стон на ранени.
Сегнаха те и ушите на разгневения Господ
и се смили той веднага, и от престола си хвърли
поглед всевиждащ; и зърна, че са останали живи
благочестивите само. Каза: „Достатъчно вече!
Повече смелост! От днеска вий сте под моя закрила,
че сте невинни за злото. Ето, аз от висините
верен защитник ви ставам, спирам гнева всепогубващ,
който разпалих отдеве във яростта си безкрайна,
като развихрих голяма смелост у вожда Скендербей.
Земните смъртни народи трябва да знаят, че аз съм
оня, що властно смирява гордия дух на надменни
и благосклонно въздига благочестивите люде."
Каза това и покри със облаци мрачни небето
само със кимване мощно нашият Бог вседържител,
и мигновено изпрати дъжд буреносен и силен,
който до кости измокри скоро телата на всички,
минал през дрехите даже. И начаса през полето
плъзнаха мътни потоци, като че змии отровни,
бързо растяха, растяха, ставайки все по-големи.
Мрак непрогледен и черен плъпна навред по земята,
гръм страховит се разнесе, който разтърсва издъно,
а и светкавици ярки блясваха пряко небето.
Гледайки тия поличби, сметнаха с право мнозина.
че е продънен отвсъде сводът високонебесен
и че всевишният иска да потопи пак земята,
ала не знаеше никой всъщност какво Бог замисля.
Ужас безкраен обхвана вожда Скендербей юначен,
той съжали развълнуван своите бойци и продума:
„Тежкò ни! Мрак непрогледен моите войници обгръща,
след като плътно покрил е синята шир на небето:
а и връз нас от небето много вода се изсипа.
Аз пък откакто живея, толкова дъжд не съм виждал.

Сигурно Бог е послушал жалбите на исмаилци
и срещу нас е насочил своите стрели страховити.
Има и благочестиви сред мюсюлманите тука."

Каза, понеже сам схвана висшата воля на Бога.
Радостен лъч на надежда развесели незабавно
на враговете лицата. Всички останали живи,
конници и пехотинци, още по-много тогава
стегнаха своите крачки – да се спасят за живота,
късайки като крилати облака гъст на мъглата.
Никой човек не би казал, че по земята те ходят:
толкова бързо летяха, щом окрили им нозете,
с кимване благата воля на земетръсеца Господ,
та невредими да стигнат чак до паланката Ресен –
да се спасят от ръцете на разбеснелия воин;
а като видят реката непроходима, дълбока,
милост сами да поискат от преследвача си страшен,
пленници после да идат във каменистата Круя;
а пък Скендербей юначен ще позволи благосклонно
весели да се завърнат в своите бащини къщи
и да зарадват съпруги, татко и майка, дечица.
Тъй беше Бога помолил Динко в начало, когато
вдигнали бяха смирено своїто оръжие вчера,
щом като в мъки предсмъртни бърза смърт бе им поискал:
волята беше това на високотронния Господ.

Ето защо той им даде смелост, нозе бързоходни,
докато дъжд буреносен не угаси незабавно
цялата огнена ярост на разбеснелия воин.

Стигнали бяха далеч пред тоз преследвач необуздан,
ала кога доближиха с бягство брега недостъпен
на развълнувана Черна, бурнотечаща и мътна,
и като чуха рева на едри вълни разиграни,
зърнаха врящата пяна, водовъртежите страшни –
всяка надежда напусна мигом сърцата смразени
на отоманците дръзки. С викове неизречими

всеки нанейде отвърна поглед от тая стихия.
Тръпни от ужас се спряха във отчаяние всички:
в сълзи окъпан приятел питаше своя приятел:
„Друже, какво да направим в тази голяма неволя?"
А пък проливният дъжд се лееше още по-силен
и непрестанно растеше грънкият шум на реката.

МОЛБА ЗА МИЛОСТ

Щом се явиха наблизо страшните им преследвачи,
където Скендербей юначен тръгна забързан тогава
сам Мухарем безбоязнен, като молител изпратен.
Сам Мухарем благочестен и най-прекрасен по външност,
който от толкоз стратези жив бе останал единствен,
че от устата на своїта агонизираща майка
свят благослов бе получил – огнен, прогонващ бедите.
Той я почитал сърдечно даже до старост дълбока,
както друг син не почитал своята майка любима.
Щом го бе зърнал оклюмал, Карахасан многодетен
(конят му бръз и отличен бе го спасил във погрома)
в миг го подтикна да тръгне; онзи прие най-охотно
сам да смекчи, ако може, мощния дух на Скендербей.
Както лъв раснал в горите, дълго месо ненакусил,
като надуши кошара, хвърля се, без да го плашат
нито лай дързък на псета, нито стрели на пастири,
щом е търбухът му празен, та дързостта му изостря –
тъй Мухарем се затича право към вожда Скендербей:
искаше сам да запази многострадалните войни.
Щом приближи се до него, топла молба му отправи:
„В плен ни вземи, пощади нас, люде невинни, герою!
Откупи много и ценни ще ти изпратят веднага
нашите родители клети и Азбиюк велемощен.
Имай към нас днеска милост, ние сърдечно те молим.
После ти сам ще изпиташ горестна мъка в душата,

ако убиеш в гнева си клетници, търсещи милост.
Хайде, герою, смири я тази неистова ярост!
Божият гняв безграничен много беди ни нанесе,
дето сатрап сквернογубец, правдата свята обиждащ,
нагло погуби във стана пратеник твой невинен.
Ако все още разпалваш своята омраза безкрайна,
ако не буди в теб милост даже молбата ни топла,
великодушни герою, своите ръце не изцапвай
с кръв на мъже безоръжни! Дума една ти продумай,
ний ще се хвърлим веднага в тази река мътноструйна,
хранена щедро от Бога. Щом като тъй ти харесва,
нека въртопите буйни да ни погълнат дълбоко,
нека сега се изпълни висшата воля на Бога."

Каза това и заплака този молител набожен.
Мигом „аман" зареваха всички мъже мюсюлмани,
сякаш с една уста бяха тия молители клети.
И на Скендербей душата успокоена отдъхна –
както роса от небето, падне ли, и освежава
в знойно поле класовете, вече от пек поразени;
думи крилати продума на Мухарема веднага:

„Аз не съм рожба на мечки, дето в горите живеят,
нито съм сукал от мляко на кръвожадна тигрица,
а във гърдите си мъжки имам сърце милостиво.
Никога толкова дълъг път не съм аз изминавал,
за да преследвам врага си, ала се тежко разсърдих
на Балабан сквернογубец, дето жестоко набучи
пратеник мой невинен. Спирам, макар неохотно,
тази война многосълзна, моите другари въздържам
Господа да не разсърдя, ако сразя безоръжни,
тъй като вас ви обикна много великият Господ,
щом тъй гърми, святка страшно, дъжд изобилен излива,
мрак непрогледен простира тъкмо сред светлото пладне
Хайде, бъдете спокойни, нека потеглим за Круя."

Каза и в миг се обърна вождът Скендербей юначен,

крачейки с крачки големи; бяха стратезите с него,
а пък след него войските – конници и пехотинци,
целите мокри вървяха; падаха водни потоци
вредом от техните дрехи. Турците следваха тъжни
поради жалната гледка на бездиханни другари,
невъзвратимо покрили цяло полето на боя
гъсто един върху други, сякаш са житни ръкойки,
дето е вече отрязал острият сърп на жътваря.
Вляво и вдясно ехтяха само стенания тъжни
и полумъртви герои дълго се гърчеха в спазми,
тъй като грозната гибел още не беше склопила
техните бледи клепачи – агонизираха още.

ГРИЖИ ЗА УБИТИТЕ

Докато тъй те вървяха, стигнаха мястото, гдето
най-напред бе запламтяла кръволюбивата битка.
Там се намираха гъсти купове от бездиханни.
Павел Дукагин тогава пръв наруши тишината;
в горестна скръб бе изпаднал, зърнал мнозина убити
между трибалите храбри, та заговори: „Любими,
хайде веднага да вдигнем нашите мъртви другари,
да ги откараме в Круя! Можем ли тъй да отминем
силният дъжд да облива върху пръстта почерняла
мъртвите храбри войници – живи недавна те бяха.
Злата съдба днес ги грабна." Павел така им продума.

Арианит го похвали – този съвет му хареса,
но не хареса на Стефан. С лека усмивка той рече:

„Нека, другари, веднага да се завърнем във Круя,
мъртвите после ще вдигнем, с чест ще ги в гроба
положим,
след като само престане този дъжд тъй буреносен."

А пък Скендербей отвърна: „Няма да бъде, герою!
Без погребение няма аз да оставя юнаци,

дето са паднали чиста жертва за своята родина,
като се биха геройски заради чест и за вяра."

Тъй рече царят тогава и на войската продума:
„Вие, Христови войници и укротители турски!
Хайде сега оставете всякаква плячка, юнаци,
и повдигнете на рамо своите любими другари,
дето ги Арес погуби, и отнесете ги в Круя.
Всички трофеи по-късно ще съберем свободно,
след като спре поне този гняв на всевишния Господ."

Тъй им продума героят, те пък със вик одобриха,
на раменете си взеха с плач своите мили другари.

БЕЛЕЖКИ

СЕРДАРЯТ

[1] Деметра – богиня на земните плодове, посевите.
[2] Борей – северен вятър.
[3] Харпия, обикновено в мн. число харпии – богиня на бурята.
[4] Арес – син на Зевс и Хера, бог на войната.
[5] Темида – дъщеря на Уран и Гея, олицетворена действаща справедливост.
[6] Областен владетел Мустафа паша Шкодренски в началото на XIX в.
[7] Ериния – богиня на отмъщението.
[8] Харон – лодкарят на мъртвите, който ги пренася през Стикс в Ада.

СКЕНДЕРБЕЙ

[1] Скендербей (1414–1468 г.) бил владетел на малко албанско княжество. Баща му Йоан Кастриот, християнин, като турски васал трябвало да даде четиримата си синове Репош, Станиша, Константин и Георги заложници на турския султан. Там те били потурчени. Най-малкият от тях, Георги, станал любимец на султана поради своите дарования. След големи военни успехи в Персия и Месопотамия бил наречен Искендер (= Александър) по името на Александър Велики. През 1443 г., когато турците били разбити при Ниш от унгарския пълководец Хуниади, Скендербей се отметнал от султана, завзел бащиното си кня-

жество и там останал управник до смъртта си, като водил успешни войни с турците. В поемата се описват събития, станали през 1467 г., по време на последното обсаждане на Круя, столицата на Скендербей.

[2] Репош, Станиша и Константин, братята на Скендербей, били коварно отровени от султана, понеже ги подозирал в изневяра.

[3] Музите са митични девет дъщери на Зевс и Мнемозина, покровителки на изкуството и поезията. Древна традиция е поетите да се обръщат към тях за помощ. Клио е муза на историята. Пърличев се обръща към нея, понеже пише исторически епос.

[4] Хеликон е планина в Средна Гърция. Разказва се, че на нея обитавали музите. В подножието се намирали изворите Хипокрена и Аганипа, които вдъхновявали поетите, когато пият от техните води.

[5] Мурад II (1401–1451), син на Мехмед I, известен турски султан от 1421 г., който разбил Владислав Варненчик (1444 г.), спечелил Косовската битка (1448 г.), но не можал да превземе Цариград. Скендербей водил успешни сражения срещу него.

[6] Град Круя е бил столица на Кастриотите. Сега е окръжен град в Албания.

[7] „Делата на Арес" – военните дела, понеже Арес е бог на войната.

[8] Скендербей, наскоро след като се отметнал от турците и се установил здраво в Круя, свикал на съвет другите албански князе в град Леша на Адриатическо море. Споменаваните князе са били в близки роднински връзки с него: Арианит Комнин и Андрей Топия били негови братовчеди, а Скендербей, Стефан Църноевич и Павел Дукагин са били техни зетьове. Те образували съюз за защита от турците.

[9] Цариград.

[10] Константин Велики (274–337 г.), римски император, който пренесъл столицата от Рим във Византион, наречен после Константинопол. Той издал закон, с който християнството се признавало за позволена религия.

[11] Турската дума „балабан" значи „едър", „голям", „огромен".

[12] В Корана се обещава вечно блаженство на оня свят за тия, които избиват друговерците.

[13] Сарацини се наричат мюсюлманите, които се настанили в Испания през средните векове. През кръстоносните походи сарацини се наричали всички турци.

[14] Исмаил е библейско име, син на Авраам и слугинята му Агар. Мохамед го смятал за свой родоначалник. Затова и мохамеданите се наричат исмаилтяни.

[15] Деметра е богиня на земеделието и житните растения.

[16] Султан Баязид I (1347–1403 г.) се възкачил на престола през 1389 г. Заставил цариградския император да му плаща данък, водил победни битки с християнските народи, превзел Търново (1393 г.), разбил унгарския крал Сигизмунд при Никопол (1396 г.). Бил наречен Светкавица.

[17] Еринииите били митични същества, дъщери на Земята и Мрака. Те наказвали предимно за престъпленията против светостта на роднинските връзки, клетвонарушенията и др. Известни са три еринии: Тизифона, Мегера и Алекто.

[18] Немезида, богиня на справедливостта и отмъщението, покровителка на законите и нравствеността.

[19] Вероятно Пърличев има предвид Осман (1259–1326 г.), основател на османската династия.

[20] Град в Индия, където се тъчели хубави копринени и памучни платове.

[21] Планински проход между Епир и Тесалия.

[22] Според гръцката митология съществува неотменима съдба. Богините на съдбата се наричат мойри (латински парки). Те са три: Клото държи къделята с прежда, Лахезис преде и Атропос прерязва нишката. „Изпрела съдбата" = предопределила съдбата.

[23] Второ име на Аполон; преносно = Слънцето.

[24] Нощта се разделя на четири части по броя на смените на стражите: от 6 до 9, от 9 до 12, от 12 до 3 и от 3 до 6 (според тогавашния турски календар слънцето залязва винаги в 6 часа и изгрява в 6 – часовете са различни по големина). В случая се има предвид времето към 10 часа вечерта.

[25] Папа Пий II (1458–1464 г.) е правил на два пъти опит да организира кръстоносен поход срещу турците. Останали му верни докрай Венеция, Унгария и Скендербей.

[26] Неаполитанският крал Фердинанд бил подпомогнат от Скендербей в борбата му срещу анжуйския херцог. Закрепен на престола с помощта на Скендербей, Фердинанд му дал скъпи подаръци и някои градове.

[27] Хадес е бог на подземния свят според вярванията на древните гърци. Пърличев употребява собственото име в смисъл на „ад" или „оня свят".

[28] Бог на северния вятър, който разгонвал дъждовните облаци.

[29] Южният вятър, който докарвал дъжд.

[30] Кратер е голям съд, от който разливали вино на гощавка. „Кратерът на свободата" е специален израз и значи „Ще уредим пир за свободата".

ДУМИ ЗА ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Григор Пърличев е роден на 18 януари 1830 г. в гр. Охрид (днес в Република Македония). Баща му бил по професия занаятчия, но умира твърде рано. Останал сирак, Гр. Пърличев има трудно детство. Първоначално учи в килийно училище, а след това продължава образованието си при Димитър Миладинов, един от най-известните и авторитетни възрожденски просветни дейци в Македония по онова време. Под негово влияние се насочва към учителската професия и в продължение на 2 години е учител в Тирана (дн. столица на Албания).

Нуждата за повече знания го подтиква да прекъсне учителската си дейност и да постъпи в Медицинския факултет в Атина. Поради липса на материални средства след едногодишно следване прекъсва образованието си и се връща отново към учителската си професия. Получава назначение в близкото до гр. Охрид село Белица, след което се премества в Прилеп и в Охрид.

През 1858 г. отново се завръща в Атинския университет, но и този път престоят му в него не продължава повече от една година, без да успее да го завърши.

Научавайки за трагичната гибел на братя Миладинови в Цариград (януари 1862 г.), решава да продължи тяхното просветителско дело и отново поема трудния път на учителството. Води енергична борба срещу гръцките фанариоти и полага немалки усилия за въвеждане на българския език в училищата в Македония.

Родолюбивата му просветна дейност се натъква на острата съпротива на гръцкия владика Мелетий и по негов донос е арестуван от османските власти и хвърлен в затвора в гр. Дебър (1868). Под натиска на местното бъл-

гарско население е пуснат на свобода и продължава учителската си професия. През 1871 г. участва като делегат на първия учителски събор, на който издига идеята за въвеждане на еднакви програма и учебници в българските училища в Македония. Продължава да учителства в различни краища – Охрид, Струга, Битоля и Солун.

Дочаква освобождението на България от османското иго, известно време работи като библиотекар в Софийската публична библиотека (дн. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий"). През 1890 г. обаче отново се завръща в родния си край с намерението да продължи просветната си дейност, но скоро след това (25 януари 1893) умира.

Литературната си дейност започва още като студент в Атина. Най-значителната му творба е поемата „Арматолос" („Сердарят"), с която участва в ежегодния поетичен конкурс и печели първа награда. Отличен е с лавров венец. Предлагат му се стипендии за следване в реномирани европейски университети в Англия и Германия, но той ги отказва.

Тъй като поемата „Сердарят" първоначално е написана на гръцки език, след Освобождението сам ѝ прави превод на български, който е отпечатан след смъртта му в сп. „Български преглед" (1895, кн. 4–5) от известния историк Георги Баласчев.

По-късно Гр. Пърличев пише и поемата „Скендер бей", която му донася голяма литературна слава и заедно с поемата „Сердарят" му отрежда видно място във възрожденската българска поезия.

Освен тези две произведения Гр. Пърличев е автор и на редица стихотворения, написани на български език – „Докога, братя, мили българи", „Чуйте, чеда македонци", „Песен за унищожението на Охридската патриаршия" и др. Сътрудничи с дописки на някои от най-видните български възрожденски издания – „Време", „Македония", „Право" и др.

Занимава се и с преводаческа дейност. Освен преводи на някои от своите творби, за които вече стана дума, превежда на български език още и съчинения на антични автори („Илиада" от Омир), които обаче се посрещат доста критично от някои представители на българската възрожденска поезия, например Христо Ботев.

МИЛЕН КУМАНОВ

ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ

Тази книга е приготвена за стогодишнината от раждането на Григор Пърличев и съдържа по-важните му съчинения без Автобиографията, която с няколко слова и стихотворения бе преиздадена в № 4 от библиотека „Бележити българи“ (изд. Мин. на нар. просвещение, 1929). Поместените тук съчинения бяха недостъпни за по-широк кръг четци в предишните стари издания. Преводът на поемата Ἁρματωλός, направен от г. Баласчев, преди повече от тридесет години, единствен и не навсякъде точен, днес мъчно се намира. Почти неизвестни оставаха „Мечта на един старец“ и „Ода на Цар Освободителя“. Освен това прибавена е тук и публикуваната част от превода на „Илиада“ преди шестдесет години, който е имал важно значение в живота на преводача и който също оставаше недостъпен понякога и за научни справки.

Предговорът и обяснителните бележки допълват задачата на това издание – да се възстанови във възможната истинност и пълнота споменът за един обезсмъртен син на Македония.

Между нашите гръцки възпитаници, които трябваше да се борят с гърцизма и да се отрекат от елинското образование, в тая наглед малка културна трагедия към средата на миналия[*] век, завършена в края на петдесетте години със залеза на елинизма у нас, Григор Пърличев е психологически най-интересната личност със своята съдба на общественик и поет. Нему се пада участта единствен да направи своя елинската духовна култура, да стигне гения на класическия епос и заедно с това да гони гръцкото влияние в родината си, да прекара мъченишки дни в тая борба, а – още по-съществено – след гръцката си поема „Сердарят“ (Ἁρματωλός) да не намери сигурна възможност за българска поезия и книжовна работа, лишен от оръдието за нея – езика. След лавровия венец в Атина за Ἁρματωλός, след гръцкия плод на своята поетическа дарба – може би по-безсъмнена от тая на всички негови събратя преди Освобождението – когато се опитва да я пренесе на родна почва, той става злополучен преводач на „Илиада“, анахроничен привърженик на общославянския книжовен език и сетне резигниран, болезнен самотник, ясно чувстващ своето непоправимо излизане вън от главната струя на духовния ни живот. Каква съдба! На два пъти Пърличев сам е посочил началото ѝ: нямало кой на младини да го отправи за просвета към Русия, и отиването му в Атина решава, при развоя на нашата културна ориентация в това време, целия му жизнен път. И сам е чувствал като укор неприспособимостта си към българската книжнина след „дългогодишното и безплодно елинско учение“: „Какъв българин си ти, когато за гърците си написал непрезрени писания, а за еднородците си ни един ред?“ („Мечта на един старец“). Жертва на една преходна епоха, Пърличев понася едно вътрешно разорение, което е особена загуба, защото той беше единственият поет, който ни даде и отне елинизмът.

[*] XIX век – бел. на съст.

Григор Ставрев Пърличев се е родил към 1803 година в Охрид – град, който единствен е запазил живи спомени за първата българска култура, неизяснимо пропиващи националното съзнание на свои жители през тъмнината на робството. Семейството на Пърличев било бедно. Той отрано останал без баща и бил отгледан от майка си и дядо си, за които запазил възхваляващи спомени. Особено за юначната си майка, чийто образ е даден в хероинята на Ἁρματωλός Неда. Отначало учил на гръцки при типично килийно обучение; бил слаб, болнав, късоглед, страстен четец още от детинство. През тия години, вижда се, най-

силни са били впечатленията му от майката, която спасявала семейството от тогавашното бедствено положение и която нарича в автобиографията си благородна, неуморна, добродетелна, свещена майка. В тая почит има нещо духовно здраво; чувства се в нея известна традиция, трайност, отличаваща по-сетне всички съществени дела на Пърличев. И може би тежкото материално положение, което и сам в детски дни е трябвало да подпомага, е извикало у него повече будност на ума и духа, проникваща мисъл, която знае да цени, и отделен поглед, който вижда и през незначителното наглед дълбочината на чувството, вижда ония прояви, зад които има сбрано страдание и благородство. Изпитваната бедност и изгледът на чуждата охолност са едно от ранните противоречия, над които се спира детското съзнание на Пърличев, прекарал едно тъжно детство на преждевременна зрялост, придружена може би от вродена или поради физическа слабост и боледувания появила се меланхолия. С изострена чувствителност за духовното убожество тогава и за турските жестокости, той остарява на младини. „И така – пише в Автобиографията – най-цветните години на страстната младост минаха в грубо безвкусие. Поприще нямах. Колкото и рачително да се занимåвах с гръцко четене (българското беше неизвестно), почти нищо не разбирах. Меланхолията ми все едно растеше. Бях все едно думен, нахмурен, мрачен като старец, който е много пострадал в живота. В радост, сватби, песни, танцове, меланхолията ми се усилваше. Видял ли съм беда, каквато и да е, чул ли съм ридание на безсълзна баба над чужд мъртвец, тутакси страстни сълзи потичаха из очите ми. Бях постоянно в раздразнение." (Авт., с. 47) Недоволен, капризен, болезнено упорит, той като рано повяхнало стъбло е бил готов за духовна гибел, ако обаянието на Димитър Миладинов като учител в Охрид не е събудило нови жизнени сокове. С Миладинов училищната работа тръгва усилено и с увлечение. Освен гръцки при него децата учили и италиански. Но главно основното, пълно усвояване на гръцки език дава духовното убежище на Пърличев както в ония години, така, изглежда, и до края на живота му, в който продължават смените на меланхолия и подтици за дейност с девиза, що четем в Автобиографията: „или съвършенство, или смърт". Характерен девиз; той сякаш отрано всаждя у Пърличев високо чувство за лично достойнство и вътрешна гордост.

Завършил охридското си образование, той, едва осемнадесетгодишен, става учител в Тирана (днешна Албания) и след като спестил пари от учителстването, решил да продължи да учи другаде. Тук е, както казах, съдбоносната грешка в живота му, така болезнено съзнавана от него сетне: „Тогава се решаваше съдбата ми. Не се найде ни един да ме посъветва да ида в Русия; а пък тогава само името на Атина и Янина звучеше у нас." (Авт., с. 60) Заминава за гръцката столица, за да учи медицина не по наклонност, а защото много бил страдал и искал да лекува човешките страдания. И още една съзнавана после грешка – „не знаех, че никой никога няма да успее в дело, което не му е присърце" (там, с. 61). В Атина, дето отива в 1849, саможивостта и меланхолията отново го завладяват. Угнетението се увеличава и от друго: бедност и накърнено национално честолюбие от надменността на гърците. Обидата от тях му е била особено тежка, та в Автобиографията (както и в „Мечта на един старец") си спомня: „Когато костурските майстори вървяха вечер пред университета и си говореха български, съучениците ми казваха: „ἰδοῦν περνοῦν τα βώδια – ето минават воловете". Късаше ми се сърцето. Оскърбен в народното честолюбие, тлеех от гняв и не можех да го излея..." (Авт., с. 64) Но по-късно Пърличев се отплати на гърците не само с обществените борби в Охридско, а и по един само от него постигнат начин – чрез поемата „Ἀρματωλός", първият подтик за която е още от това престояване в Атина. За него свидетелстват следните редове от Автобиографията: „На 25 март 1850 бяха призвани на конкуренция всичките елински поети. Офицерът Залокоста се призна за най-даровит от всич-

ки, и цар Отон тури лавровия венец на главата му. Он беше доста слаб и жълтичък от заниманията си. На музика, на разходка, дето беше той, там и аз; бях му като спътник. Чудех се как човек толкова нищожен на вид, може да бъде венчан поет. Взирах се в него с благоговение. Можех ли аз да не говея, когато всички с пръст го показваха и хвалеха? – Няма елин по-честит от него. Цар Отон, който го венча, не е нищо пред него. Императори, що триумфирали за славни победи, не са нищо пред него. За него и земният живот е рай.“ (Авт., с. 65)

През 1850 Пърличев по липса на средства се връща в Охрид и скоро става учител и певец в с. Белица, Охридско. Сред хубавата природа тук почнал да стихотворства, и това след Хомер е утехата на нерадостния му живот. Учителствал до 1859 в Прилеп и Охрид; сетне пак със спестени пари заминал за Атина да поднови образованието, продължавайки да се занимава с поезия. По това време започнал поемата, която приготвил за годишния поетически конкурс в Атина през 1860. Успехът на Пърличев бил неочакван и става най-светлият момент в неговия живот. Ето как разказва Автобиографията: „На 25 март 1860 председателят на комисията г. Рангавис, пред многобройна публика, взе да оценява представените поеми, като почна от най-слабите. Начело на публиката фигурираха г. Орфанидис, призван и венчан поет, и Вернардакис, професор по филология, двамата светло весело и твърдо уверени, че ще получат венеца или поне паричната награда. За мене, както и за безбройни други зрители, стол, разбира се, нямаше. Но когато Рангавис каза: „Най-после имаме една поема, много по-малка от другите и надписана Ἀρματωλός“ – тогава усетих в себе си едно неописано вълнение, каквото никога не съм усещал. Тогава никой не би ме познал: бях вън от себе си – явно, че мой беше венецът.“ (Авт., с. 69) Слава на „втори Хомер“, пари, колкото никога не бил виждал, месечна пенсия, предложение от Атинския университет за стипендия в Оксфорд или Берлин (които отхвърля), любов (в Атина младият поет се сгодил за тамошна мома по име

Панахия, но не стигнал до брак), отплата за вековно поругание, една победа, почти несравнима за тогавашен българин, утвърждаваща негово право и първенство сред другите – ето обемът и значението на тоя факт в живота на Пърличев, който в спомените си се възвръща към него понякога като към възвисена мечта – „в гръцката столица се прослави българското име“. Насърчен от този успех, той написал още една поема, „Скендер бей“, за конкурса през 1861, но тая година конкурс не се състоял и поемата остава неизвестна, запазена в ръкопис. – А в това време друго събитие насочва Пърличев към родния му град; в Цариград били умъртвени братя Миладинови и ученикът на Димитър Миладинов тръгнал за Охрид – по неговите думи – с твърдо решение да гине или да отмъсти за тия жертви на Фенер.

Започва тук учителската и обществената дейност на Пърличев, с подробно разказани мъки в Автобиографията; дейност за просвета и спасяване на Охридско от гърцизма, която след всички усилия, мъки и жертви изнася и тук победата на българското възраждане. Останал задълго в Охрид, той през шестдесетте години води борбата за въвеждане български език в училището и славянско богослужение в черквата. Сполуката минава през дълга верига морални и физически изтезания, арести, окови, зандани, рани и болести, които не сломяват духа на борците и разширяват значението на борбата като общо национално възмогване. Контрастът от висотата на венценосеца поет в Атина до ужаса на турския зандан в Дебър, дето Пърличев едва спасява живота си, е извънредно характерен за националния и етически патос на тая борба и на охридския ѝ водач. Победата най-сетне идва: Охридско е спасено от гърцизма и от фанариотската власт; така и като общественик Пърличев стига един висок момент на българско и лично удовлетворение. – След това иде дългият залез. Общественикът заглъхва с учителстване в разни градове (освен Охрид – Струга, Габрово, София (библиотекар), Битоля, Солун), а поетът с няколко несполуки се отдръпва

като заключен извор, на който липсва струята на израза и остава в спомените за предишната слава. Като пенсионер той се оттегля „да прекара в огорчение и разочарование старините си в Охрид“. Тук – в утехата на семейството, при отличната си съпруга и почитта на съгражданите, Пърличев починал на 25 януари 1893.

Връзката между гръцкото стихотворство на Пърличев и книжовната му работа на български език може да се види навярно в първите му слова в Охрид, дето се проявил и като оратор. Зает там с обществена дейност, изоставил гръцкото поетическо поприще след непроизведения пред 1861 г. конкурс в Атина, той може би изобщо не е имал намерение да се залавя за книжовен труд, ако към това не го поканила редакцията на цариградското списание „Читалище“ през 1871 (редактор М. Балабанов), като му предложил да преведе „Илиада“ с едно почетно писмо, изразяващо признателността на младите българи за това, че венчаният в Гърция поет не забравил родината си. Пърличев се заел за тоя книжовен подвиг с ясно съзнание за неговата важност и в културно-историческо отношение за нас. Явявала се една книжовна работа, за която с подготовката и миналото си той е можел да се смята призван; откривало се ново, българско поприще за поета, а още в самото начало той замисля преводи и на други класически гръцки творби. Какво значение за Пърличев е имало това начало, може да се разбере както от уводните думи тук, така и от следващите страници за участта на преводача. Залавяйки се за работа, той пише в едно писмо до редакцията: „Да се преведе Хомер, е едно от най-знаменитите дела, което би доказало, че народът ни напредва. Това беше дело на младежите, дошли от Европа, или на Славейков, или на когото да е, който да знае старобългарски толкова добре, колкото и елински. Англия с богатия, обработения и еластичен свой език сега скоро се удостои да има превод на „Илиада“. Хомер преведен добре на български ще докаже всякъде, че сме живи и достоуважаеми българи. Поезията (а не мъртвото стихотворение) възвишава човека, облагородява го, прави го чувствителен към всичко, що е добро, красно, благородно, великодушно; силно го привлича към четене, когато е природна, лесна, вразумителна, каквато е Хомеровата.“ „Такава книга ще се въведе във всички къщи и колиби. Но знаете, че Хомер е дългословен и много пъти дреме. Ще се потрудя по възможност да отбягна недостатъците му. Ще бъда строг на всичко, що е излишно. Indignor quadoque bonus dormitat Omerus. Не ще напиша ни един стих излишен или студен, тъй щото действието да върви с исполински крачки, и любопитността да се възблагодари и постепенно да се наостря, и книгата да стане малка и евтина, да се въведе всякъде, с една реч, да привлече към четене. Би било безумно (подчертано) да преведа точно, буквално. Тогава целта ми не е никак сполучена. И тъй преводът ще бъде свободен (подчертано). Сравнете превода ми с руския или с първобитното (оригинала), и съм уверен, че ще изповядате как целта ми е сполучена. Ах, да знаех по-добре старобългарски!“

Преводът на „Илиада“ е направен според схващанията на Пърличев в цитираното писмо: твърде съкратен и свободен превод в десетосрични стихове, с неиздържана хорейна стъпка, с известни отсенки от народната поезия и с един славяно-охридски език. Списанието приема с възторг тоя превод; нарича го „хубав и гладък“, „книжовно дело, което ще направи епоха в народната ни книжовност“. Щедростта на похвалите от редакцията следва изобилна, но грешката на преводача е била явна за мнозина и тогава. Дори да се приеме мисълта на Пърличев, че Хомер трябва да се съкрати, която би била съгласна с известни изследвания върху гръцкия епос, все пак съкращенията на първия наш преводач свеждат поезията на разказа до фактично съобщаване на моментите, което оскелетява епическото спокойствие и подробност, за липсата на които допринася в превода и несъответният размер. Освен това – тук е голямото зло – българският език на Пърличев е явно невъзможен за поетически израз. Преводачът се оплаква, че

не знае добре старобългарски (изобщо не знае български книжовен език), споделяйки погрешната мечта за общ славянски език и може би търсейки да постигне в превода едно отношение у нас аналогично на Хомеровия към новия гръцки език. Може би още по-лошо би било, ако преводът беше даден на старобългарски, но и с тая езикова смесица, която четем по-горе, поемата добива някакъв развален израз. Сух, безжизнен, това е езикът сам по себе си лишен от всяка поезия. И главно поради него съкращенията в превода го правят така поетически слаб. Очевидно онова, което сам Пърличев е чувствал винаги в Хомеровата поезия и на което е плод хубостта в Ἀρματωλός, тук не е могло да намери израз, убито в този неподвижен, кух, беден от образни, емоционални и звукови внушения език, така нещастно съчетан от еднакво прозаични стари и диалектни елементи. Преводачът не знае езика, на който превежда, и сам казва, че преводът е трябвало да направи някой друг, споменавайки името на Петко Славейков. Не ще съмнение, Пърличев е долавял несъответствието между собственото му преживяване на Хомер и впечатлението от така дадения превод, но отначало не е можал сам да прецени това впечатление. Когато преценката се явява, действието от нея е било разрушително у преводача. Той става първата, истинска жертва на нашата критика.

Нешо Бончов публикува в браилското „Периодическо списание" (г. I, 1871, кн. 4) една рецензия за началото на превода, в която посочва недостатъците му – съкращения и лош език – в твърде невъздържан на места тон, нелишен и от подигравателни отсенки, намирайки труда на преводача безплоден. Построена върху действителни недостатъци, критиката е безпощадна, крайно и неоправдано. Премълчано е в нея, че съкращенията са направени неслучайно, не е споменато дори това, че за грижливостта на труда свидетелстват поне обяснителните бележки на преводача. Може би резкият тон на критиката е бил предизвикан от прекомерните похвали на „Читалище". Във всеки случай Пърличев бил извънредно зле засегнат от тази критика, спрял публикуването на превода (печатани са първата и началото на втората песен), изгорил го, обиден до края на живота си от тоя неочакван прием след предишния успех в поезията и възторга в редакцията на „Читалище"; заел се наскоро след това с нов превод на по-точен общославянски език; преводът останал непубликуван, снабден с един полемичен предговор срещу критиката на Бончов. – Но една обида от подобна критика не би била достатъчна причина за последвалия ефект. Той е ясен в посоката, която споменах: разбирането у Пърличев, че не владее език за български поетичен израз. Това личи и от Автобиографията: „Критикът писа дълго против мене. Не трябваше толкова. Тъй като искаше да ме порази и да препоръча свой превод, можеше да каже само туй: „Пърличев не знае български", и тогава аз наистина бих бил поражен." (Авт., с. 135–136) Вижда се и от оригиналните български стихотворения на Пърличев, които вън от своята тенденциозност са толкова прозаични, колкото и преводът на „Илиада". Ето защо критиката на Нешо Бончов – при острото честолюбие, болезнена наклонност към меланхолия и вътрешна нужда за крайност в предприеманото – е подействала на Пърличев, по думите на негови съвременници, силно, убийствено, и от тая критика почват непросветлените вече разочарования, под натиска на които се подписва веднъж: „Гр. С. Пърличев, убитий българами". Пропада опитът за нова книжовна работа; Пърличев отново остава без поприще.

Около петнадесет години отделят превода на „Илиада" от второто значително дело на Пърличев в нашата книжнина – неговата Автобиография. Тук той се е простил вече с поезията и съзнателно избягва увлеченията към нея, възпроизвеждайки и такива моменти от миналото си, които естествено отбиват спомена към поетична медитация. А все пак Автобиографията има хубави поетически места, по-сполучливо изразени, отколкото другаде в стихове, може би и поради свободата на нередената реч и срав-

нително подобрения вече български литературен израз на автора. Това е ценен документ за народните борби в Западна Македония, но от литературно гледище е по-любопитен и важен с данните за живота и характеристиката на Пърличев като човек и книжовник. Писана е на преклонна възраст сред трайната вече власт на разочарованията, в които спомените добиват бистрота и просветление. Чудни са тия погледи назад, толкова скъпи за нас, а винаги придружени с колебанието: какво ще стане от тях, ако се напишат, и ще бъдат ли интересни за другиго? Колебание смущава и Пърличев, толкова повече и от гнета на жизнените огорчения. „Да пиша ли биографията си? Да обнародвам ли най-тънките подробности на краткия си живот? Да се сравня ли с онзи безумно горд калугер, който пред смъртта си сериозно се загрижил да остави своите броеници в наследство на папата и разни други свои вещи на разни калугерици и постници? – Дълго време се колебаех и нито бих писал, ако не бях уверен, че биографиите са доста полезни книжки." (Авт., с. 33) Вижда се, че тук са смущавали не само общи колебания за бледността на написаните спомени, а и едно съмнение за това, каква ценност за другите представя сам автобиографът и неговото жизнено дело. Дали те няма да заприличат на споменатия калугер с неговите броеници? В тоя смисъл Автобиографията на Пърличев сочи неговата трагедия на човек, който знае собствената си цена, но с тежки опити е констатирал, че далеч не е същата и за другите. Несъответствието гнети и на него, изглежда, се дължат някои общи особености на животописанието. Колебанията се разрешават от мълчаливо изповяданата мисъл на автора, че собствено животът е минал, приключени са делата, а биографиите са полезни книжки, разбира се, когато възпроизвеждат неравното минало на участник в голямо народно движение. Така разрешени колебанията, Пърличев описва живота си по особен начин, напомнящ в известна степен „Житието" на Софроний. Възпроизведено е онова, което като факт може да бъде интересно и полезно. Авторът избягва да говори повече

от неминуемото за своите интимни преживелици, не рисува общи картини от живота, в които общите схващания и оценки са неотстранимии; той говори за своя външен живот, за страданията и висотите в него. А техните крайни моменти са твърде раздалечени – от лавровия венец в Атина до пъкъла в Дебърския зандан – и тая далечина на крайностите дава вътрешните размери на книгата. Разказан е просто един живот в конкретните му прояви, сами по себе си интересни и с оглед към личността на автора, и към времето когато се определяше новият облик на нашата нация. Автобиографията е, тъй да се каже, в точен смисъл исторически документ по намеренията си и като такава е издържана от скромността и достойнството на Пърличев. Разбира се, от това не липсва тук субективността към някои лица и случки, но съответните грешки на автора не намаляват стойността на описаното. Трябва да се има предвид, че той не разказва собствено каква е била, а как се е водила борбата за народност в Охридско, по-точно – как той е действал и страдал. Естествено, по-голямата част, център тук са неговите бедствия, главно тия в Дебърския зандан, описани в целия им невероятен днес изглед. Със спомена за тях свършва Автобиографията: „и днес още, проста среща с който и да е жандарм или просто напомване звуците на една арнаутска песен, която често звучеше в къшлата, ми причиняват тръпки, отвръщане, ужас." Наистина страшни са картините на Пърличевото затворничество в Дебър. А над тях е неговият горд дух – особено когато изтерзаният затворник казва на пашата: „Четири души гинем тука. Ако погинем аз и внук ми, да ти е пред Бога простено, но ако погинат брат ми и Сапунджиев, чедата им пред Аллаха ще викат против вас. Ако сме виновни, погубете ни днес; ако ли не, вие осквернявате Рамазана." – Пашата побледня. Стоях му над главата не като осъден, а като съдия: мразех живота. И да не помисли някой, че само тогава, т. е. заради злощастието си, го намразих; ни в детството си, ни в юношеството си, ни в зрелостта си, ни в старостта си не съм оце-

нявал живота. Ще повярват туй поне злощастниците, ако не всички. Постоянно звучеше в ушите ми изречението: 'Ελεύθερος ό θανάτον καταφρονῶν" (Свободен е презиращият смъртта. – Авт., с. 123).

Макар твърде фактична, избягваща поезия и преценки, Автобиографията има хубави качества на книжовна творба у нас, дето подобни книги са редки. Като четиво за младежта, за каквото се използва вече, тя дава примери на човещина, доблест и другарство, в които се отразява идеализмът на епохата и себеотричането на нейните творци. Разказът е пълен с поуки. Един безспорно добър разказ, съразмерен в частите, хубаво почнат и завършен. Стегнато написана, неотслабваща интереса към нишката на събитията, напрегната при важните моменти, без излишни подробности и многодумие, с което Пърличев винаги е враждувал, но нелишена от интересни наблюдения, скицирани образи и сентенции, Автобиографията с право добива широка популярност. Тя съдържа историята на един поучителен живот и го разказва просто, искрено и спокойно като изминат път, като завършена съдба.

Върхът на тоя път е поемата Ἀρματωλός и като отражение на чистата, поетическа същност на Пърличев, и като външен успех в живота. Това е наистина поема с чудни епически качества в хомеровски стил, единствена у нас по вида си преди „Кървава песен" на Пенчо Славейков. Написана в класическа простота и ясност, тя взема сюжет от една близка, българо-албанска действителност, като съчетава щастливо елементи от нашия народен и старогръцкия епос. (Поемата има 912 стиха, в четиристишни строфи, римувани а (15 срички), б (8 срички), аб (свободен размер). Херoят на поемата Кузман е историческа личност от началото на миналия век, възпята в народните песни като защитник на Охридско срещу албански разбойнишки чети; той е ἁρματωλός, сиреч въоръженик (християнин, комуто е позволено да носи оръжие, за да брани населението от разбойнишки нападения), или както се превежда обикновено – сердар. Майка му, хероинята в поемата, е идеализиран образ на Пърличевата майка. Но с това не се изчерпват връзките с наша действителност и поезия; – взет е съответно един сън на Пърличевата майка като пророчески сън на хероинята (Авт., с. 81); използвани са формални особености на народната песен, например сложното отрицателно сравнение в началото; в действието е съответно използван един разказ за Кузман в народната песен. В тоя материал из действителността и народната поезия формиращият дух на Хомер създава един образец на псевдокласически епос. Разказано е оплакването на погребението на Кузман, убит от албанците, които съобщават каква е била последната битка на хероя, отдавайки заедно с майката, годеницата и всички селяни от областта Река (Дебърско) своята скръб и почит към него. Ето началото на поемата:

Ὀλοφυρμοὶ ἀκούσνται είς Γάλεσνικ τῆς Ρέκας
ποία μεγάλη σομφορά
Συνήγαγ' ἐπὶ τό αὐτὸ καὶ ἄνδρας καὶ γυναὶκας
κ' δλαι θρηνοῦσι γοερά;

Μὴν ἔθραυσεν ἡ χάλαξα ἀρυοὺς τοὺς πυροφόρους;
μὴν ἐπλημμύρησ' ἡ ἀκρίς;
Μὴν ό Σουλτάνος ἔστειλεν ἵνα ζητήση φόρους
παραπροθέσμους καὶ βαρεῖς;

Δὲν ἔθραυσεν ῆ χάλαζα ἀργοὺς τοὺς πυροφόρους!
δὲν ἐπαλημμύρησ' ἡ ἀκαρίς!
Οὐδ' ό Σουλτάνος ἔστειλεν ἵνα ζητήαη φόρους
παραπροθέσμος καὶ βαρεῖς!

Οἱ Γέγιδες ἐφόνευσαν Κοσμᾶν τὸν ἥρωά μας
'Αρματωλόν ἐξακουστόν.
Καὶ θὰ υβριζ' εις το εξης τα συσκια βονα μας
ο πους των 'Αλβανων ληστων.

(Писъци се чуват от Галечник в Река; каква ли голя-

ма беда събра наедно и мъже, и жени, и всички плачат жално? Дали удари градушка житоносните поля? дали връхлетяха скакалци? дали султанът прати да събира данъци, предивременни и тежки? – Не удари градушка житоносните поля, не връхлетяха скакалци, нито султанът прати да събира данъци, предивременни и тежки! – Гегите убиха Кузман, нашия херой, прочут сердар. И ще оскверняват занапред кракът на албанските разбойници нашите сенчести планини.)

А на края авторът предава тоя разказ като слушана и вярно записана песен от сляп просяк, прочут певец, който я пеел, свирейки на двуструнна гусла –

Τυφλος επαιτης καϑ οδον, οιχορδον λυραν κρουων,
εψαλλε ταυτ εξκκουστος
εγη δ' απλους αντι γεαφευς, εχαραξα ακουων
αυτα τα επη του πιστοως (пос. изд. с. 37)

(Сляп просяк, прочут, свирейки на двуструнна гусла край пътя, пееше това, а аз, прост записвач, слушайки, отбелязах вярно тази негова песен.)

С тая рамка песента за Кузман е дадена в проста епическа постройка, в която е предпочетен разказът за подвизите пред тяхното непосредно възпроизвеждане, макар така поемата да е лишена от фабула. Той е издържан епически – спокоен и подробен за едно близко минало, в което изпъква идеализираният образ на героя, съчетал сякаш черти на Ахил и Хектор при запазен локален бит. От разказа за подвизите на Кузман, от нарежданията при неговото оплакване и отношението към него на свои и врагове се рисува този образ, юначен и трогателен, на ненадминат храбрец, самоотвержен защитник на род и вяра, а заедно с това единствен потомък на юначен род, любим син и годеник. В цялата поема се носят тревогата и плачът за него; неговият хероизъм и мъжественият дух на майката, готова да продължи борбата срещу албанците,

образуват господстващия патетичен елемент в творбата, на който контрастира хубавото, покрито с рани мъртво тяло на хероя и безстрастната придружница на смъртта, готвещата погребението бабичка, която пее успокояващи псалми. А настрана, в задния план на поемата, в който се отнася нейният шум и край, стои горката участ на годеницата – вторият женски образ, и близък и контрастиращ с образа на майката. Поемата завършва с една увличаща в мечти картина: тих гроб на юнака, при който нощем идва в калугерско расо неговата годеница. Тази картина е най-поетичната част в поемата и открива, бих казал, чистата дарба на автора. Тук вече няма нищо от Хомер; чувства се едно дълбоко, макар неконкретизирано влияние от народната песен или може би съвпадане, родство с нейния дух и като поезия, и като култ.

Разказът широко използва хомеровски средства. Поемата започва по примера на Хомер веднага с предмета на разказа. От изобразителните средства трябва да се изтъкнат – покрай пряка реч, постоянни и сложни епитети и др. – на първо място хубавите хомеровски сравнения и изрази. Ето например как майката среща донесеното мъртво тяло на Кузман: –

Με βημα τρεμον εξορμα η μητηρ καμφιβαλλει
αλλ' εις τον πανδημον κλαυϑμον
Ἐμαντευσε την συμφοραν, και τ' ονας ανεκαλει...
βαρυν αφηκε βρυχηϑμον

Ὡς πρωτοτοκος λεαινα οσκυμνος ης ηρπαγη
υπο ϑρασεων ϑηρευτων (пос. изд. с. 8)

(С трепетна стъпка изтичва майката и се колебае; но по всенародния плач отгатна бедата и си спомни съня... Нададе тежък писък като лъвица първескиня, чиято рожба се отнима от дръзки ловци.)

В описанието на битката, което е изцяло в хомеровски стих, четем:

Διπλη ηκουσθ' η ωρυνη των οπλων η βαρεια,
δυας δ' εξωρμης σφαιτων
Σαρκας ζητουα' ηρωικας επεγραψε δ' η μια
τον ωμον τον αριστερον

Του ηρωος, οπου η κλεις αρθρουται με την πλατην,
η δ' αλλη με πολλην ορμην
Της γης κονιν εσκαψε, συριζουσα εις ματην
ουδ' ηγγισε σαρκα θερμην (пос. изд. с. 15)

(Раздаде се двоен силен изстрел от оръжията. Два куршума излетяха, търсещи юнашко месо; единият засегна лявото рамо на героя, дето ключалката се сглобява с лопатката, а другият с голяма бързина се зари в праха на земята, изфучал напразно, без да закачи топло месо.)

Не сполучват куршумите на албанския войвода.

Πικρα δ' ο ηρως μειδιων εφρμησε κατοπιν
κ' επι του ιππου ορθωθεις,
Πριν η αρπαση ο Μαχμουτ του ξιφους του την κωπην,
προφθασας υψωσεν ευθυς

Την απαθην την Δαμασκηνην, κ' ηλασ' αυτην ευστοχως
αριστεροθεν του λαιμου
Του Μαχμουτ, δπου ο λαιμος εξεγων, αγερωχως
υψουται ανω του κορμου.

Ό μεγας ογκος των οστων δεν εστητεν ουδολως
του σιδηρον του κοπτερον,
Άλλ' εφθασ' εις την δεξιαν μασχαλην του ευκολως
σαρκας κ' οστεια διαιρων.

Όμοιως κοπτει ασπουδει δρυος χλωρον κλαδιον
ο υλοτομος ς' το βουνον (пос. изд. с. 15–16)

(Горчиво усмихнат героят се втурна след това и като се изправи на коня си, преди Махмут да грабне дръжката на ятагана си, изпревари го и вдигна веднага сабя дамаскиня и я насочи правилно отляво на гърлото на Махмут, дето гърлото, излизайки, гордо се издига над тялото. Яката маса на костите никак не устоя на разсичащото желязо – то лесно стигна до дясната мишница, разделяйки месо и кости. Така дърварят в гората леко отсича здрав дъбов клон.)

Смъртта на Кузман:
Αλλ' ως εστειρευσεν αυτου το ζωογονον ναμα,
κλινας ωχραν την κεφαλην,
Λεξεις τιας εψελλεσε, κ' απο του ιπου αμα
με δουπλον επεσε πολυν.

Ομοιως δρυς, νικητρικ ανεμων, τεός κυπτει
υπο το βαρος των πληγων
Πελεκεως ναυπηγικου, συντριβει δ' εν ω πιπτει
και τον αυθαδη ναυπηγον (пос. изд. с. 16)

(Но като пресекна у него животворният извор, навеждайки бледа глава, той прошушна някакви думи и веднага падна от коня с голям шум. Така дъб, победител на ветрове, най-после клюмва под тежестта на раните от брадвата на корабостроител, но заедно с това смазва при падането и смелия корабостроител.)

Така хубаво е и следното сравнение, когато се описва как спокойната бабичка приготвя тялото за погребение и пее страстите на Иов:
Ην μεν το ασμα απαθες, οποια η μορφητης,
αλλ' επεεε κρυσταλλωτον
Ως πυαξ πεων σιγαλα επι αμμωδους κοιτης,
πραυνων διψαν οδιτων (пос. изд. с. 26)
(Песента беше безстрастна като нейния образ, но се лееше кристална като поток, който тече бавно по песъчливо корито и насища жаждата на пътници.)

А от хомеровските характеристики на загинали юнаци може да се посочи следното, казано за един убит от Кузман албанец:

Του Απδουλαχου ο υιος Ελεας ο ταχυπους,
δατις διετρεχε πετων
Ωσ χελιδων το σταδιον, μη καταλειποω τυπους
ποδων εις τον κονιορτον (пос. изд. с. 19)
(Синът на Абдулах, Елеас бързоногият, който, летящ като ластовица, минаваше мястото за надбягване, като не оставяше следи от стъпалата си по праха.)

Цялата поема – без нейния завършек, който все пак не дисхармонира с общото – е пропита от тоя хомеровски дух. Една хубава идеализация, благородство на израза, старинност с нейния епически свят, и награждаването ѝ, въпреки неизбежните съмнения, които е будело съдържанието с българските имена, е една оценка по достойнство на тая художествена творба за нейните „многобройни истински епически хубости".

Влияние на класическата гръцка поезия се отразява още в първия стихотворен опит на новата ни литература – „Ода на Софроний". Това влияние, по-скоро чрез новогръцки, сръбски или руски, е трайно у първите ни стихотворци, представяйки може би най-късния лъжекласицизъм. Освен у Д. Попски, виждаме го у Г. Пешаков, С. Николов, К. Огнянович и др. Но нито един от тия стихотворци, нито един и от по-късните ни елинисти не можа да създаде художествена творба в класически стил. Пърличев е единствен. При това не само между стихотворците ни от негово време, а изобщо у нас. И до днес нямаме друг пример на подобно вживяване в старогръцкия епос и художествено отражение на неговото влияние. От друга страна, трябва да се изтъкне, че поемата на Пърличев, макар публикувана на гръцки и много по-късно в български превод, не е останала без значение за нашия стихотворен епос. Струва ми се, известно влияние от Ἁρματωλός може да се забележи както в „Кървава кошуля" на Р. Жинзифов, така и в поемите на Петко Славейков „Изворът на Белоногата" и „Бойка войвода". А може би и в края на „Неразделни" от Пенчо Славейков има някакъв спомен от края на „Сердарят".

Но вън от тия литературни отношения поетическата дарба на Пърличев представя извънредно и важно явление в нашия духовен живот не само защото, родена у нас, е дала една хубава творба на новогръцката литература. Би могло да се каже – Ἁρματωλός е първата чиста поезия от българин. Н. Геров писа „Стоян и Рада", за да покаже, че и с новобългарски език може да се пише поезия. Д. Чинтулов внесе патриотическите подбуди в лириката. Цялата ни поезия до Освобождението, известно е, се импулсира от националния и обществен живот, носи неговите тенденции. Пръв чист поетически стремеж, първа творба на поезия зарад самата нея, се явява у Григор Пърличев – единственият наш поет от Македония, ученик на Хомер и атински лавроносец, който не можа да пренесе дарбата си в българската поезия.

ВАСИЛ ПУНДЕВ

ГРИГОР ПЪРЛИЧЕВ И ГРЪЦКАТА ПОЛИТИЧЕСКА И КУЛТУРНА ИСТОРИЯ

Сред ръкописите в Пърличевия архив, намиращ се сега в Югославия, има редица статии и бележки (писани на гръцки най-вероятно в периода между 60-те и първата половина на 70-те години), в които се разглеждат критически някои проблеми, свързани с древногръцката история, философия и литература.[1] Пърличев пише тези статии и бележки в периода на най-активната си борба срещу влиянието на гърцизма в Македония и това обяснява прекалените понякога критични увлечения, иронията и сарказма, пристрастността и крайността на някои преценки. В работата на учения елинист се е намесвал и публицистът, апостолът на възраждащата се българщина в онази част на родината. Независимо от неприемливите крайности

[1] Важни и единствени засега публикации по този въпрос направи К. Кямилов: Григор Пърличев като критик на гръцката история. – Современност, г. V, бр. 10–11, 1955, с. 900–912; Г. С. Пърличев за културата на Елада. – Современност, г. VI, 1956, бр. 1–2. Авторът на публикациите смята, че повечето от тези Пърличеви статии и бележки и особено написаните на гръцки са от периода между 60-те и първата половина на 70-те години на XIX в., от по-късно време са вероятно ръкописите на български език. Според С. Кямилов в архива на писателя се намират и опити за психологически и социологически изследвания (с оглед главно на психологията на някои балкански народи), както и неизвестни досега проповеди, „в които Пърличев прави разрез на времето и хората и в които се отразява органическата връзка на поета и учителя с народа" (Григор Пърличев като критик на гръцката история..., с. 900). Тези материали все още не са публикувани.

(обясними и с особено живия, нервен темперамент на поета) тези негови трудове разкриват една твърде важна страна на облика му на книжовник; те доказват това, което досега се знаеше само косвено – че в негово лице нашето Възраждане има може би най-ерудирания познавач на гръцката античност и на гръцката история в цялата им пълнота. Съвсем по възрожденски Пърличев поставя на научните си занимания и чисто утилитарни задачи. Виждайки, че авторитетът на гръцката античност е един от най-силните му противници в започнатата борба за национално свестяване, той се заема с нелеката задача да разклати неговите основи. Така става типичен изразител на една характерна за Възраждането ни тенденция: най-добрите ни елинисти да се превръщат в най-активни изразители на всенародната съпротива срещу опитите на фенерската патриаршия за национално обезличаване на българския народ. И ако понякога в увлечението си достига до погрешни тези, причината за това трябва да търсим не в някакъв активен антигърцизъм, а в силата на неговия патриотизъм, в условията, при които протича неговата борба. Борба, в която той е безспорният авторитет в югозападните краища: с ерудицията си по въпросите на гръцката и европейската култура и история, с владеенето на езици, със славата си на увенчан поет, с активa си на организатор на просветата като продължител на Д. Миладиновото дело, с апостолското си самоотречение, с темперамента си на истински борец и въобще с рядкото съчетание на качества на призван народен водач.

Едни от главните обекти на неговата критика са гръцката култура и история, чието разглеждане започва от епохата на Омир и достига до 60-те г. на XIX в. Пърличев обръща внимание на някои не съвсем точни извори, върху които се облягат историците, като едновременно предупреждава съвременниците си гърци да не се осланят на несигурни доказателства за някогашното им военно могъщество и отправя остри стрели срещу някои представители на европейската историческа наука, които според

него необосновано преувеличават гръцкия влог и световната култура. Обявява за недействителни много от сведенията за героичните подвизи на древните елини. Сам публицистично-пристрастен в редица от оценките и становищата си, той упреква гръцките историци в пристрастност, в „неприродна любов към родината", отразяваща се неблагоприятно на възпитанието на подрастващите, нарича ги „романтизатори на историята, които успиват народа", „лъжовни наследници на славните традиции".[2] Разбира се, градивния смисъл на усилията на автора на тия бележки трябва да търсим не в увлеченията, а във верни, принципни разсъждения, като следното: „Да обичаш родината си, е природно и необходимо, но това не означава, че трябва да мразиш родината на другите народи. Ако се гордееш със своята история, тази гордост не ти дава право да оспорваш същото на другите народи. Всяко подценяване или отричане на заслугите на другите народи води към шовинизъм. Старата максима „Всичко, което не е гръцко, е варварско" не е нито научна, нито хуманна. В подкрепа на тази е и друга негова мисъл: „Омаловажаването на останалите народи и на тяхната култура може да бъде плод само на една безсмислена гордост." Обръщайки внимание на факта, че някои съвременни изследователи представят гръцката култура като единствена, той препоръчва на „всички честни хора" да се запознаят и с други древни култури – санскритската, вавилонската, финикийската, египетската. Така ще може да се получи представа, твърди той, за движението на цивилизацията, за връзките между отделните ѝ звена, така най-добре ще може да се види и мястото на самата гръцка култура в общия процес на развитие на човешката цивилизация.

[2] Цитатите даваме по публикацията на К. Кямилов, като нормализираме езика според правилата на българския книжовен език. За съжаление преводите (в които участва и К. Пенушлийски) не са направени успешно, в някои пасажи се губи логическата нишка. Сложният катаревусен синтаксис на Пърличевия гръцки език изисква от преводача много добро познаване на езика. Необходимо е да се направи една пълна научна публикация на ръкописното наследство на Пърличев – в оригинал или поне в качествен, верен превод.

Очевидно с немалкото огорчения, които е получил от сънародниците си гъркомани, от фанариотите или от някои гърци, както и с темперамента му ще трябва да обясним някои крайности на мнението му за връзката между древните елини и съвременните му гърци. „Основателно или неоснователно – пише той, – разумно или неразумно, все пак уважението към древните елини си остана и до ден днешен здраво и непоклатимо. Но какво общо имат днешните гърци, потомци на древните елини (ако можем да ги наречем така), които се хвалят със своето потекло, с древните гърци, които не слизат от устата им? Кои са техните добродетели? Кои са разликите им? Днешните гърци, както сочат историците и всички ония, които по-дълбоко са ги изучили, са мързеливи, неверни („Graeca fidesnula fides"), безбожни, повърхностни, завистливи, роби на интереса, лъжци и според това шарлатани и измамници („Graecia mandex"), подли до безумност и лакоми за първенство, дръзки, но страхливи, горделиви до арогантност към слабите, покорни до сервилност пред пръчката, дръзки към добрия Отон, а страхливи и пълзящи пред камшика на европейците. Неясно е също защо гръцката география цитира подробно характерните черти на другите нации, а тия на гърците въобще не споменава; вижда се, че се плаши от противоречия. Що се отнася до това, можем да кажем, че са запазили абсурдния характер на древните елини, които гонят сляпо и неразумно своите съграждани и добротворци един с убийство, друг с остракизъм, а на чуждоплеменния владетел Марк Антоний се мазнят така низко, че когато той презимува в Атина, му доведоха за съпруга самата Атина; и Пизистрат, съвсем добър и честит владетел, го мразеха и наричаха тиранин, а Нерон – най-големия тиранин, най-кръвожадния, човекоподобното чудовище, почитаха като бог. От добродетелите на древните елини у

днешните гърци не е останало нищо освен духовитостта, но и тя винаги е съчетана с педантизъм и схоластичност. Излишно е може би да отбелязваме, че изтъквайки отличителните черти на гърците, не желаем да твърдим, че всички са такива. Всяко правило има и изключение. Затова, когато днешните гърци се обявяват самохвално за потомци на древните елини, когато моралното и материалното им състояние се показва на дело съвсем противоположно на онова на древните (любовта към изкуството, с която привлякоха симпатията на Европа), сравнението на едните с другите не прави чест нито на потомците, нито на предците, защото човек е толкова повече достоен за презрение, ако е от способни родители, а самият той се е показал некадърен, и обратно."

Оспорвайки на гърците правото да се наричат „знаменосци на освобождението на всички поробени народи в Отоманската империя", Пърличев се впуска в доста субективни съпоставки на гръцкия и славянския характер. Опитва се да омаловажи дори и ония важни качества на гръцкия характер, които иначе не може да не признае – художествените способности и остроумието. На подчертано отрицателните качества на гръцкия характер той противопоставя хуманността, храбростта, трудолюбието, честността и скромността на българина, обвинявайки в същото време представителите на гръцката антропогеография в тенденциозност и пристрастност, които „никак не правят чест на науката"...

В полемичната си страст той достига дори до подхвърляне на съмнение на някои качества на своя някогашен кумир – Омир, както и въобще на цялата антична литература. „Но кои са тези славни предци, с които се хвалят гърците? – отново подхваща той новата си теза. – Ако Омир е славна личност и ако „Илиадата" и „Одисеята" са епоси от един и същи поет (което е много спорно), това показва съвсем ясно високата техника на Омир..."[3] Той смята, че поемите „имат много недовършени места, а особено „Одисеята", която е безцелна сбирщина от разни митове". Тя е „кажи го, съвсем студена и нескладна, несвързана, разсейвайки на повечето места вниманието и самото това шаренило и множеството митове на „Одисеята" дадоха повод на дълбоките умове да я преценят като безцелна кърпеница от поетични парчета, които са се запазили от по-ранши поети, а Омир – като химерична личност." За „Илиада" Пърличев отбелязва, че „на много места... се срещат „дремки", които разсейват вниманието, много хлабави места, много празни и неподходящи епитети поради многото думи и тавтологии, на много места – невероятни измислици и неумерени хиперболи-преувеличения; и ако на много места поетът има удобна и съвсем подходяща възможност да предизвика сълзи, все пак не може да го постигне". Но все пак към „Илиада" е по-снизходителен: „Но независимо от всичко това „Илиадата" е чудесна поема за гърците."

Не по-малко строг – и, разбира се, пристрастен – е той в оценката си (или по-точно в преоценката си) на значението на писатели като Есхил, Еврипид, Софокъл, Аристофан. „Есхил е скептик – пише той. – Есхил е поет, който знае как да бъде многозвучен, но за сметка на това е и неразбираем. Той няма мярка, нескромен е, страда от върхоглавие и самовлюбеност... Неясният стил показва найдобре, че писателят е писал, както му е дошло на ум..., без да натопи перото в сърцето си. С една дума, Есхил е Пития." „Мрачността" на неговата поезия той се опитва да обясни както с обществени, така и с индивидуално-психически причини. Учудвайки се „как хората могат още да живеят в заблуда и да ценят Есхил като гениален писател", той формулира и преценката си: „Есхил е шумен хвалбаджия, поет, който по много помпозен начин изрича шумни глупости и празни приказки – като надути мехове."

Все така нападателен и непримирим е критикът и в становището си за Еврипид – за отношението му към хората, за философията му, за влиянието, което упражнява

[3] Преводът на целия пасаж е направен много неясно.

над своите читатели, за неговата нравственост и неговата личност, страдаща от „комплекс за собствено надценяване“, за нездравия пример, който дава на младото поколение със своя песимизъм... „Еврипид е съвсем нелеп и неприятен – обобщава забележките си той, – беден в речника си, дребнав и обширен до безкрайност, фриволен, лишен от възвишеност; най-често, учейки на добродетел, поучава по докторски отегчително...; докато в поезията поетът трябва да учи на добродетели най-вече със собствени примери, с дела и най-рядко с думи... Еврипид е подобен на „учените жени“ на Молиер.“

В преценката си за Софокъл Пърличев е по-умерен, поне в началото на бележките си. На античния драматург той признава качествата на трагик и поет, предпазва се от крайни квалификации, като тези, с които си служи при Есхил. Той обаче не само приписва редица недостатъци на почти всички негови трагедии, но и прави между него и по-младите писатели сравнение, което не е в негова полза: „За най-добър от старите гръцки поети се смята Софокъл, но и неговите трагедии имат извънредно много недостатъци и са несравнимо по-слаби от тия на по-младите. Те (по-младите – К. Т.) задминаха доста сериозно постарите. Но някои може би ще кажат, че по-младите са следвали примера на по-старите и са били техни ученици. На такива отговаряме: усетът за прекрасното не е нещо, което се научава, защото ученик се нарича онзи, който учи и докато учи; но надмине ли своя учител, тогава вече той не се нарича ученик, а победител.“ И в подкрепа на становището си Пърличев привежда за пример Шекспир („Кой е учил безписмения Шекспир, дето надмина всички стари поети?“), за да подкрепи в извода отново своята познатата теза, упреквайки изследователите в прекалена доверчивост, а оттам и в ненаучност: „Това важи за умерените. А на ония, които се задоволяват без проверка да обожават всичко, що е гръцко – не отговаряме нищо.“

И за Аристофан, за „майстора на гръцката класическа комедия“ Пърличев говори отначало с известна благоразположеност; по повод на творчеството му излага свои задълбочени литературно-теоретически възгледи за спецификата на комедийния жанр, един от задължителните белези на който е според него „веселостта и жизнерадостността“. Не можейки да не изтъкне положителните качества на Аристофановото комедийно творчество, неговото световно значение и влияние, той се спира и на редица от недостатъците му – „езика на първо място“, многословието и особено неговата фриволност, която му дава повод за заключението: „езикът на Аристофан е порнографски“. „Нецензурността“ на езика на Аристофан се оказва за Пърличев твърде подходящо средство за дискредитиране пред една аудитория, отличаваща се с традиционна патриархалност и свенливост на морала. И критикът не пропуска удобния случай да издигне глас в защита на нравственото възпитание на подрастващите, изтъквайки вредата от наличието на Аристофановите творби в която и да е частна или обществена библиотека. „Комедиографът Аристофан – завършва той – е много приятен..., но същевременно и много бъбрив, безобразен и прост. Затова би било добре да се забрани на младите да го четат... А по-младите писатели в много неща го задминаха...“[4]

След критиката на античната гръцка литература

[4] К. Кямилов тълкува последното изречение като критика към последователите на Аристофан в смисъл, че са го „задминали“ в недостатъците. (Вж. Г. С. Пърличев за културата на Елада..., с. 82.) Такова тълкуване е възможно, като се има предвид тактиката на Пърличев да търси възможност за критика дори и в положителните си оценки. (Той казва няколко добри думи за по-младите писатели в предшестващите бележки за Софокъл.) Не е изключено, разбира се, и противоположно тълкуване, потвърждаващо отново желанието на Пърличев да подцени старите гръцки писатели, противопоставяйки им по-новите. Точното разчитане ще бъде възможно при един по-цялостен и по-верен превод на архивните материали, намиращи се в Скопския университет.

иде ред в Пърличевите записки и на ораторското изкуство на древна Елада. Спирайки се по-конкретно на Демостен, Исократ и Есхин, той излага възгледите си за значението въобще на това изкуство, за ролята и мястото му в живота на една държава и по-специално на Атина; характерно е, че навсякъде търси връзката между развитието на духовната култура и на обществено-политическите условия.[5] Признавайки съществуването на някои велики умове в Атина, той застъпва гледището, че с отмирането на атинската демокрация се прекъсва и културният процес и настъпва „дегенерация по всички закони на историята". Ето защо, не забравя да припомни той, „миналото си е минало и би било погрешно да се хвалим с него, забравяйки състоянието на Елада след ликвидирането на демокрацията". Това състояние е характерно за Гърция и сега – се опитва да внуши той, за да актуализира мисълта си, че в едно общество, лишено от демокрация, не могат да се родят велики личности. Но той не спира дотук. Изхождайки от убеждението си, че „народ, който не цени свободата на другите народи, не може да се нарече свободен и културен, той припомня за „изгорените по църкви и манастири в Охрид и на други места пергаменти от нашата история..., за фалшифицирането на историята ни..., за тежката съдба на сънародниците под фанариотския ярем, за жертвите на гръцката Мегали идея". Натрупал по този начин своите аргументи, той задава въпроса: „Каква култура може да се развива там, където владее олигархията и поповщината, там където няма свобода?" (В един друг ръкопис намира израз диференцираното отношение на нашия възрожденец към управляващата гръцка буржоазия, от една страна, и към гръцкия народ, от друга. На управляващата класа, която издига реакционната „Мегали идея", забравила приноса на останалите балкански народи в националноосвободителната борба на Гърция и провеждаща недемократична вътрешна политика, изоставила борците „да се скитат безработни и беззащитни по площадите и парковете на Атина, както и по другите градове на Гърция", е противопоставен гръцкият народ, извоювал с цената на много жертви свободата си в революцията от 1821 г. Очевидно в тези и в подобни разсъждения, а не в крайните увлечения, обусловени от някои временни задачи на политическия момент, трябва да търсим истинското отношение на Пърличев хуманиста към гърците.)

[5] Вж. там, с. 82.

Започвайки критиката си на гръцкото ораторско изкуство, Пърличев се спира първо на Исократ, отказвайки каквито и да е качества на прозата му и обвинявайки го в търсене на формални ефекти: „Истина е, че демократичният режим естествено създава оратори, но що се касае до Исократ, непонятно ми е как и защо е спечелил такова име. Исократ не е нищо друго освен един повърхностен софист, който внимава много за фразата и думата, а малко за смисъла и който като всички схоластици си служи с антитези и само с антитези. Съвсем педантично настоява двата члена на антитезите му да бъдат равносложни; следователно той е низък, студен, лош подражател, който въобще не може да трогне читателя... Пърличев прави и някои, макар и косвени алюзии със съвременния политически момент: „Исократ е изгубил шестнадесет години за съставянето на Панегирика, чиито гаранции (обещания) са извънредно големи, а резултатът смешен, според поговорката на римляните „Забременяла гората, та родила мишка". С тази своя реч той се мъчи да увери лакедемонците, че трябвало да предадат на атиняните водачеството на Гърция. Той написа и едно доста обширно писмо до Филип, в което му дава щедро съвети, които обаче онзи нито е приел, а може би и въобще не е прочел. Смешно и наистина жалко е да си представи някой как Молла Хасан дава съвети на султана."

Всъщност Пърличев изгражда студията си за Исократ и Демостен паралелно,[6] изтъквайки делото на втория

[6] Вж. там, с. 85–87.

за сметка на първия, трупайки в крайна сметка все нови и нови елементи в градежа на предпоставената си теза за омаловажаване на създаденото от древните гърци. Демостен обаче наред със Сократ е едно от изключенията, едно от онези имена, пред които някогашният възторжен почитател на елинизма продължава да се прекланя. Демостен е „прочутият", „единственият", „най-славният", „блестящият", за него Филип Македонски казва историческите си слова: „Аз се боя повече от Демостен, отколкото от цялата военна мощ на атиняните." Той е хармонично съчетание на нравствени и творчески качества. Той притежава „надчовешко трудолюбие" – едно качество, към което Пърличев се стреми особено настоятелно да обърне вниманието на съвременниците си гърци. След обстоятелствената и така блестяща характеристика, която прави на Демостен, идва ред и на обяснението на причините за неочакваното му отношение към един гръцки мислител. И това обяснение е в стремежа да се докаже... негръцкият произход на великия оратор. Подчертавайки, че този произход се потвърждава от „всички ония нравствени особености на характера на Демостен", той пише: „Прослави се прочутият Демостен, който блясна като най-голям и недостижим оратор..., докато другите оставаха неми пред него. За него Филип казваше, че му се плаши много повече, отколкото на цялата атинска мощ! Чрез силата на неуморимото трудолюбие победи многобройните недостатъци, неприятели на ораторството. Според свидетелството на неговия съвременник Есхин Демостен бил по баща грък, а по майка скит, варварин скит, който говори гръцки, от което се вижда...[7], че не е тукашен. И наистина по своя характер Демостен ни най-малко не приличаше на сънародниците си и това се доказва не само от Есхин, но и от всичките отличителни черти на Демостен и най-вече от нечутото му трудолюбие. Никога грък не се е отличавал с такова трудолюбие."

[7] Текстът неясен – бел. на К. Кямилов.

Високите нравствени качества на своя любимец Пърличев доказа и с припомнянето на известния случай – двубоя между Есхин и Демостен: „Подкупен с парите на Филип (Есхин), се противопоставяше на политиката на Демостен, докато, победен от него на едно от най-големите ораторски състезания, не бе прогонен от Атина. А когато той трябваше вече да се качи на кораба, Демостен притича и го накара да приеме кесия злато. Тогава Есхин извика: „О, как да не ми е жал, дето напускам града, в който имам неприятел, по-великодушен от приятелите, които мога да се надявам да намеря другаде..." И наистина – прибавя своя коментар Пърличев – никога грък не се е отнасял толкова великодушно към своя заклет враг. Демостен беше сериозен и следователно много умен, великодушен, докато гърците са дребнави и следователно софисти и използвачи." По-нататък чрез анализа, който прави на характера на Демостен, Пърличев отново поставя въпроса за „противоположността" между славяните и гърците, обяснявайки я с... разликата в техните характери и темперамент. Тук отново се натъкваме на противоречие в позицията на Пърличев, който на друго място демонстрира искрено симпатиите си към гръцкия народ. Действително и в този случай обяснението ще трябва да търсим в причини, обусловени от конкретния политически момент.

* * *

Обръщайки се към историята, Пърличев отново насочва стрелите си най-високо и най-далече – в самата древност, към първосъздателите на гръцката история Тукидид, Плутарх, Ксенофонт и особено към Херодот, „узурпирал" според него името „баща на гръцката история". Обвинява го, че е писал своята история, воден единствено от желание за самоизтъкване, а не заради историческата правда. „Херодот – твърди той – пише прекрасни приказки, оставяйки на заден план и забравяйки най-важното – истината." И славата му според нашия критик се дължи на нес-

кромността му и на умението му сам да организира шум около себе си, включително и чрез излизане с рецитация на собствените си произведения по време на олимпийските игри. „Така – обобщава той още в самото начало на филипиките си срещу древния историк – Херодот задоволява действително гръцката грандомания и получава похвали, които са били и единствената му цел." На места Пърличев е и по-конкретен в критиката си, особено в случаите, когато е сигурен, че е открил неточности и логически неясноти в съчиненията на Херодот. Цитира: „...Конниците тръгнаха след тях, за да ги убият. Пред опасността да бъдат хванати тримата братя пресичат някаква река, която веднага след тяхното преминаване станала поради силния дъжд толкова силна, щото пресичайки я, конниците се удавят. Така бегълците отиват в друга земя, Македония (въпреки че и дотам достигаше властта на царя) и действайки оттам, покориха цяла Македония..." И коментира: „Изглежда, всеки един от тях ще да е подчинил по няколко стотици от намиращите се в тази земя девойки, та така са се народили много бързо няколко хиляди храбри херкулесовци, които веднага научавали военната техника и още от деца се показвали като добри войници (като Хирон и Ахил) и с които са покорили Македония. А може би са го сторили това още когато са били само трима братя? Та значи така – царуваше в Македония по-младият брат, определен от самовилите, а след него неговите наследници, които имаха наследствено право. Следователно царете на Македония са гърци! Такава мисъл е изказана от Херодот, а след това тя се повтори от мнозина, както в театъра, когато, ако само един от публиката извика „бис", след него викват „бис" всички заедно като наелектризирани!"

Във връзка с критиката си на Херодот Пърличев привлича под своя прицел и съчиненията на английския изследовател на гръцката история и литература О. Голдсмит. Обвинявайки него и останалия научен свят в прекалено лекомислено доверяване на гръцките исторически извори, той подчертава, че науката не може да изпълни своите задачи, ако не е обективна и честна, подчинена на стремежа да се открие истината. Пърличев се опитва да докаже това с доста подробни бележки, чиято задача е да докажат пристрастността и необективността както на английския историк, така и на самия Херодот: „Сред другите последовател на Херодот и Голдсмит, много учен човек, стори същото – или защото искаше да бъде много голям почитател на критиките, или пък защото изпитва уважение към разумните хора и към общественото мнение, или пък понеже съществуват някои документи, и то на гръцки. Разправяйки гръцките работи, Голдсмит каза просто всичко онова, което казваха и гръцките историци. Той ги имитираше във всичко и приемаше думите им като евангелски, въпреки че можеше към всичко да се отнася критически, да съгласува гръцкото бърборене с уважаваната истина и да напише една много добра, почтена, поучителна история. Но Голдсмит не искаше да направи това, той избра проститутските трохи пред естествената хубавица, приближи се повече към ония, които много се хвалеха и говореха, отколкото към истината. Когато правеше тая важна стъпка, Голдсмит трябваше да помисли:

Първо. Че съвременникът на Филип, Демостен, приема винаги Филип като варварин: дали „не е неприятел"? Дали не е варварин? Щом казва това – значи са се унищожавали гръцки градове. И на друго място градовете се заселват от варвари (Филип) вместо от гърци...[8] А да стои начело на хегемонията несънародник човек (Филип) – това е голяма загуба и не отговаря на славата на гърците и на добродетелите на нашите прадеди. Дори и това само е достатъчно, за да обори мисълта на Голдсмит.

Второ. Че ако Филип беше грък, вместо да завърти оръжието срещу родината си, би предпочел да се обедини с цяла Гърция и заедно с нея да насочи оръжието срещу Персия, подчинявайки се на дълбоката политическа съвест и на съветите на Исократ.

[8] Неясен текст – бел. на преводача.

Трето. Че заради битката в Херония създаде толкова голяма радост на един политик, а това не е естествено за човек, който унищожава свои сънародници.[9]

Четвърто. Че съдиите на олимпийските игри изключиха Александър като варварин. Честолюбив по природа и искайки да се състезава, Александър каза, че е грък (според Херодот) и така взе участие в игрите. Но все пак съдиите на олимпийските игри не биха сглупили да нарекат Александър варварин, ако не го познаваха като негрък по неговото потекло и облекло, по чертите на неговото лице, а може би и по неправилния изговор на гръцкия език като варварин. Ако Александър е казал, че е грък, това не може да служи като мерило, а няма да е чудно и ако го е направил поради желанието си да вземе участие в игрите..., а може би и се е срамувал да се смята и нарича българин подобно на мнозина, които и сега се провъзгласяват за гърци, понеже се срамуват да се наричат българи..." Не пропускайки по този начин да актуализира (в своя стил!) един исторически факт, приет от него за действителен, Пърличев продължава своите заключения: „Каква полза са имали съдиите от това – да му повярват на Александър, че е грък, както и сега гърците вярват, че много българи са гърци? Това е в тяхна полза. Може би съдиите отхвърлиха Александър от олимпийските игри нарочно, за да го принудят да каже, че е грък, така както става и днес...

Седмо. Че Александър говореше винаги македонски, а за намиращите се във войската му гърци бе принуден да повтаря наредбите си и на гръцки.

Осмо. Че Александър знаеше гръцки, така както и днес всички царе знаят много езици...

Девето. Че не можеше да бъде грък човек, чийто майчин език не беше гръцки и чийто баща беше варварин.

Десето. Голямо е заблуждението по отношение на имената и следователно не е трябвало да се гласува доверие на гръцките имена: Филип, Александър, Олимпиада, тъй като винаги по-изостаналите имитират по-културните, както и днес в цялата си беда гърците се правят на европейци, а повечето собствени имена във всички християнски народи в света са гръцки... Специално може да се каже, че повечето от сънародниците на самия Голдсмит имат гръцки имена, но какво от това?...

Дванадесето. Че не трябва да се гласува никакво доверие на гърците, които наричат Александър грък поради своя егоизъм, така както наричат гърци и Наполеон, и Марко Бочар, и Хаджи Първан.

Тринадесето. Че щом и най-безобразният от хората има известна доза патриотизъм, то историкът непременно има повече и следователно е приятел на истината; а няма нищо чудно в това, ако се каже, че той въздига своята нация самоволно и като добър писател дори и обществените недостатъци на синовете си показва като положителни добродетели. Който и да бъде писателят, винаги когато самият той говори за своята нация и против другите нации, е в най-добрия случай съмнителен: а искрен може да бъде само онзи, който сравнява положителните данни с отрицателните – и това е справедливо извеждане на самата истина.[10]

Четиринадесето. Че ако случайно историкът е много искрен и не иска или направо не може да издигне своята нация с красиви, примерни дела, не би трябвало да прави това с красиви думи.

Шестнадесето. Когато някой историк разказва на друг историята, която срами неговата нация, тогава даже и да е неистинска, даже и да твърди, че е лъжа, ние трябва да прибегнем към здравия разум, съпоставяйки разказвача с този, на когото се разказва, търсейки във вярното познание някой изход, въобще изтръгвайки истината с ченгел, но никога базирайки се сляпо... Тези са най-важните и лишени от грешки принципи, които писателят трябва да следва... Всичко това Голдсмит бе длъжен да вземе

[9] В превода има неяснота.

[10] Неясен текст – бел. на преводача.

под внимание, а не да повтаря рабски гръцките писатели..., предпочитайки повече временната вместо вечната си слава...

...Македония и Тракия никога не са били населени с гърци, нито по времето на Александър, нито по времето на римляните. Няма авторитетна история, която да не потвърди това. От поражението на Херония до покоряването на Гърция от римляните 140 години преди Христа името грък няма политическо значение. От покоряването на Гърция от римляните до Константин Велики, 30 години преди нашата ера, името грък няма политическо значение. И тоя византийски престол – обект на заграбване от случайния славянин, арменец, исариец, пафлагонец, кападокиец и безброй пъти унижаван от българите на Хемус и т. н... Казвам, византийският престол до X в. никога не е използвал като официален гръцкия език, използвал е латинския. От падането на византийския престол под властта на отоманците – от 1453 до 1821 г. – името грък няма политическо значение. Кога гърците станаха образовани? Когато се оправиха от страданията и се осмелиха да създадат гръцки колонии по тия места. Как тия земи ще са били гръцки, щом Демонстен наричаше всички илирийски народности варвари?..."

Обръщайки внимание, че „Travaillons done à bien penser. Voila le princip de la morale", Пърличев завършва критиката си на Голдсмит: „Тогава защо? Може би защото не е бил достатъчно смел да се бори със стари схващания, стари митове, които времето е наложило някога като историческа нужда? А може би защото повярва на намерените гръцки исторически дела безрезервно, та както онзи ентусиазиран англичанин се влюби в простата лула на Канарис и плати с много злато...; защото мнозина, които се занимават специално с някой занаят или наука, стават фанатици и подценяват всяко друго занимание – нещо, което е и обикновено. От учените например философите презират асклепиадоците, тези пък мразят специалистите филолози, юристите имитират теолози, а тия пък се оплакват от всичко, що е човешко, а, от друга страна, вярват прекалено безрезервно във всяко геологическо дело, дори и ако то е отвратително изопачено и изгризано от мишки. Може и да е поради това, а може да е и поради друга причина, непозната на нас. Но едно е истина – че Голдсмит можеше да създаде много по-ценна (по-научна) история."

На същата страница, на полето отдясно, Пърличев е добавил: „Това важи за историята на античните гърци. А за техния природен и морален характер, който възприеха техните наследници, и за тяхното изкуство да казват на черното бяло, за тяхното шарлатанство... и самият Голдсмит признава: „за тяхната склонност и да ласкаят... За всичко това изпращам старателния читател към третата статия на Ювенал."

Неприязненото си отношение към Херодот Пърличев показва много често, когато по един или друг повод навлиза в областта на историята. Такъв е и случаят например с бележките му за Плутарх, написани иначе обективно и със симпатия към делото на античния писател. След като излага накратко мъченическия живот на Плутарх в условията на Нероновата епоха, подчертавайки високата му етика, която не му е позволявала да прави компромиси със съвестта си, той се спира главно на неговия „многоценен труд, в който дава биографиите на някои славни гръцки и римски държавници". И тук, отбелязвайки, че „Плутарх от времето на Нерон, макар и на много места мрачен и неясен, е все пак най-полезен, понеже е написал паралелните биографии на най-славните гърци и римляни, както и други етични съчинения", намира отново удобен случай да уязви своя главен „опонент": „Плутарх е писал и за неморалността на Херодот." В минус на Херодот е съпоставката му и с Тукидид – „праведен", „учен", „човек, който търси истината". Но и към него критикът има резерви: „Тукидид е много дълбок и истинолюбив, но неприятен и неясен."

На по-обстойна критика Пърличев подлага Ксенофонт, когото нарича отначало човек, „който е умеел правилно да прецени много неща от историята на стара Гър-

ция", човек, чиито дела „са дълбоки и психологически издържани, ясни, даже и прелестни". Положителната оценка, която дава на „Спомените за Сократ" („Той я е усетил и е оценил простотата повече от всички останали гърци и неговите съмнения са пълни с прелест. Най-полезното му съчинение е „Спомените за Сократ"), се сменя с рязко отрицателна, когато става дума за описанието на похода на Кир. („Но походът на Кир е пълен с гръцко прехвалване.") Пърличев обвинява Ксенофонт в наивност, нелогичност, увлечение по разкрасяване на събитията и дори в неистинност на предаването на фактите във връзка с похода на Кир: „Артаксеркс Мнемон, много честитият крал на Персия, за когото се казва, че не забравял нищо освен псувните срещу самия себе си, имал брат Кир. И въпреки че Кир е действал против него, той не само му простил, но и го провъзгласил за сатрап. Щом обаче получил от брат си такава сила, неблагодарният Кир я употребил срещу самия него. Обявил с манифест, че има по-голямо право от брат си да бъде крал, като по-достоен и по-способен винопиец. Освен многобройната варварска войска, която бил събрал, за да низвергне брат си от престола и да стане крал на неговото място, наел и 13 000 гърци. Когато започнал боят, Кир загинал; неговият лагер бил разбит, а на гърците било заповядано да предадат оръжието си. Поради големия глад, нямайки, нито пък очаквайки отнякъде храна, те отговорили, че не се предават, а желаят да бъдат верни на краля, както били верни и на Кир, срещу заплащане"... „Кралят не ги приел като наемници, но им позволил да се разотидат свободно, обещавайки да им даде и всичко, от което имат нужда, при това с договор. (Защо кралят предлага договор, когато като победител би могъл да унищожи гърците, държейки ги в своя власт между непроходими реки, където им е било невъзможно да си намерят дори храна?)" Той погазил договора и на шестима от най-главните гръцки военачалници отсякъл главите. (Да беше оставил гладът да ги унищожи всичките), на останалите дал кораби да минат през Тигър (Защо им е дал кораби? Като на приятели или неприятели? Значи тая постъпка е резултат на страха или пък на милостта на краля, който се е задоволил с наказанието на военачалниците и се е съжалил над войските?)." Убеден, че успешно е разклатил доверието в истинността и логичността на описанието на Ксенофонт, критикът заключава: „Всичко това е празно прехвалване и толкова повече неприемливо, колкото повече е далеч от истината. Десет хиляди се връщат в родината си, пленят земята на приятели и неприятели, а Ксенофонт е началник на 1400. Вместо да помогне на родината си, притискана тогава от лакедемонците, той става наемник при краля на Тракия..."

* * *

Отличен познавач и възторжен почитател в миналото и на гръцката философия, Пърличев предприема кръстоносен поход и срещу нейните главни представители: Питагор, Талес, Зенон, Антистен, Епикур, Сократ, Платон, Аристотел и др. Отново крайната цел е отричане на всичко ценно, създадено от големите древни мислители на Елада. Ако се съгласи с някоя тяхна теза, то ще е само в случаите, когато тя подкрепя с нещо неговите собствени възгледи. А когато е нужно, освен собствените доводи на помощ идват и тези на енциклопедистите – Волтер, Русо, Монтескьо, Ларошфуко.[11]

Започвайки с Питагор, първия обект на неговата критика, Пърличев излиза от становището, че философията му не е оригинална гръцка, а „взета някъде от Изток", че се намира под влиянието на някои източни философи и че не е нищо друго освен един конгломерат от заети чужди мисли. „Нещо – обобщава Пърличев, – което са умеели да правят и други познати гръцки философи." Питагоровите схващания се оспорват и във връзка с изразеното в тях отношение към външния свят и Бога. Но макар и доста

[11] Там, с. 89.

увлечен в критиката си, Пърличев не си позволява да отрече изцяло великия мислител. И при Питагор, и при останалите философи целта е не пълно отричане, а известно дискредитиране, хвърляне на сянка върху непоклатимия им авторитет. „Той – заключава Пърличев бележките си за Питагор, – макар и да е вярвал в метапсихозата, е учел правилно за Бога... Но философията е изучил, когато отишъл в Египет, че и в Индия...“

По същия начин построява той и критиката си на възгледите на Талес: „Талесовата философска школа не е без значение в историята на философията. Но не е и толкова голяма, колкото се представя от някои историци на философията... Воден от желание за по-сигурна обосновка, той прави сравнение с някои мнения на Сократ: „Талес учеше, че Бог е създал света от водата, а Сократ не е писал нищо за това... Не е написал нищо, а запитан за причината, рекъл: „Защото гледам, че хартията е много по-скъпа от онова, което ще се напише на нея...“ Подчертавайки по този начин ироничното отношение на Сократ към написаното от философията преди него – факт, който се оказва удобен за собствената му тема, припомняйки обичая на философа да обикаля с учениците си по улиците и пазарите и да доказва на смятащите се за много умни, че се лъжат в самомнението си, Пърличев припомня и за неговия край, като не пропуска случая и да упрекне великия философ: „И по този начин огорчаваше и дразнеше най-знаменитите атиняни. И как не! Такава ревност към добродетелта с фанатизъм и съвсем точно е казаното от Соломон: „Не бъди премного праведен, за да не станеш безбожен, не се прави на много подъл, нито пък на много честит! Най-доброто нещо във всичко е мярката... Той бе изкаран пред съда и осъден да изпие отрова в 409 г. пр. Христа...; неговият гений трябваше да го предупреди, че не е разумно да съдим в съда вечните съдии... и че онзи, който иска да постигне нещо, трябва да си служи с благостта, защото една добра дума постига неща, които не се постигат с оръжие.“

Значително по-строго е отношението му към Платон, когото нарича „любим ученик на философа Сократ“: „В прозата Платон е онова, което е Есхил в поезията, т. е. неясен, мрачен и говори за Бога така многословно, абстрактно и неясно, че някои лекомислени, при които мрачното е на почит, вземайки неговите дела като основа за християнството, твърдяха, че са открили в тях Светата троица, и разпалиха много жалки спорове и кървави войни. У Платон няма нищо положително, нищо осезаемо. Всичко е гола фантазия, всичко е поезия и химера... Защото поетът има качеството да следва своята фантазия, а философът – истинския разум. Сред по-младите Платон е изгубил толкова много от старото си уважение, че е излишно да се изнасят примери за болната му фантазия.“

Критиката срещу платонизма се пренася и върху неговите последователи, като особено остра е срещу Аристотел: „Аристотел бе ученик на Платон и е основоположник на философската школа на перипатиците. Аристотел приема сега света за Бог, а веднага след това приема Бога за нещо, което е над света. Неговите съчинения са многобройни, но неясни и загубиха подобно на Платоновите много от старата си слава... Ако веднъж той замисля света като Бог, а веднага след това признава първенството на Бога над света, на кое трябва да се вярва?“ Школата на киниците е омаловажена също така чрез подценяване делото на двама нейни важни представители – Диоген и особено Антистен, за когото Пърличев казва: „Антистен е основател на философската школа на киниците, която проповядваше дисциплина и смелост, произлизащи от суета, както точно забелязва Сократ.“ Сравнявайки школата на киниците с тази на стоиците, той отбелязва за последната и за нейния представител Зенон: „Зенон е основател на философската школа на стоиците, която е еднаква с киническата, само че очистена от абсурдностите. Стоиците учеха, че Бог е душа на света, и вярваха в съдбата.“

В същия лаконичен стил са бележките му и за Епикур и Пирон: „Епикур е основател на философската школа на

епикурейците, според които Бог не се грижи за света, светът е произлязъл от само себе си (механически, душата умира заедно с тялото, а най-висшето благо е удоволствието); „Пирон е основател на философската школа на пиронициите, според които всички истини са несигурни, правдата и неправдата се намират в зависимост от законите и от навика." Все така кратки са бележките му и за Полибий, Диодор и Хипократ: „Полибий е добър историк, макар и доста неприятен"; „Диодор е във всичко повърхностен и лъжлив"; „От лекарите е прочут Хипократ, роден в 460 г. пр. Хр. в Кос." Малко по-разширена е характеристиката, която прави на Дионисий от Халикарнас: „Той е повърхностен софист, който обича думите, но не и делата, и себично настоява на всичко, което е славно, да се припише гръцки произход; както смешно твърдят и днешните – че и самият Наполеон I бил грък и че цяла Турция била гръцка, а за доказателство преиначиха на чисто гръцки имената на много места и градове, наричайки ги: Средец – Триадица, Косово – Косифопедион (съвсем скромно!), Силистра – Доростолон и т. н."

* * *

Убеден, че е открил редица несъвършенства и в правната система на древна Гърция, Пърличев се спира на законодателството и законодателите на Атина и Спарта и по-специално на Ликург и Солон. Отричайки с няколко думи законодателството на Ликург (което „не прави голяма чест нито на законодателя, нито на неговите наследници"), давайки и категоричната си оценка „Ликург е славолюбец", той преминава към законодателната дейност на Солон, дискредитирайки я главно чрез отношението ѝ към извратеността. „Законодателството на Солон – пише той, – макар и въобще да не бе приложено, освещаваше изрично срамната педерастия („не е позволена на нечистите роби"). Като че педерастията е била нещо свято и позволено само на благородните и свободните... Узаконяването на педерастията влиза в противоречие с най-основните природни закони..." По този начин още в самото начало Пърличев отправя своето обвинение в две главни насоки – по отношение на недемократичността и по отношение на неморалността на това законодателство, като по този начин подкрепя тезата си, че то е в услуга единствено на робовладелското съсловие и че е необходима преоценка и демитологизиране на античната правна система. Пърличев неслучайно отделя толкова голямо място на критиката си на благосклонното отношение на Солоновото законодателство към въпроса за извратеността. Той много добре знае, че по този начин ще засегне една болна струна в душата на читателите от своя край, където насилията над деца от страна на турците са били извънредно чести.[12] И неговото заключение е не само категорично, но и точно прицелено: „Ако някой може да се гордее с едно такова законодателство, такъв човек не е нужен на нашата нация." Той не скрива и своето тържествуване: „Законодателството на Солон така и въобще не беше приложено в живота."

От по-частния въпрос за отношението на Солоновото законодателство към извратеността Пърличев минава към по-широки обобщения, изтъквайки отново недемократичността на една държавна организация, която както в робовладелската Спарта, така и в демократичната Атина обрича широките народни слоеве на политическо безправно, лишава ги от възможност за образование и правилно възпитание. Особено остро е обвинението му към лишаването чрез това законодателство на жената от полагащите ѝ се равни права с мъжа. „Не може да се говори за славно законодателство – заключава безапелационно той – една държава, в която няма равенство на двата пола и в която въобще са потъпкани правата на по-голямата част от народа."

[12] Вж. там, с. 77.

* * *

Няма съмнение, че откриването на статиите и бележките на Пърличев по въпросите на древната гръцка култура едновременно с потвърждаването на извънредно голямата му ерудиция внасят и известен смут у изследователя. Възникват въпроси за научната му добросъвестност, за обективността на преценките му и т. н. Не трябва да се забравя обаче, че към тези трудове не трябва да подхождаме като към научни изследвания, а като към публицистика, предназначена да изиграе точно определена роля в един твърде важен за България (и особено за Македония) момент – извънредно голямото изостряне на черковната борба и въобще на борбата за отхвърляне на стремежите за денационализиране на българския народ. На твърде драстичния характер на тази борба трябва да отдадете и крайностите, до които доскорошният страстен и искрен елинофил достига в стремежа си да служи на своята апостолска идея. Субективността, непримиримостта и пристрастността са качества, които най-лесно се проявяват в подобна ситуация, още повече че на Пърличевата нервна и реактивна натура те и не са неприсъщи. За щастие и в тези свои ръкописи, а и неведнъж при други случаи Пърличев е дал израз и на истинското си, хуманистично отношение към гръцката култура и гръцкия народ.

КИРИЛ ТОПАЛОВ

РАЙКО ЖИНЗИФОВ

КЪРВАВА КОШУЛЯ

И ДРУГИ СТИХОТВОРЕНИЯ

ГУЛАБ

О! Гулабе, пиле кротко,
що си летиш нависоко!
Слушай що ке ти кажам
и що ке ти наръчам.

Слушай харно и паметвай,
молям ти се, не забравяй
моите речи, що ке чуеш,
верно ти да ги прикажеш.

Ако пойдеш в моя земя,
в мила моя татковина,
молям ти се, не прелетвай,
татковина не забравяй.

Ти застани на палати,
на палати ил' в градина,
во босильок, в трантафил
или в цървен гаронфил.

Рано, рано во зората
застани во градината,
ти зафати, та загукай
жално, тъжно ти разпевай.

Со твое жално гукане,
со твое тъжно пеене

ти мои братя разбуди,
ти моя майка разсони.

Ак' те питат, о, гулабе,
мило, кротко, верно пиле,
що ти сакаш во градина,
толко рано во зората?

Защо така жалко гукаш,
о, гулабе, тъжно пееш?
От каква ти земя идиш
и къде ти так си ходиш?

Кажи, кажи, о, гулабе,
разкажи им, верно пиле,
че си идиш отвисоко,
преко море отдалеко.

Нарочно те тебе праща
една душа, коя страда
за злощастната си майка
и невинните си братя.

Страда, защо ги остави
тъй, без да им поможи
во големо злощастно
и во крайно бедствие.

Ги остави без утеха
и без никаква надежда,
без да слуша нихни молби,
без да гледа нихни сълзи.

Со намерение твърдо,
твърдо, непоколебимо,
тръгна си и се раздели
и от них се отдалечи.

Народност, силно чувство
и любов към отечество
двата тераха и белеха
да не жале братя и майка.

Но ако може да спомогне
отечество да си избави,
Македония, Тракия,
па и Горна България

от фанариоти-владици,
проклятии, лукави гърци,
кои дават, като волци,
бедните и кротки овци.

Си наричат и владици
апостолски наследници,
а тия безобразия гърци
са по-лоши от диви вълци.

Не се боят они цара,
нито мислят пак за Бога,
безсовестно они грабат,
силно мъчат, бият, глобат.

Драгоценни носат дрехи
фанарьотите тирани,
най-хубави коня ездат
с голяма гордост ходат.

Не им стига грабителство
и безмерното насилство,
несказано разкошество,
таку прават и гнъсно блудство.

Имат по две, по три жени
тие проклети тирани,
снощи в блудство, утре в църква,
без да им влас настръхва.

Безстидно в църков псуват,
скверни слова произносват,
немилостиво они грабат,
бедните българи мъчат.

Никак в църков не остават
закон Божий да изполняват,
бедните невинни българи
наречават ги варвари.

Велят защо Бог не сака,
християнска вера не допуска
български в църкве да четят,
български Богу да се молят.

Това е, велят гнъсен язик.
гнъсен и варварский язик,
Бог сака язик гърский,
никак гнъсният българский.

Среброто е нихнът бог,
злато е нихна любов,
за тех те умират,
всичко друго дават.

Не можейки ови да гледе,
никак веке них да търпе
фанарьотите-владици,
безсовестни, клети гърци,

реши се далеко да бега,
българска мъка да не гледа,
да жертвува своя си майка
и невинните си братя,

само ако може да помогне,
татковината си да избави
от гръцкото тиранство,
фанарьотско духовенство.

Можеш ли ти, о, гулабе,
мило, кротко, верно пиле,
всите тия да паметваш,
всегде ти да ги разкажеш?

Но ако много ти се боеш
да те фатат и погибнеш,
само ово ти паметвай,
молям ти се, не забравяй.

Кога стигнеш в моя земя,
в българската Македония,
ке видиш българи-юнаци,
нестрашливи македонци.

Застани на високо место,
запей много гласовито,
щото всите да чуат
и всичките да те разберат.

Речи, речи: „Македонци,
ви, българи-юнаци,
докога вие у тъмница
ке седите [с] чърни лица?

Докога вие ке търпите,
тежки мъки ке теглите?
Докога вие ке спиете,
нема да се уполите?"*

Да ви газат клети гърци,
фанарьотите-владици?
Да ви дават диви вълци
вас, кротки, бедни овци?

Не! Не така, братя мили,
вие злощастните и бедни,
дойде време, дойде, кога
да се рода наша славе!

Кога царят позволява,
на всичките ни повелява
да нема веке гоненье,
но ученье и просвещенье.

Сички съгласно станете,
български школи творете,
в църкве български четете,
от никого не се боете.

* Уполите – усветите, разбудите.

Само кротко и согласно
станете всички сложно,
ако сакате чест и слава,
а от Бога всекоя дарба."

Така, о, гулабе, кажи
на тамошните българи.
„Дойде – речи – веке време
наша слава да возкресне."

Така ако пак не можеш,
верно пиле, ти се боиш
власте тия да разкажиш,
да не напрасно загинеш.

Не! Не! Има тамо место,
место свободно, българско,
дека всите са българи,
нема гърци, клети власи.

Името го ке научиш,
много лесно ке го найдиш,
но остави ме да ти го кажам,
местото е Кукуш, велям.

Кукуш, Кукуш, прибежище,
за фанарьотите – огнище!
Тамо, о, гулабе, ходи,
тамо свободно застани.

Тамо ке найдиш една душа,
душа мъдра, много блага,
прочуема в околия,
българска Македония.

Она всичко си жертвува,
нищо она не си жали
за милата татковина,
българска Македония.

Радуй се ти, блага душа,
весели се, мъдра душа,
чест и слава си добила,
вечно име оставила.

Даруй ней же, миле Боже,
о, всемилостиве отче,
здравие долгоденствено,
благополучно и многодетно!
...Амин...
...Дай Боже...
...благие Боже...

[ОТДАВНА ЛИ БИЛО, КОГАТО В БАЛКАНА]

„Къде текло, пак ще течит."
НАРОД. ПОСЛОВ.

Отдавна ли било, когато в Балкана
по шуми, по гори, планини, стремнини,
на север, на запад от Стара планина,
на възток и юг, в кичести долини?
Тежко и гордо, сос венец на глава
венчан на царство, наш силен държавен Лев
с раздвигната грива за народа слава
удираше нози, гърмеше с страшен рев?

Отдавна ли било, как Вардар и Дунав
големи реки, с потоци нихни,
сос високи кули Охрид и Търнов,
Средец и Солун, столици древни?
Сос левска хруглица, сос народно имя
и църкви, и башни, и корабе тежки
накитени беха; в Симеоново время
народност, слава, веселост – а не мъки?...

Силно цветеха; че Лев силен, свободен
вардеше си всичко и гледаше всегде,
на север, на запад, он беше събуден.
На възток и юг... Сега нема го нигде,
сос хитри стъпици уловиха Лева,
сос тежки вериги вързаха него,
падна му сила и прежна му слава,
острижеха грива и косми на него.

Къде река текла, пак река ще течит,
къде трева расла, пак трева ще никнит,
къде цвете цвело, пак цвете ще цветит,
къде ветер духал, пак ветер ще духнит.
Так скоро и время, дошла ет коба
да порастит грива и косми на Лева,
да заревит страшно он по Балкана,
по гори, по шуми, по Стара планина.

ГЛАС

Далеч от бащина, далеч от роднини,
не во чужда за мене земля,
в поляни кичести, зелени долини,
самичак в пладнина шетам я.
Я ся разхождам, но на душа ми тежко
и ядни мисли мене борат,
и мене стават то студено, то жежко,
и чувства то гаснат, то горат.
Я искам сенка, я искам прохлада,
душевна я искам тишина,
че клето ми сърце доста вече страда
и ся нагледа всекаква злина:
коварство сос бедност, сос гордост лукавство,
сон мъртов, глупава простота,
любов на слова и слога без братство,
и хитрост, лъжлива доброта.
Безумец, безумец, душа ти ленива –
я чух невиден и таен глас, –
спрегни плуг за заборавената нива,
че близка ет доба, близок ет час.
Стани, земи остен в ръце, работай
ти и ден, и нощ, сос труд, сос пот
изтреби тръне, изчисти троскост, изорай
безплодна нива да дадит плод.

Стани, безумец, сос молитва гореща
ти клетва дай, стори си кърст,
стани ти, иди напред, иди насреща,
но бой ся, бой ся Божий пърст."
– Готов сум, ся кълнем, да изорам нива,
кажи, кой си ти, невиден глас?
„Чуй – загърме глас, ся отзива, –
я сум Божий гнев, народен глас!"

ГУСЛЯР В СОБОР

„Сберете ся, люди, сбери ся, народ,
в широка поляна, ти вон из градът,
печалби дневни и трудове сос пот
на час остави и ярем от вратът.
Сбери ся, народ, разбуди ся от сон,
освясти ся, близка доба, близок час,
веч ся разведрил твой мрачен небосклон,
безплодна нива вече пищит за клас."

Так велит он сос силен глас,
новий Боян, народен певец,
так гърло кинит час по час,
носейки на глава си венец.
И твърдо стъпват на крака,
и вещо мърдат пърсти си он,
държейки гусла во ръка,
и будит народ от тежок сон.

И слушат народ, и бързо тичат там,
в широката поляна из градът вон,
не знайки нищо, тичат си там-онам
и гледат, викайки и мълчейки, он.
То викат от радост, то мълчит от страх.
Он гол, он бос, без пушка и без меч,
а от нози ся креват на ветер прах.
И все току тичат повеч и повеч.

И жедно гледат от страна на страна,
сос очи си търсит својт си певец,
а он милно слегваше от планина,
носейки си гусла, држейки венец.
В поляна слезе, во зелена трева,
на небо погледна и на земля ой,
косми си разтресе, размахна глава
и две сълзи проли с душевен стон.
„Сберете ся, люди, народ, ся сбери
по-близко, по-близко, вей наедно,
че гусла яворова ке засвири,
уста ми ке пеят с неяя заедно."

И чу народ и замълкна,
он стоит с скърстени ръце,
глъбока вардит тишина,
гледайки с уплашено лице.
А гусляр сред него застана
с умилен поглед, чърнооk,
без хитрост, без гордост, без злина,
он доста снажест и висок.
Сос скърстени седна крака,
сос гусла под явор гъстолист,
тетиви мърдна десна ръка,
на дървя свирба нишаше лист.
От разпущена чърна коса
на негова млада глава
си капеха капки как роса;
из уста му живи слова
в сини летеха небосклон;
сос умилен пееше глас,
издихайки сос сърдечен стон,
ронейки сълзи час по час.
А народ сос наведена глава

от десна, от лева страна
сос жедност ловит песни слова,
слъзлива, жалостна она.

„Мършоедки, чърни птици,
пейте, в гранки пейте;
кукувайте, кукавици,
очи, сълзи лейте!

Ветри буйни, ветри с сили,
вейте, жално вейте
и с планински самовили,
очи, сълзи лейте!

Гори, гиздави градини,
в чърно ся облечете
и ви, кичести долини,
с мене сълзи лейте!

И, полета, и ви, ниви,
веч не зеленейте,
ваши плодове сет диви,
очи, сълзи лейте!

Белолики ви девойки,
тъжно ви запейте.
ви, жетварки чърнооки,
врели сълзи лейте!

Затъмни ся в небо, сълнце,
с месец ви не грейте,
но как мое клето сърце
лейте сълзи, лейте!

Вечерница и Денница,
с звезди ви не сяйте,
обърнете ся в темница,
очи, сълзи лейте..."

А сълзи ся валкат по мрачно лице,
ся ронят как бисер, ся нижат они
по гъсти клепки, а с кърпа в ръце
ги бришит, ги гонит по двете страни.
А млади момчета го молят: „Попей
нам, гусляр, попей, кажи и прикажи,
ти засвири, ти жалостно нам запей
що си видел, какви злини, нам тъжи."
Пак захвана да пеит, да свирит он,
ронейки сълзи врели сос глъбок стон:

„Народе, страшна съдба твоя,
защитници немаш, сам си,
противници много на земля,
но пак си жив, целичак си.
Защо все викаят против нас,
защо креваят вик и шум,
клеветат нас с неправеден глас,
ил' ветер гонат с плиток ум?
Защо, народе? Ил' за това,
че наши трудове сос пот
и стари ни народни права
коварно грабна фанариот?
За това, че наша старина
и книжнина, небесен дар,
ръка фанариотска с злина
стори пепел с огин и жар?

И наш язик, наш славянский глас,
народност, вера, Божий храм
и наши нрави, драги за нас,
все, що дедови дали нам,
душа ни, живот ни и имот,
като ся зовеше наш брат –
потъпка, ограбе зол фанариот,
за да гоит снага и врат?

А он бил наш враг – и страшен враг,
защитник толку на слова,
на друзи ся казвал мил и драг...
Далеч от нас, злодейска глава!
Ми свято честим вера и храм,
ке честим свето и занапред,
а ним, ним нек бидит вечен срам,
че довели нас в никаков ред...
И срамно! Че малку ли сме ми,
ил' малък на земля ни край?
За граници си броиме ми
река Вардар, река Дунай,
гора Балкан – втори Карпат,
Балкан, Стара ни планина,
гора Белащица, Доспат,
останали нам от старина."

Тук гусляр мало престана,
гледат налево, надесно.
В друга ся обърна страна
и на сърце му стана тесно.
Че виде клети девойки,
сбрани зад момци, зад старци,
те слушаха думи му горки,
скърстени държейки ръци.

Он жално крена глава млада,
гледат на небо и на них
кутрата, как венит, как страда?
Нема руменец у них.
Чърна си настрани шапка,
пърсти мърдна по тетиви,
сълзи капат капка по капка,
думи из уста му течат живи.
Сълза и дума, дума и сълза,
пеял две песни гласовити
дума по дума, без да бърза.

„Видете я, скърстила ръце,
руменец в образ не пламти,
нажалено, тъжно нейно лице,
оно венит, а не цвети.

И падат нейна чърна коса
като лист на младиат цвет,
кога нема утренна роса
или мързнит от мартски лед.

Руменец нема в нейно лице,
като да нема в жили кърв,
слабеят снага и ръце,
как кога дърво ядит чърв,

и малу по малу съхнит лист,
му съхнат гранки, падат плод;
не му помагат ветерът чист,
а корен не дават нов плод.

Девойчин нема в образи смех
и мрачно ет нейно челό,

и нема в устници, нема в тех
любов, радост – все отишло.

И гинит, тлеит нейна душа,
ся топит как вощена свещ,
а чърна, мрачна, студна земля –
последен защитник горещ.

А нема юнак, нема момак,
за нея никому не ет жал,
да ѝ разпърснит душевен мрак
и да помогнит на неин хал.

Юнак има, но он небогат,
у него нема доста имот,
да може он да пойдит в град
при той си зол фанариот.

Да си продаде всички овци,
сос хиляди три или пет
да купит он църковни венци,
ак' искат да не ет проклет.

Видете го! Он старец орач
ся трудит он и нощ, и ден,
далеко ся слушат негов плач,
но все работат, не му ет лен.

Продават си он последен вол,
продават последна овца
и пак останват без риза, гол,
и гладни сет клети деца.

Не знаит празник, ни добр ден,
че уж не ет Божий човек,
за него бел ден ет чърн ден
и чърн ет негов кратоk век.

Обелели космu и брада,
как сухо дърво станал сух,
а що он добил, каква мъзда,
това лu, че он нем и глух?

Он слаб, он гърбав, кожа и кост,
в очите му сълзи и плач
и пак ет добър, нема злост
наш селянец, клети орач.

За кого готвит негов труд с пот,
кому он дават свой имот?
На агата и в Цареврад,
и на хитър, зол фанариот."

Таква он пеял песня
на младите момчета,
таква он пеял песня
ядовита и клета.
И с твърда ръка братска
они дали му клетва
да гонят нога вражска,
да бъдат они жертва.
И загърме народен,
глас новий и свободен:

„О, гърци, гърци, чуйте нас,
чуйте наш народен глас!

Знайме ми, разбираме ми
злобна цел, коя криете ви.

Досега не погърчихте нас,
занапред храбро чекаме вас.
Време ет дошло, не ет далеч,
с остро ли перо, с остър ли меч
ке делим, ке ся караме ми
в сегашни дни и в подирни дни,
в широко поле, в планина
за народност и за правина,
за бащина, за майчин язик...
Охрид и Търнов веч дали вик.
Македония, чудна страна,
нема да бидит гърчка она!
Шума и гора, и планина,
самий камен на тая страна,
птица и риба в Вардар река,
живо и мъртво на свои крака
ке станат и ке дадат ответ
на цела Европа, на цел свет:
Я българка сум, българин сум я,
българе живеят в тая страна!"

Так ся кълнат, гласи вишат
сложно, дружно старци, момци.
И казаха да запишат
тие думи за потомци.
А невинните девойки
заиграха си народно,
накитени глави с вейки,
с цвете полско, доморoдно.

Из них една македонка,
хубавица милолика,
светлокоса, чърноока,
с снага стройна, белолика,
запеяла, загукала –
исто славей, малка птица,
запрусала, заиграла
како полска яребица.

„Я сум млада бугарка,
име ми ет Милкана,
я сум чиста славянка,
в Бугария родена
от бугарски род
и бугарски плод.

Майка ми ет бугарка,
керка на чист бугарин,
имам кума бугарка,
вуйко ми ет бугарин
от бугарски род
и бугарски плод.

Любам я бугарина,
юнака я милувам,
свършена за Драгана
и ке да ся омажам.
Гърк за мене враг,
а бугарин – драг.

На мой род ке придадам
неколку си синчиня,
ке кърстам, ке израстам
вси чисти славянчиня

от бугарски род
и бугарски плод.

Тежко се закълнувам,
ке ги кърстам бугарски,
с иминя ке назовам
не гърчки, не немечки.
Гърк за мене враг,
а бугарин – драг.

Име нек ет Боян,
Здраве, Драган ил' Стоян,
а не гърчко Ксенофон,
или друго – Демофон.
Чуждо за чужд род,
свое за свой род.

При моя умирачка
клетва я ке оставам,
при земна ми отлъчка
сину си ке зарачам
от бугарски род
да оставит плод.“

А млади не мълчат, и младите пеят,
и нихното сърце се разпламенило,
и нихните чувства веч не немеят,
българско слово в них мисли оживило.
И гледаят они, че безплодна ет нива,
пълна със троскот, она сос търне расла,
при диво оране, при работа дива
зърно мъртвеяло и сила му гасла.
И видеха на дедови им слепенье
и нихно страданье, глупаво търпенье,

че стари години, златното време
мина с садни мъки и с тежко бреме.
Пак сос гусларят заедно гръмогласно
песън запеяха, та песня последна,
и ръци си дали сложно, согласно
ся кълнат с душа за свобода жедна.

„С руйно вино доморосдно
нек наполним до три чаши,
братя, редом, братя, сложно
нек ги земим в ръци наши.

Сме славяне как московци,
сърби, чехи и поляци,
чърногорци, ерцеговци
и хървати, и бошняци.

Братя, вече дошла доба,
да изпием първа чаша
не за завист, не за злоба,
но за братство, дружба наша.

Треба вера, твърда клетва,
да сме верни ми до гроба,
да сме чисти като жертва,
като в майчина утроба.

Нек изпием втора чаша,
че време ет пак наново
да загърмит в земля наша
матерно ни живо слово.

Нек ся ширит, ся раздава
в България Горна, Долна,

от Вардара до Дунава,
дума свободна, народна.

Айде сега трета чаша
нек изпием ми до капка,
нрави ни, народност наша
да не газит нога вражска.

Гологлави! В ръци шапки!
Обърнете дно на чаши!
Как що капат тие капки,
так да капнат врази наши!“

СОН

Сонувах я, я видех сон,
как радостен, как чуден он –
в Преслава бех, во стари град,
во той народен вертоград.

В славянска държава,
в столица Преслава,
накитена она
сос левски знамена.

Сонувам я и гледам храм.
И видех сълнце блъсна там,
где виден беше златен кърст,
платно ся ширит под той кърст.
На него бе навезан лев,
отворил уста как за рев,
он венчан с златен венец.
Под кърст висит тежок звонец.
И радостен, и весел я,
и гледам я, че шетам я.

В славянска държава,
в столица Преслава,
накитена она
сос левски знамена.

Сонувам я и гледам сон:
над мене чист ет небосклон
и слушам я църковен звон,
как тежок он, как силен он!
Народ ся сбират, тичат там
при той великолепен храм
да чует, да земит Божий дар
и да пречекат свой си цар.
Изслушам я, замълкна звон,
и гледам: на престол висок
славянски цар, цар Симеон.
Как снажен он, как страшноок!
Над чърна шапка, над чело
от злато лев си стоит прост
и в царското си облекло
цар ет добър и без злост.
– Народе мой! – пак казал он,
славянски цар, цар Симеон. –
Народе мой! Ти слушай глас
що ке да речит цар на вас:
Я твой баща, я твой сум цар,
и славен ти, и силен ти
сос твоя храброст, сос Божий дар
висока степен стигна ти. –
Народ извикна с умилен глас:
„Боже, ти чувай царя и нас,

Боже, ти нам храни
нашиат добр цар,
дай нему дълги дни
и твой небесен дар!...“

– Народе мой! – пак казал он,
славянски цар, цар Симеон. –
Твоя душевна простота,
висока твоя доброта,
голем твой подвиг, а не легк,
но твойт век ет златен век.

Език имаш, напредвай ти,
развивай душевни доброта.
Доволни сте и стар, и млад,
могъщ и слаб, нищ и богат.
О! Божа над тебе благодат!

Нека цветит сос слава
столица Преслава,
нек ся гордит она
сос левски знамена! –

А шапки на ветер хвърлат народ,
на колена падат славянският род,
сос тепли молби, сос умилен глас
велит: „Боже, ти чувай цар и нас!

Славна и първа
славянска държава,
напредувай ти
с народна слава,
столица Преслава,
цвети и расти!“

Народ замълкна. Пак казал он,
славянски цар, цар Симеон:

– Народе мой, я собрах вас,
че имат смърт последен час.
С оружье наше, с знамена
на наши храбри рамена
не едножд ми, три пъти ми
през гори и през планини
преминахме во Цареград,
во неверен, коварен град,
стресохме твърди му стени.
Но хитри гърци, зли они,
кога видоха кървав пир,
предложиха ни вечен мир,
че било грех, че било страм
при еднаква вера, храм
да ся проливат наша кърв,
че Богу мил мир ет първ,
че милост искат, а не гроб,
любов и мир, а не скорб.
Коварен грък не държат реч,
за то, народе, остър меч
нека мирит них и нас,
или ми них, или они нас!
Не!... Най-после на чужд народ
ке бидите ви кървав плод,
ке дойдит други страшен час,
за да покорит них и вас. –
Замълкна цар, остави ме сон,
нема Симеона, нема ни звон.

И пролих я сълзи
горки, та жежки
и душевни жалби
тъжни, та тежки.
И шетам я, скитник,
ся скитам я, клетник.

Я всекого питам, всичкиат свет:
Камо ми славна
славянска държава?
Камо ми древна
столица Преслава?
Никой не отговарат, нема ответ.

ОХРИД

Я в полнощ мрачна, беззвездна,
Боже, на високо место,
с сълзи во очи, с душа жедна
за Охрид я мислех често.
За Охрид, столица духовна.
за тепла вяра тогаина,
как с народна дума свободна,
как с душа чиста, безгрешна
Климент славянска молитва,
Божио предаваше слово
во Охрид, во старата църква
сос облекло Кирилово.
Как на свой язик народен
проповедвал кротко, мило
дух на любов, дух свободен,
он, кадейки сос кандило.
Он в църква с любов, с смиренье
он свое словесно стадо
сос Кирилово ученье
напоявал старо, младо.
И как народ гърмогласнй
в стара църква охридска
произнесеше согласно
он молитва си славянска.

И сега, о, Боже, често
сос очи влажни, сълзливи
от това високо место
пращам ти топли молитви:
Пастир прати им духовен
да пасит славянско стадо,
с дух народен, дух свободен
да утешит старо, младо.

МОЛИТВА

Боже, чуй моя молитва:
дай ми гусла Боянова,
гласовита му тетива.
Стара гусла яворова.
Дай ми гърло гласовито,
дай ми пърсти яки, вити,
на сърце ми ядовито
дай ми думи жаловити.
Ударайки по тетиви
десна ръка с влакна конски,
нек издават думи живи
да ся стресът младим коски.
Дай ми, Боже, воля, сила,
да запеям, да попеям,
старина ни каква била,
да не нещо онемеям.
Небосклонът бил прозрачен,
от бял Вардар до тих Дунав
не облачал облак мрачен
Охрид, Средец, ни пак Търнов.
Ако гусла забравила
старина ни каква била,
знаит она наша доба,
наше време, нова рожба.
Братство, любов нека пеит,
нека гонят гнъсна злоба,
дух народен нек' не тлеит,
че друга ет за нас доба.

Ми имаме язик, вера,
звъчен, богат, язик полен
и та вера нас согряла
сос народност, сос дух волен.
Че та вера в нас ся слила
сос народност, с наши нрави
и душите ни полила
сос търпение мисли здрави.

Не ли време, не ли доба,
гнъсна завист да изгоним
и взаимната ни злоба
в братска любов да обърним.

Едноверец другоземец,
он разсипа язик наш,
и пак велит хитър френец
не ет добър закон ваш.

Нека спрострим ръка братска
един другему не гнила;
един язик, една майка,
обща боска нас кърмила.

Стари Охрид нек говорит,
дълги Вардар нек не спава,
Търнов очи нек отворит,
бели Дунав нек ся радва.

Дух народен, дух свободен
нек ся яви нов живот,
силен и слаб нек ет равен,
че еднаков нему пот.

И Кирилово учение
нека гърмят, утешават,
света служба, просвещение,
нека народ напояват.

ГАРВАН

Гарван, гарван, защо гракаш?
Гарван, птицо чърна,
в сухи гранки тук-там скакаш?
Не ли искаш зърна?

Гарван, кажи, кажи, клетник,
какви вести носиш?
Гарван, гарван, ти зол вестник,
не ли жалост носиш?

Замълкни де, онемел би!
Сърце не раздирай!
Не гракай, окаменел би!
Щастье ми не гибай!

В сухи гранки гарван скакат,
он не искат зърна,
он за лошо, диво гракат,
гарван, птица чърна:

„Зла съдбина, зла съдбина
стигна лудо-младо,
тебе с млада ти дружина
как чамаво стадо.

Тому, кой бе вам защита,
скина – велит птица –
клета съдба, без да пита,
на живот му жица.

Младо, с млада ти дружина
скитай ся как скитник,
зеде клета ви съдбина
трети ваш защитник.

Трима беха, погинаха
в една полгодина,
в вечен живот поминаха,
горка ви съдбина!“

[БЛИЗ РЕКАТА ВАРДАР]

Близ реката Вардар има планина,
при нея поляна, широка она,
а в тая поляна кичеста трава,
да продумат готова с живи слова.

Тамо, о, мила, во шума, во гора,
при ветер прохладен, во глъбока зора
радостно славей ся разбулват от сон
и сладко, и мило песни пеит он.

И тамо на утро ветер веит чист
и кротко нишат на дървята лист,
там радостно пасит елен виторог,
там радостно играт кошут бързоног.

Там разпуснал си гранки явор висок,
он пълноцветен, гъстолист и широк,
и той явор сготвил нам шатор сенлив,
под него я седам нажален, сълзлив.

Тамо ти, мила, дойди при той си рай,
при мене седни и целувка ми дай,
с поглед умилен на мене погледни,
горки ми сълзи и тъга изгони.

ЖАЛБА

Как тежко, другари, как тежко
во тая далечна чуждина,
кога младо, зелено, крехко
овенуват в ранна година.

Как цвете ся сушит в градина,
где бистра вода не извират,
так младо во тая чуждина
без време ся сушит, умират.

Как жежки, другари, как жежки
от очи си сълзи проливат,
душа му дробат мисли тежки
и клето сърце ся убиват.

То твърдо, то тежко, как камен
на сърце, на душа му стават,
то горит как дърво во пламен,
роса, ни ветер прохлада не дават.

Какви сет тие години тежки,
какви сет дни чърни, дни клети,
какви сет у него погрешки,
че съдни сет мъки проклети!

Защо, другари, совест го биет,
безсоница душа му кършит,
все мислит, все думат, не спиет,
а ден и нощ работа вършит?

За то, че все чуждо пред него,
хлеб и сол, и дреха, и риза,
и скорни, все, що ет на него,
не негово, чуждо излиза.
. . . .

НА ЧУЖДИНА

За обща майка, за България,
за ум, за ука, за просвещенье
. . . .
За европейско това ученье,
в страна далечна, с природа дива,
где буйни север страшно веит,
где силен мраз камен пробива,
где сълнце денем не си греит,
где веит страшна виулица,
где човек надвор одвай дишит,
где замързнуват на лет птица,
где вихра всичко пътем бришит.
О! В тая страна, в коя не можиш
да видиш ден чист и прозрачен,
в стая затворен, самичак лежиш,
а дух ти стават див и мрачен.
Кажи ти, младо, каква съдбина?...
О! Не ет стая – свинска кочина.
Ти в тая стая седиш самичак,
а гладно сърце тамбура свирит.
И зъби скребтят тебе клетничак,
утроба не ще да ся мирит.
И ти, лежейки на одър дървен,
димаш и мислиш, остриш зъбите
и гледаш жедно с поглед кървен
то на таванът, то на стените.
И ти не спаваш, но ти сонуваш

страна знайна, страна домашна
и твои братя си наумуваш,
напрежен живот, радост тогдашна,
кичести полета, долини,
утренни ветер, пресен, прохладен,
и миризливи южни градини,
що ти ет мило, за що си страден.
Помниш и гледаш ти това место,
где сос връстници, с млада дружина
песни си пеял, шетал си често
денем и в полнощ при месечина.
Помниш на вечер, при вечерница,
моми-жетварки идат от нива,
глас им прилича на славей птица,
милна им песня далеч с' отзива.
Как в кръг домашен на вечер, помниш,
надвор в градина, под небо ясно,
моми жетварки как пеят, помниш,
песни жетварски кротко, согласно?
Помниш как твоя малка сестрица
редом си чърпит мили жетварки,
млади сос вино, стари с лютица;
как благодарят дружни другарки?...
А сон ти викаш, а сон не идит
и в безсоница ти току бладаш.
О! Защо немат кой да те видит
какво богатство ти сам си владаш:
стол за писмо, стол за седене,
искинат сюртук и пантолони,
и две-три книги, те за четене,
а ризи немаш, нито пак скорни.
Течат прозорци во стая малка,
а воздух тежок, вонеща влага,
на дървен одър ся валка.

. . . .
. . . .
Има де Господ, Бог ке помогнит,
думаш, мълчейки, търпеж си търпиш,
милостив Господ, он ке помогнит,
има де Господ, твърда ет вера.
Две пари чърн хлеб и чърна каша –
то ти ет ручек или вечера,
че таква била съдбина наша.
И днеска търпиш, и утре страдаш
и неусетно как свещ ся топиш,
и в тежка болест, в постеля падаш,
дор в чърна земля ти ке ся стопиш
за обща майка, за България,
за ум, за ука, за просвещенье
за . . . .
за европейско това ученье.

МЛАДИ ГОДИНИ

Я помнам, в ден ясен, во празник,
под липова широка сенка,
пред нас на трева баница, мазник
пресна ет пресна риба мренка.
Гъста трева, зелена и росна,
пълна ет дълга широка нива,
накитена земля плодоносна,
негде далеч славен с' отзива,
сълнце захождат и слабо греит,
ведро ет небо, мирно, чисто;
ветер вечерен тихо си веит,
само навеждат клас на жито.
И тихо шумът зелени листя,
и тая шумит малка речица,
видни во дното златни мониста,
бистра ет бистра студна водица.
Там недалеко до явор, близко,
извор течит, вода извират,
овчар с стадо ся навеждат низко,
там за жажда вода намират.
А в той извор сад сос лютица
и пълна стомна с руйно вино,
биет ги студна, бистра водица,
как мраз стават гъстото вино.
Там я помнам во време ми младо,
в млада доба, в млади години,
млад с тело, с душа, как ягне в стадо,
я пеях в кичести долини.

Помнам: обколен с другари мили,
пех песни народни, невинни,
многоречовити песни били,
многогласовити, умилни.
Песня и чаша, чаша и песня,
при цело ягне печено тлъсто,
на мека трева, детелина росна,
сладко ся пиет виното гъсто.
Глас беше сладок, висок, от сърце,
а песня беше силна, жива,
при най-подирни лучи на сълнце,
думи гора повтарат с' отзива.
Сълнце зайде зад гората близка,
из зад гора месечина пълна
гордо, полека по небо блъска,
птица глава си под крило загърна.
Спият птици в седала спокойни,
ветер вечерен тихо си веит,
небо си китат звезди безбройни,
с них месечина сяит и греит.
От нива идат моми жетварки
сос бели саи, с бели кърпи,
песни си пеят дружни другарки,
в ръци им светът остри сърпи.
Край наши полета плодородни,
вървът край кичести градини,
песни си пеят, песни народни,
думи им сет живи и силни.
Ево ги! Пред нас вървът девойки,
нога до нога, рамо до рамо,
все еднолики, все чърнооки.
Кой ги ет видел, той знаит само.
Вървът си моми стройно, та скромно.
С поглед кроток, нежен, умилен,

пред себе ся пулят по поле равно,
чуден ет чуден глас самовилен.
– Добър ви вечер, юнаци млади –
по-стари велят, тетки ил' майки. –
Бог ви дал добро – велят им млади,
хвала ви хвала, мили жетварки. –
А хубавици умни, преумни,
ся боят моми да ся опулят,
от зли язици, люди безумни,
да не разкажат, да не похулят.
Но из них една девойка стройна
скришем ся пулит, скришем гледат,
с сърце уплашено мила ми Стойна
въртит си глава, за да разгледат.
Дали ет дошло с млада дружина
нейното либе, той кого любит,
или напразно Стойна невинна
него обичат и младост губит.
Ах! Виде го, виде, ето го овде,
страх го, страх го, ръка не стигат,
срам го да викнит, – овде сум овде, –
но кришем скромно с око ѝ мигат.
Чекорит мома, Стойна ми мила,
хвърчит и хвърчит белата сая,
пеит си, пеит как самовила,
предник държейки за двата края.
Предник ет пълен с шарени китки,
кои брала в поле широко:
гороцвет, здравец и зеленики,
невен, вратика, слънцево око.
Цвете здравец – да бъдат здрави,
невен, вратика – да не овенат
чиста им любов, чисти им нрави,
верни да бъдат, да ся оженат.

Китка хвърли скришем от другарки,
две капки она проли сълзи.
Без да усетат други жетварки,
китка падна юнаку пред нози.
Китка си грабна момак сос радост
и я целува жедно и силно,
жедно ся пулит, гледат си драгост
сос око чърно, нежно, умилно.
Още я помнам тие години,
млад ми живот, млада ми доба,
наши полета, наши градини,
и ке ги помнам дор до гроба.

НА ДРУГОЗЕМЕЦЪТ

Друговерец, другоземец,
френец ли си или немец,
ти не гибай нрави наши
с клети луди моди ваши.
Остави наша селянка
нека пашит овци, крави,
не гибай наша гражданка
с старобългарски си нрави.
Непотребни сет поклони,
на една нога подклечки,
нам не треба пантолони,
имаме си бели бечви.
Нам не треба кринолино,
имаме си бела сая,
нам не треба капелино,
имаме си кърпа-убрус,
непотребни танци ваши:
качучу, кадрил, мазурка,
имаме народни наши:
ръченици и тиквешка.
Нам не треба вертолешки,
хващание за полвинка,
голи лакти, голи плешки
и любовна гнъсна примка.
Нам не треба сюртук моден
и други лудости безброй,
имаме си свой народен,
нели негов ти зеде крой!

Наша пазуха ке страда
от твоята хитра вода
и от масла и помада,
от твоята луда мода.
Видел ли си, другоземец,
френец ли си или немец,
видел ли си малка птица,
малка птица яребица?
Како она утром рано
преди църковно клепало
остават свое седало;
низ зелено поле равно
в мека трева детелина,
та, пеейки, прусат, припкат
с песън сладка и умилна,
гърло кинит, пеит, викат.
Така наша мома млада
в ден пролетен, по пладнина,
умно, скромно, себе влада
пред момчета, пред роднина.
Ти погледни в оно гумно,
дълго ет коло народно,
наша мома как умно
припкат, прусат, кротко, стройно.
Млад мешничар среди коло,
он надул своя мешница,
следват за моминско гърло,
свирит нейна песънчица.
Наша на танец танчарка
в десна ръка с кърпа бела,
с лева държит си другарка
и радостна, и весела
креват ръка, креват кърпа
то нагоре, то надолу,

то за половинка тънка,
то я витkат наоколу.
Витkат я околу глава,
та сос ружи накитена,
право държит своя става,
с ситни плетенки плетена.
Старци, момци наоколо
во народно наше kоло,
блазе майци, що родила
щерка – велят, – жива била.
Прекуморец, другоземец,
френец ли си или немец,
ти не гибай нрави наши
с клети, луди моди ваши.
Остави наша селяніка,
нека пасит овци, крави,
не гибай наша гражданка
с старобългарски си нрави.

ЕВРОПАИЗЪМ В ШУМЕН

Ето веч помина
и трета година,
как с млада дружина
я сум на чуждина.
Жеден сум и гладен
за некакво ново,
да чуям сум страден
от бащина слово.
Но в друга година
дойде момче младо,
влезе при дружина,
во нашето стадо...
– В мила България
още ли гърцизм,
гръчка поразия?
– Не! Европаизм –
велит, – в България
има веч учение,
има свободия,
има просвещение,
все, що ет потребно,
всекаква уредба,
все, що ет полезно...
– Мълчи! Не разбираш,
нищо не познаваш,
на Михала имаш
нещичко да даваш. –

Велит: – Види умен!
Пойди в България,
во град прочут Шумен:
Каква свободия!
С високо капело
младите момчета,
с широко мантело
по улици шетат.
Нози им не боси,
но во щифалети,
сос помада коси,
на очи лорнети.
Млад ли бил, ил матор
с бели нараквици,
носат свилен шатор
и златни петлици.
И за сюртук моден,
панталони модни
хвърли он народен
и дрехи народни.
И сос френска риза,
исто като френец,
българин излиза
чисти европеец.
Бързат, бегат, търчит;
в еде-коя къща
да стигнит ся стегат,
недалеч на среща.
Влегуват во стая,
та пълна сос гости
от края до края...
По френски се кланят.

„Бонжур, чичо Стойчо" –
по френски му велят. –
„Бонжур, мусе Волчо."
С мисли европейски
пълна им главата
и за думи френски
жедна им душата.
Шуменски девойки
френски дрехи зели,
веч сет европейки,
сет мадмоазели.
Хвърчит кринолино,
стегнати с корсети,
носят капелино,
голи им са лакти.
С масла и помади,
с о-де-колон мият
бело лице, гърди
сос мрежа си крият.
Велит: Сега скоро
стая отделили
за немечко хоро,
за французки бали.
В та широка стая
млади кавалери,
от края до края
все мадмоазели.
„Сторете ми место" –
велит българката.
„Мадмоазел Цвето,
дай си мен ръката."
Мадмоазел Цвета

дават си ръката.
Свират кеманета,
мърднаха краката.
Танци ся начнаха,
кадрил, та мазурка,
кавалер, сам сваха,
велит: „Види булка...“
И так в България
има просвещение,
има свободия,
има и учение.

ПОСЛЕ СМЪРТТА Н. ОГНЯНОВА

О, Българио света, пресвета,
бащино мила, бащино драга!
Ще ли ся свърши съдба ти клета?...
Сили ти немаш, Бог не помага!

Дал' сили немаш, време л' помина?...
Синове твои, млади момчета,
страдни по тебе, в тежка чуждина
косит при цвет им съдбина клета.

Души прехарни без време гинат
в млади, зелени, ранни години.
Искат ти добро – що да ти чинат?
Смърт биет, грабит души невинни.

Пред час си смъртен, издих последен,
веч кога сърце беше изгнило,
каза Огнянов страден и жеден...
„О, Българио! Име ти мило!“

Вечна ти памят, клетий Огнянов,
та тежок беше и твойт кърст!
С теб ся споменва брат ти Катранов,
вечна ви памят, лека ви пърст!

РАЗГОВОР С СЪЛНЦЕТО

(С. Д.)

Сълнце, сяйно ти светило!
От своя ти виина;
сълнце, сърце согрей мило,
освети му тъмнина.

Сълнце, питам, дали има
в той за мене тесен свет
неоскърбна душа милна,
че за мене зло е вред.

„Има лудо, има младо,
има люди с добрина,
че човечество е стадо
с харнина и сос злина.

Млада майка как две чеда
нежно любит – погледни,
как ги пазит, как ги гледат,
как сет светли, мирни дни!

Погледни на две момчета
с поглед кроток, и на них
видит ли душа ти клета
нихен образ мил и тих.

Чиста им душа невинна,
обколена с тишина,
не л' усещаш, че премина
светла в них хубавина!

И как сяит, и как греит
в них небесна светлина,
них да разберит умеит
сърце кротко без злина.

Гледаш, гледаш как заспали,
око майчино как бди
над тех мили, над тех мали.
Сладок сон ги обколи.

Как той шипец бело, ройно,
миличкото им лице,
млада майка как спокойно,
нежно държит во ръце.

И с надежди, пълна с радост,
е душевна доброта,
лична майка, що на младост
Бог ѝ прати благодат!

Сълнце златно, лека, лека,
с зраци си не ги буди,
под домашна спат те сенка,
око майчино нек' бди.

По-големкото я зимах
во прегърпиките свои,
я се крадех и отивах
во поляна на треви.

И под липите свенливи,
на душа ми лютина,
мисли мрачни, мисли диви,
тага, мака и злина.

Се забравах я сос него
и пред него сълзи лих,
ла погледнувах на небо,
кюдът ставаше ми тих.

Ето преглед, ето ука,
ето книга за душа,
ето истинска наука,
за да бидам без грех я.

Так си велех я сам себе;
ся усмиваше оно,
я държейки го при себе,
го целувах во чело.

Бог на помощ, майко млада,
Бог да те благослови!
Тебе той пазач, ограда,
с радост, младост да върви.

Слънце сяйно, обърни ся
надалеко кам друг край,
где природата кичи ся
с дървя, цветя като рай!

Исто так ли до две чеда
млада майка – погледни –
любит, пазит, так ли гледа,
ил' у нея чърни дни?

„О, мой милий! Там е мачно,
тежок кръст си носят там,
там е скърбно, тежко, тажно,
я си мълчам – знаеш сам.“

А защо, слънце?. . . . .
. . . .
. . . .
. . . .

БЕЗСОНИЦА

Лето... Полнощ... 'Сегде тихо, глухо сегде,
люди спокойно си спат.
У един несрекен само далеч негде
сиви му очи ток бдат.
Во висока къща, во широка стая,
дълга, предълга, е сам,
обколен с книги от края до края,
шетат и мислит он там.
Сон не го хващат и в безсоница тежка
стая си мерит сос крака,
с сърце оскърбно, с душа налютена, жежка...
Мазнит си чело сос ръка.
На полици книги во превързка златна
редом наредени стоят,
книги с хилядници на душа му матна
жълчка му кревают и яд.
Яд го е, яд го е, пълн сос мисли диви,
тесен за него овой свет;
сички книги, науки нему сет криви;
свой век он наричат проклет,
он си прокълнуват оная година,
в коя он ся е родил,
що сичко пропадна, що сичко загина
това кое он е любил.
И дека пропаднаха мисли му мили?
Или ся измачил без сон?
Та му кръв зозрела в млади му жили?...
Луда си дума казал он.

Що ви направихте, книги многобройни?
Ви каков донесохте плод?
Усмалихте ли вие маки безбройни
на горкийт той ми народ?
Слушайте, книги, кон вас ся обърщам,
чуйте моит тъжен разказ,
що мене натера, та так я ся мършам
и ненавиждам я так вас.
Овдешен не сум; я ся родих далеко,
во южна и топла страна,
мене отхрани после майчино млеко
вардарска бистра вода.
Растех я, растох како китка в поляна,
злоба никаква немах я,
майка ме галеше радостна, засмена,
за нищо не ся грижех я.
О! Защо не забравам млади години,
детинство най-харний дар,
кичести полета, зелени градини,
младий сос овци овчар!...
Сенки дебели, ви, сенки, липови сенки,
вардарский брег с трева покрит,
вити върби, тополи високи, тенки,
на долини чудесен вид!
Сос вас я поминах най-харна си доба,
ви влехте в мене тишина,
исто как ви я бех невинен, без злоба,
той свет бе ми хубавица.
На утро ли, кога славей малка птица,
в шипец, в глъбока зора,
пеит и светит на небото зорница,
и трева обливат роса;
и тихийт ветер младите листя пишат
слабо, а Вардар си шуми;

ягнета руди ся разбулват и дищат
    с прохлада, а млади моми
сон ги оставил, ръкави засучили
    и сос две стомни во ръце
бързат кон студен извор, безгрешни, мили,
    си омиват бело лице.

Помнам, как моята безгрешна сестрица,
    вита, висока мома,
сивоока, русокоса хубавица,
    от вода ся връщат дома:
па во градина право, зимат си лейка,
    китки поливат сама,
чистит ги, плеват ги, босилкова вейка
    накитуват млада глава.
С пресна вода она изреди ги сички,
    пойде по-далеко там,
где над зелен, разцвелий шипец две птички
    прусаха си тука, там,
от гранка на гранка подлетваха, пеейки.
    Корен она навади
и с усмихнато лице скина две вейки
    шипови, па тръгна, ся скри.
Па радостно припкат кон мене, ся смеит,
    чудна у нея хубавина!
– Батенце! Бате – казват, – гледаш как греит
    сълнце с небесна светлина?
Бате, днеска е празник, Света Неделя,
    радостен, златен ден за нас!
Я за тебе празнична сготвих промена,
    хоро ни чекат обата нас.
Ево две китки, китки младо-зелени:
    босильок, шипец наедно,
тебе за напояс една, друга мене

    за наглава, и заедно
после ручек на наше гумно широко,
    на собор ке пойдиме ми,
там я ке видам либе си чърнооко,
    мила ти, вита Цвета ти.
– Златна сестрицо, казвам, китка ти зимам,
    вкъщи отивай сега;
ручек ти сготви, а я в църква отивам –
    от радост лице й пламти.
Тръгна она, а я сос очи сълзляви
    кон нея погледнах там,
братский пожелах й дни светли, не диви
    и ойдох в Божий храм.

Първите сълнцеви зраци позлатиха
    гъсти, високи планини,
дървята разцъфнати земя покриха
    с пъпки развиени свои.
В гранки им гъстолисти птици седеха,
    издавайки радостен глас;
Бога ли славеха, ил' те веселеха
    свет Божий в той ранний час?
Не знам... Но я с душа детинска минувах
    през нашиий църковен праг
и сос пълна вера светци я целувах,
    немаше за мене мрак.
Ставаше весело на душа ми и беше
    лесно и мило в Божий храм,
мой дух бе смирен и тих, не ся злеше;
    защо? Не знам и я сам.
А сега, о, книги, не често отивам
    в църква; не твард е мой дух,
мътна е моя молитва и често я бивам
    до светостта нем и глух.

Некакво съмнение над мене владеят,
    некаква страшна пустота,
мисли нападват диви, душа ми немеят
    и не вярват в доброта.
Дух ли лош по мене следват, ил' изпитват
    разумът, що сичко е зло?
Или моят живот е безплодна битва,
    пуста, без никакво добро?...

Па кога там на вечер сълнце ся скриват
    зад та гъста планина,
а иззад гора месечина изпливат
    по ведро ми небо, она
с ясен свет осребруват класи на жито;
    светит на жетварки в път;
ред от жетварки, пеейки гласовито,
    по зелено поле идат.
Смирно, нога до нога, рамо до рамо,
    сърп у них за пояс свети,
млади... Кой ги е видел, той знаит само,
    нему душа ке запламти.
Клета ви съдбина, българки млади,
    хубост каква е у вас!
Сека ви стъпка, поглед, пълни ви гради,
    медний и силен ваш глас!
Вредни сет за безплатна свобода пълна,
    без да ся лиет капка кърв!...
Вили, дайте ми сили, я да прокълнам
    той европейский чърв!...
Българска песня ти многогласовита,
    сърце ми как раздираш ти,
жална, умилна и тъжноречовита,
    ти дар самовилский си!...
Как да забравим то, за кое болеям,
    кое поддържват мой живот?
За кое я страдам, пред кое я немеям:
    горкийт мой народ?...
По-скоро, клета моя душо, залудей
    или из снага ми вън летни
и там вън ти окамени ся ил' онемей,
    ти да не гледаш чърни дни!
Чърни дни! Но за них в друго я време
    ке разкажам сичко поред,
а сега нека заспият под общо бреме
    и перо, и ум ми клет!...

[ПИТАЛА Е БЪЛГАРИЯ]

Питала е България
синo небо, синo море,
питала е буйни ветри,
планини й и долини:
„Я кажете, синo небо,
синo небо, синo море,
кой ме кладе во вериги,
во вериги, в тежки мъки?“
Глас си дават синo небо
и сос него синo море:
„Бог те кладе во вериги,
во вериги, в тежки мъки,
че власт сега е от Бога,
свята книга така велит.“
Викнаха тук буйни ветри,
планини, па и долини:
„Тебе кладоха во вериги
гърчка завист, гърчка злоба
и домашна ти неслога.
Светска книга така велит,
светска книга старославна...“

НА ВЕЛИКДЕН

Ся сготват често да плачит душа ми,
ухилна и нема, да страдат она.
Кажете мене, другари, ви сами,
защо нема радост, душевна тишина?
Великден пак срещам едничак, самичак,
без майка, без татка, без мила сестра,
далеко я скитник, без рода, клетничак,
ся маям во чужда за мене страна.
И шестий Великден вече помина,
за другиго ден он нескърбен, велик,
он само мене и во тая година
не даде ми радост ни на един миг.
Напразно ся силам я да пребирам
из прошлото светли минути и дни;
те ми ся казват и я ги намирам
чърни как нощи сос глупави сни.
И тук я усещам как тежко ми става,
как сърце раздират тежок и глух стон,
как кърв ся прелива из жили во глава
и види ми ся как пръшлен небосклон.
Тогава я викам люта водица
на помощ да дойдит барем на час,
да успиет страсти, желаня безплодни
и сѐ, що е в мене ядовито и зло,
душевни мъки, големи и дребни,
мое жълтникаво и мрачно чело,
за сичко, за кое душа ми е страдна,
към сичко да бъда я нем и глух,
да немам я мисли, ни предня, ни задня,
и мъртов да стане мой немирен дух...

ДО БЪЛГАРСКАТА МАЙКА

Майко злочеста, ти, майко страдалница,
мътни са сълзи ти, как у Брегалница,
мътни са студни вълни.

Рониш ти сълзи, а сърце разпаряш ми;
питам напразно я – не отговаряш ми, –
сладки л' са, майче, они?

Що си застанала, майко, над сина си?
Що си навеждала очи и клепки си?
Гледаш и мрачно ти так?

Поглед на него си хвърлила жалостен,
ден ли за тебе той скърбен, нерадостен,
пълен сос тъга и с мрак?

Щеш ли да бъдеш ти нем' утешение?
Пей му ти песня за вечно търпение,
пей му ти, майко, му пей!

Пей и за негово вечно страдание.
пей му да нема в душа си роптание,
пей ти и сълзи не лей!

Още за кротко му пей послушание.
станал като ягне той на заклание
кротък и мирен, готов.

И за душевно му пей онемение,
и за телесно му пей ослепение.
само не пей за любов!...

ПЕСНЯ

Спаваш, спаваш, кралю Марко,
мъртав ли си в Земя Долня,
та не гледаш, старий татко,
що ся прави в Земля Горна?

Чуеш, старий мой юначе,
ядни мъки, викотии?
Как народ си стенка, плаче
сос безсилни малки рожби?

Векове четири цели
и от петий половина...
Как му сили онемели
от година по година.

Сѐ му тъжно, сѐ му тежко,
тъмно става, мрачно става,
огън пали силно, жежко,
снага болна не оздравва.

Не останала кърв в жили,
от ден на ден сеток гинат
на душа и снага сили;
редом чърни дни си минат.

Небосклонът се чърнее,
силен град народ си бие,
го немее, го мъртвее,
нема кой да го прикрие.

Так ли беше, кралю Марко,
в стара доба, в твое време?
Я ся отзви, старий татко!
Ти си видел такво време?

Чуй ти, кралю, чуй, юначе,
на майка ти ядни стражби,
како она пищи, плаче,
корни косми с клети рожби!...

ПЕВЕЦ ПРЕД СМЪРТТА СИ

О, Боже наш, о, наш творец!
Ти погледни на той певец:
убиен он, душевно нем,
как да е сторил грех голем.

Жена сос сърце като мраз,
каквито нема там у нас,
как лошав него окриви,
и светли дни му омрачи.

Он е чърбец, он кал, он прах...
Потъпка него та жена
и в сърце му та кладе страх,
дал' от добро, ил' от злина?

Но он безгрешен, чист и прав,
че он е слушал ум си здрав,
че е говорил правина,
да верват искал в добрина.

И не с зъл бич, не с тежок млат
е ранен той певец ми млад,
и не с железен остър меч,
но с остра, злобна женска реч.

Без сълзи, Боже, плачит он,
проваждат нощи сам без сон
и стенкат он, но стон му глух,
как сухо дърво станал сух.

С любов си светла, как зора,
он твърдо стоел как гора
за женска хубост и за чест,
от всичко сърце и без лест.

У него свята бе любов
и за живот ся готвел нов,
огреян он от нейзин зрак,
разпрьснал бе душевен мрак.

Да, та любов го укроти,
но и живот му та скрати
и днеска с ох, а сутра с ах
певец ся борит, сиромах!

Все тежки дни, все чърни дни,
зла него охтика мори;
не умрел он, он полужив,
но полулуд, но полудив.

И он не помнит та злина,
но търпят, търпит с тишина,
дор' него студен, тъмен гроб
в прегършки зе ще като роб.

О, Боже наш, о, наш творец!
Ти погледни на той певец:
убиен он, душевно нем,
как да е сторил грех голем!...

ДУНАВСКА ПЕСНЯ

Как по долний, мътний, тихий Дунав
утром рано плава кораб малкий,
а там в него дете малко плаче;
а това дете съм аз.

Драга, стара, седоглава баба
ся прошета рано там край Дунав,
из вода тя крена дете малко
и говори нему так:

„Ак' от Немско тече мътний Дунав,
ще ся каже, ти дете си *немче*;
ал' не вервам; то е лъжа чиста;
гледам ти си бистроок.

Ак' от чърни гори тече Дунав,
то показва, ти дете си *горец*;
мисля, че това ще да е верно,
че твой поглед много див!...

Ак' ли, как що казват, тихий Дунав
из Господне небо си изтеква,
ще ся каже като ангел малкий
на небо си ся родил..."

Бабо! Ще да тъpгна в път далекий
вър по мътний, тихий Дунав,
ще да плавам сто години цели,
да намера родний край!

Ак' съм *немец*, пиво ще да пия,
ак' ли – горец, врази ще убивам,
ако ли на небо я родих ся,
в тъмна келя щ' умра аз...

КЪРВАВА КОШУЛЯ*

(ПОЕМА)

I

В българска ми клета земля
има малко градче,
то е легнало в поляна,
име нему Прилеп.
Прилеп – то е име славно,
тамо е живеял
некога си крал ни Марко,
в него е царувал.
Е царувал, е воювал
с власи, каравласи,
българска е бранил земля,
роду си помагал.
Дор е бил жив крал ни Марко,
земля била мирна,
не глобеха нея турци,
не газеха нея.
Не рачил е мърсний турчин
къщи ни да газит,
он не можеше да любит
български девойки,
не е могъл да ги турчит,
в свой харем да държит,
да не могат да излезат
изпод тежок затвор,
да не видат свет ми Божий,
ни па слънце ясно...

* Кошуля – риза.

И одавна то е било
у нас, в България,
в одавнешно, старо време,
старо, али славно.
Но защо я ви наумвам.
клетички девойки.
наше славно време, старо,
наша прежна доба?
Що помина, не ся връщат
назад, о, девойки,
нема краля, нема бана,
гиздави, го нема!
Али враг да земит, моми,
ум, перо ми клето,
че то искат да приказват
с вас за тъги, мъки.
И е било време, моми,
и е било доба,
бил е той век златен, харен,
да би не е било!
Що е било? – пита щете,
гиздави девойки,
мене, млада сиромаха,
скитника без рода.
Що е било? – пита щете,
българки ви клети! –
Нел' е било како в наше
време, наша доба?
Не така ли како при нас
плакали са майки?
Не така ли како при нас
турчин влегвал в къщи?
Па ударал нож си острий
в земля ил' на дъски,

па извиквал с глас си страшен:
„Бърго ти, гяурко,
наточи ми вино ройно
и лютица върла,
напълни ми ти, гяурко,
чаши стодрамници,
я да пиям, да с' опиям,
с тебе я да легнам,
да прегърнам рамна става,
очи да целувам
не две нощи, не три нощи,
твои чърни вежди...“

Клета ви съдбина, моми,
клета ви година,
що вас майка е родила
в такво лошо време!
О, да би е народила
наместо вас камен,
не ще ронех азка сълзи,
како сега, врели!
Не ще пишеше перо ми
с кърваво мастило,
немаше да ви опишам
наше тежко време!
Що е било? – питате пак,
българки, другарки, –
как е било в прежна доба,
в то ми златно време?
Що е било, как е било,
нек сега забравим,
или я вам ся обреквам,
milички ми сестри,
в другий път вам зарад него

я да ви разкажа.
Али сега, мили моми,
нека ви прикажа
приказки от наше време...
Слушайте, девойки!

Не е било то одавна
у нас, в България,
било е в година, моми,
петдесет и седма,
кат притурим ощ' хиляда
и осъм стотини.
Беше вечер, ясен вечер
у Прилепа града,
по безоблачно ми небо
месечина плава,
окол нея там безбройни,
ситни звезди сият,
а и ветер тихий, хладний
лист на дървя нищат.
Во църковната градина
весели са китки;
през църковний двор широки
гиздави девойки
вървят с стомни, с вода пълни,
исто тресопатки.
А момчета, българчета,
в дворът седят накуп,
с жедно сърце, с жедни очи
мигаят, погледват.
Нихна младост, пуста младост
своето си искат.
Как що мрена риба барат
место по-дълбоко,

как що славей, малка птица,
седало си виет
сред разцветени ми ружи
в поле ил' в градина,
как що майка силно любит
първата си рожба,
так и младо любит млада,
искат мома юнак,
младо момче-хубавелче,
гиздаво си либе.
И я некога си, моми,
жеден бех и страден
по моминско лице, хубост
и по чърни очи;
сьм ся крадел из дома си
и сьм бегал нощем,
като елен млад, запален,
плет я сьм прескоквал.
И ся криех во градина,
зад макови китки
ил' под ружи гъстолисти
тулех ся как заяц.
Па дочаквах свое либе
тамо во градина,
кога оно утром рано,
во зора глъбока,
зело лейка в бела ръка,
цветя си поливат,
а я одвай, одвай дишам,
да не ме догледат...
Ала защо си наумвам
прежни си години?
Нека, моми, ви докажа
свойт тъжен приказ.

II

Во црковната градина,
во дворът широкий,
седнала е стара баба
пред црковни врати.
Никой нея не я питат
тамо защо седит,
кого барат, кого чекат,
откъде дошла е
и що она в црква искат:
дал' дете ще кръстят,
или сина си ще венчат
с млада хубавица?
Ил' е дошла за молитва
за болнава щерка?
Ил' задушбина ще правит
по грехове тежки?
Никой не си питат баба,
гиздави девойки,
що лице ѝ синьо-жълто,
що ся е сърбила?
Що останали са в снага
само кожа с кости?
Защо нейни стари очи
врели сълзи лият?
Защо охкат, защо стенкат,
пръстите си кършит?...
Никой не я питат, моми,
не ще и да знаит.
никой не си питат баба,
мислит, че е луда.
Нарамена стара баба
с от козина торба.

А що она в нея носит,
що има во нея?
Чакайте ви, моми, сестри,
потърпете малко,
сѐ ще видим, ще узнаем,
баба ще ни кажит.
Седнах, моми, окол' баба
пред црковни врати,
па ся пулям и ся чудам
защ' е жаловита
и що барат в таква доба
тъмна и вечерна,
кога люди ся собират
дома си сос челяд;
кога люди си оставят
дневни си печалби
и сбираят окол' себе
дребни, мили рожби,
па с них они ся печалят
да ся развеселят,
да забравят дни си чърни,
мъки, тъги, глоби...
Щ' она барат в таква доба,
кога сегде тихо,
глухо сегде, тъмно сегде,
сичко нощ покрила,
и планини, и долини,
шуми и поляни,
и широките градини,
сичкий бел свет Божий,
кога сичко ся починват
от печалби дневни,
как зверове, так и птици
питоми и диви.

Що накарало е баба
дом да си оставит?
Да ся скитат като луда,
нето кукавица?
Нек я питам, нек узнаям
зло какво я нашло.
Чума ли село избила,
глад ли е морило?
Къща л' вода е отнесла,
та имот потопи?
Или клетий, гладен турчин
сърце ѝ изгори?...

– Бабо! Слушаш? Опули ся,
нек си поприкажем
за твой, бабо, живот, помин,
за младо ти време.
Откъде си, кажи, бабо,
и от кое село?
Зло какво е тебе нашло,
зла каква година?
Що накарало е тебе
в градът ни да дойдеш?
Що си дошла ти самичка,
без сина, без щерка
или немаш ти роднина,
иста кукавица?
Само стап си взела, торба
и повече нищо.
И що носиш в тая торба,
що има во нея?
Дали суха от хлеб корка
и лейка за вода?...
Каква тъга, каква мъка

тебе е сгърбила?
Защо охкаш, защо стенкаш,
сълзи защо рониш?
Тежок ли грех си сторила,
та си дошла овде
да отмолиш грех си в църква,
Бога ти да смилиш?
Или болна имаш дома,
дошла си по вода,
вода светена, църковна,
болен да напоиш?...
Не бой ми ся, мила бабо,
не съм зъл човек я.
Разкажи ми твойт помин,
ядове и глоби,
милвам я да слушам, бабо,
приказки от баби... –
Крена глава стара баба,
крена, ся опули,
а из очи сълзи капат,
ронат ся как бисер.
Ето една врела сълза
падна долу в земля,
чърна земля нея изпи
и дочека втора.
Гълтат баба врели сълзи
и земля них гълтат;
ено ред от жежки сълзи
накитил е клепки,
колку клепки – толку сълзи
редом, редом стоят;
гинит ред един от сълзи,
вторий ся показват,
гинит вторий, а ред другий

хвана себе место...
Лиет баба жежки сълзя,
како дъжд да вărнит.
Натопила шарен ръкав,
бришит ги со левий,
натопила ръкав левий,
бришит ги с поли,
а на нейзин пояс висит
селска дълга кърпа:
тя натопена ѝ беше,
и тя беше мокра.
Гиздави девойки градски,
веч вас стигна, чукна
европейска поразия,
френски луди моди.
И ви, гиздави момчета,
българчета градски,
гълтате ви думи,
исто папагали,
а не гледате как баба
врели сълзи лиет.
Денем, нощем плачит, стенкат,
никако не спиет.
Ако вам ви паднит тежко
от те мои думи,
не са, братя, те от злоба,
а от братско сърце.
Не сърдете ся на мене,
мене сиромаха.
Не сърдете ся на мене,
скитника без рода.
Не съм крив аз, ако слушам
овде на чуждина,
че ви тамо в България,

в бащина ми мила,
полудели сте по френски
думи и по моди.
Наша клета баба-майка
не ще френски думи,
ще тя, братя, лек и билка
да изцери рани.
Но нек ви досвършам, братя,
приказ си за баба.

Крена глава стара баба,
крена, ся опули,
а из очи сълзи капат,
ронят ся как бисер.
Искат баба да говорит,
ядната не можит,
бъркат нейзе честа хълцка,
сълзи ѝ горещи.
– Ядна бабо, писана ти бабо,
гледам твоя тъга,
гледам, бабо, тежко ти е
на душа и сърце.
Доста, бабо, плака, стенка,
избриши си сълзи,
разкажи ми твойт помин,
ядове и глоби.
Негли я ще да помогнам
на твоята мъка,
негли ще ти кажам како
тъга да отбиеш.
Разкажи ми сè, що знаеш,
сè, що мина през глава ти
во живот ти целий.
Турчин изгорил ти сърце

или чорбаджия?
Или чума изморила
синове ти, дщерки?
Или огън изгорил е
къща ти и стока?
Лошо какво стигнало те
или клетва тежка?
Не бой ми ся, мила бабо,
не съм зъл човек я.
И кажи ми що ти носиш
в от козина торба?
Дали суха от хлеб кора
и лейка за вода?

Стара баба с дрехла ръка
крена бела кърпа
и избриши свой си образ,
очи, клепки, сълзи.
И издъхна глухо, тежко,
скърсти обе ръце,
па с глас слабий, жаловитий
начна да приказва.
Чуйте сега, о, девойки,
българчета млади,
бабин приказ, нейни думи
и душевни тъги.

III

– Слушай, синко, слушай, милий,
бабини ти речи,
запомни ги харно, твърдо,
разкажи ги тейку.
Мож' богат да е твой тейко
ил' е чорбаджия,
та ще можит да помогнит
на стара ти баба.
Ако ли не, кат порагнеш,
ког' юнак ти станеш,
сърце ти кога затупа,
в жили кръв заврие,
негли, синко, ще отплатиш
на мой клетий кървник...
Много време и години
тежки, чърни, клети,
пълни с мъки, пълни с глоби,
минаха през глава,
докат я таква си станах,
како що ме гледаш.
Многу видох, многу знаям
и теглих я многу,
откак себе помнам, синко,
и до ден денеска
не съм видела ден ясен,
весела година...
Али сѐ да ти разкаже
баба не умеет,
та и сълзи, синко, сълзи
сърцето ми кинат,
те мене не дават, синко,
сичко да припомнам,
те язик ми мен завързват,
та и време нема... –
Стара баба тук разгърна
от козина торба,
та измъкна стара баба...
Слушайте, девойки!
Та измъкна из торба си –

страх ме е да кажам.
Нек ви кажам! – Тя измъкна
кървава кошуля, моми,
синовна кошуля!
Бе изшарена кошуля
от гърло до поли,
бе изшарена кошуля
сос кървави капки!
Капки кървави, о, моми,
гъсти, та големи,
сърце ми от них застина,
очи, уста – неми!
Ядна, клета бабо-майко,
тежка ти съдбина!
Тежка ти година, бабо,
немаш вече сина!
Кървава кошуля, моми
гиздави, ся кълнам,
сам я видох с свои очи,
я сам я опипах!
Гледам я кошуля, гледам,
а баба ни плачет,
сълзи лиет, сълзи ронит,
охкат, стенкат, редит:

– Сине, ти един у мама,
сине, чедо Божин!
Мило, писано ти чедо,
нема тебе, нема!
„Олово, железо, сине,
теб живот ти скина,
турчин махна, турчин удри,
тебе разполови.
Падна, сине, ти на трава

в то широко поле,
душа даде, душа нема,
без да кажеш слово
ни за майка, ни за либе;
кръвта ти изтече
как на рудо, сине, ягне,
младо и безгрешно!
Беше ошел ти на пазар
во Прилепа града
да продадеш осмак жито,
жито и пченица...
Чеках ден я, чеках два дни,
три дни и три нощи,
ти не идеш, сѐ те нема
и совсем не дойде...
Затова л' я ти ся радвах,
тебе я отгледах?
Те отгледах и те вардех
како първа рожба?!
Затова л' я тебе готвих
хубаво девойче?
Ти го виде, го замилва,
шеташе ти с него!...
Боже вишний, Боже милий,
зло какво ме найде!
Грех каков я сторих, Боже,
ил' бе тежка клетва?
Що я клета не дочаках
венци да целувам,
себ' отмена да донесам,
сину първа люба...
А сега я си останах
пуста кукавица,
денем, нощем я кукувам,

като луда ходам.
Ето така, момче младо,
Бог да ми те чуват!
Имах сина, имах чедо,
а сега го немам.
Я го гледах, я го вардех
како свои очи
и сос него я забравах
тежки си години.
Още от малечки години
учех сина, карах
он от турчина да бегат,
да не му отвърщат.
Люто слово да не казват.
да не го разлютит.
Дека турчина ще стретит,
нему път да правит
и да мълчит, кога турчин
него псуват, хулит.
Секога да казват нему:
„Ага, бей, ефенди,
многу ти дни и години!"
И ак' нему турчин кажит:
„Гяур кьор оласън",
него он да не докачват
с ядовита дума.
Ако л' вкъщи дойдит турчин,
него да дочакват
с мед и с млеко, с сладки думи
и него да служит
со що искат, с какво искат
и с вино чървено.
Пържено ли пиле, яйца,
младо л' тлъсто ягне,

млеко л' кисело, ил' пресно,
баница ил' мазник,
или пресен хлеб домашен,
в подница изпечен,
пресно л' сирене, ил' масло
кравско или овчско,
се, що сакат ага-турчин,
сичко да му дават.
Ето така карах, учех
Божина си сина
от години още малки,
още от пелени.

Али зла и тежка била
та година, младо!...
Беха дошли турци клети,
върли арнаути,
не двамина, не тримина,
цели десетмина.
Наредиха ми ся вкъщи,
седнаха си редом.
Ядат, пият, песни пеят
турски, арнаутски,
наша вера хулят, псуват,
кършат стол и чаши.
Ножове удриха в земя,
пушки на колена;
гърло кинат, гласи креват:
„Бърго ти, гяурин,
сестри л' имаш или тетки,
донеси ги овде,
те нас редом да ни служат,
да стоят на нозе;
чаши редом да подават,

чаши с вино пълни.“
Чух я, младо, тези думи,
сину си я рекох:
– Бегай, сине, зло те найде!
Бегай, крий ся в слама,
сине, търпи там под копа,
дор ги уталожам... –
Ойде син ми, он побегна,
а па я ним казвам:
– Аги мили, аги златни,
жи’ ви турска вера,
жи’ ви вера, жи’ ви Бога,
жи’ ви Мохамеда,
жи’ ви турска книга, аги,
сина не губете!
Нема сестри, нема тетки,
никого он нема:
е едничек, е самичек,
сираче без татка... –
Още речта не дорекох,
викнаха тук турци:
– Не, гяурко, псешка щерко!
Сина ще заколим! –
Търгнаха тук ножове зли,
блесна им железо,
я от страх паднах ничком
и ся обезсвестих...
Много л’ лежех, малко л’ лежех
без свест и без памят...
али кога дойдох в себе
и погледнах в къща,
видох, синко, що сум сама,
нема турци клети.
Одвай станах, ойдох в плевня,

Божина си найдох...
Мина ся ден, вторий, третий,
мина ся неделя;
нищо нема, сѐ е мирно
в село, п’ околия.
Минало е злото, казвах,
помолих ся Богу.
Боже милий, казвах, Боже,
пречиста ти майко!
Не дай, Боже, не дай, майко,
син ми да погинит.
Кой ще, Боже, мене стара
в хладен гроб отпусне?
Кой ще, Боже, при смъртта ми
очи да заклопат?
Ти, пречиста Божа майко,
смили ся над мене,
не дай злото да ме найдит,
сина доварди ми.
Мина злото, я си казвах,
син ми жив остана,
го прегърнах, го целувах
во чело, во очи.
Па го карах и го учех
себе си да чуват,
да не казват люта дума
турчину си нигде...
Вървеха си дни, недели,
нигде нема нищо,
сегде тихо, сегде мирно,
радост и веселба!
Радваше ся клето сърце,
кога гледах сина,
че излегол, че отиде

да пречекат Грозда
у широките поляни,
пред сълнчевен изгрев.
Грозда, хубава девойка,
Грозда чърноока,
Грозда тънка и висока,
Грозда чърнокоса,
белолика хубавица,
румена калинка.
Идит Грозда, прусат Грозда
низ гъстите трави,
носит Грозда на глава си
баница ил' мазник
на овчари, кои пасат
калешо ѝ стадо.
Недалеко там в поляна
срещаше я Божин;
пулеха ся оба в очи,
оба червенеха.
„Помози Бог, лепа Гроздо,
добро утро, Гроздо!"
А та нему: „Жив да ми си!
Дал ти Господ добро!"
„Дека ходиш, лепа Гроздо?"
„Гледаш, ручек носам,
кога ще е наша сватба?"
„Скоро, Гроздо, скоро, лепа,
скоро край Митровден."
А та нему: „Слушай, Божин,
ако не ма земеш,
сама ще ти дойдам, Божин,
бегалка ще станам,
татка, майка ще оставам,
люба да ти бидам."

Пулеха ся оба в очи,
оба червенеха,
па тръгнуваха си оба –
Божин преко поле,
Грозда преко гъстиниви,
секой в своя къща.
А майчино клето сърце
радва ли се, радва,
че голем юнак е станал
син ѝ за женене...
Не на многу време радост
е била за мене,
стига веч година чърна,
злото веч ме найде.
Беше дошло клето време
данок да ся дават.
Натовари кола с жито,
спрегна си волове,
па си тръгна в град на пазар
жито да продава.
Ако да бех знала, чедо,
че зло ще го найдит,
него немаше да пущам
в той ден клетий, черний.
Да бех знала... да бех знала,
можех ли да знаям?...
Още път си не извърви
он до половина,
беха му пресекли пътят
турци-арнаути.
Обколиха него, чедо,
турци кръвопийци,
а он падна на колена,
милно им ся молит

да не земат млада глава,
че един у майка.
Ал' не слушаят му молби
турци кръвопийци,
пушка пламна, пушка пукна
в турски ръце клети,
зърно оловно продупна
белите му гръди.
Друг измъкна ятаганът,
глава разполови,
тил и теме, и чело му
на две половини.
Па му пливна кръв чървена
низ зелена трава,
спростре ся на чърна земя
снага му бездушна.
Летна му душа из снага,
низ уста му неми,
летна, без да кажит слово
(немаше и кому)
ни за себе, ни за майка,
ни за първо либе...
Мина ся ден и нощ мина,
нищо я не знаях,
на други ден утром рано
сина донесоха.
Донесоха мъртва снага,
а душа му нема!
Окървавени му дрехи
и кошуля чърна...
Видох снага, видох глава
на две половини
и продупнати му видох
мъртви, млади гърди.

Видох, паднах я на него,
замрех я над него;
го прегърнах и примрела
лежех я на него
полужива, полумъртва
цел ден и нощ цела...
Клети сълзи, врели сълзи
совсем не помагат,
не помогнаха му сълзи,
не возкръснаха го.
Станах, младо, като луда,
измих мъртва снага,
измих снага, измих рани,
сина си промених
и завързах на глава му
двете половини,
них обвих я с бела кърпа,
бела, копринена.
Облекох го в бела риза,
нови, чисти дрехи,
па го спрострех посред къщи,
седнах да го тъжам;
тъжам, плачам, косми корнам,
пърстите си кършам;
биям себе и по глава,
и по слаби гърди.
Държех него у дома си
три дни и три нощи,
дор у него мъртва снага
хвана да смърдеит.
Многу време стенках, плаках,
пролих жежки сълзи,
не щех я да пущам
в гробът тъмен, студен.
Али нему я не можех

душа да му дадам,
станах, каних два-три попа,
сбраха ся роднини,
дойдоха и познайници,
връстници момчета,
кренаха го на носила,
носат го на рамо;
и на гробищата тамо
поп молитва пея,
па го от носила зеха,
пущиха го в гробът...
Ето така, момче младо,
Бог да ми те чуват,
имах чедо, имах сина,
а сега го немам.
Само ми остана, младо,
кървава кошуля,
над коя я тъжам, плачам,
врели сълзи лиям.
Вардам синовна кошуля,
кървава кошуля,
и сос нея я ще легнам
в гроб студен и тъмен...

IV

Ядна, клета бабо-майко,
тежка ти съдбина!
Тежка ти година, бабо,
немаш вече сина!
Твои думи, ядна бабо,
твърдо я запомних,
помнам тия жежки сълзи,
ядри като бисер.

ДУМИ ЗА РАЙКО ЖИНЗИФОВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Райко Йоанов Жинзифов е роден на 15 февруари 1839 г. в гр. Велес, Вардарска Македония (дн. в Република Македония). Под влияние на господстващия по онова време в родния му град елинистичен дух неговият баща решава да му даде гръцкото име Ксенофонт, с което той израства като дете и юноша.

Усилията на баща му да го приобщи завинаги към елинската култура не дават очакваните резултати. Защото още от 30-те години на XIX в. гр. Велес започва да се превръща в един от значителните центрове на Българското възраждане. През 1837 г., т. е. две години преди да се роди младият юноша, местното българско килийно училище е превърнато във взаимно. Няколко години по-късно тук възникват още няколко български училища, в които преподават Йордан Хаджиконстантинов – Джинот, Георги Икономов, Георги Милетич (баща на бъдещия академик Любомир Милетич), Васил Попович и др., а девойчетата учи на четмо и писмо Неделя Петкова – имена, които оставят трайна диря в новобългарската култура.

В същото време местните български интелигенти вземат дейно участие и в борбата за извоюване на българска национална църква, която да е независима от Вселенската патриаршия в Цариград. Неслучайно Велешката епархия е една от първите в Македония, която след учредяването на Българската екзархия (1870 г.) ще признае нейното върховенство.

Що се отнася до младия велешанин, върху неговия мироглед оказват влияние други два големи колоса от епохата на Възраждането ни – Димитър Миладинов и Георги С. Раковски. С първия той се запознава в средата на 50-те

години на XIX в., когато още незавършил основното си образование, поради липса на средства е принуден да го прекъсне и сам става учител (по-точно: помощник-учител) в гр. Прилеп в централното гръцко училище, в което Димитър Миладинов е главен учител. Макар разликата в годините им да е доста значителна (около три десетилетия), сближава ги общият стремеж към новостите в обучението. Райко Жинзифов подпомага усилията на своя по-стар колега не само за въвеждане на нови предмети в училището, в което преподават, но и за подобряване на самата система на обучение на децата. Главното им внимание се съсредоточава към българския език, който те въвеждат като основен предмет в училището.

Двамата учители не се ограничават само с конкретната си преподавателска дейност, но вземат дейно участие и в обществения и културен живот на прилепчани. Особено благотворно е въздействието, което изпитва самият юноша от своя учител. Той е непосредствен свидетел на неговия голям интерес към духовния живот на българите и най-вече към българския фолклор. Само след няколко години, подпомогнат от по-малкия си брат Константин, той ще издаде забележителния си труд „Български народни песни", който ще остане като една от най-големите съкровищници на българската словесност в Македония не само през Възраждането, но и през следващите десетилетия.

Обаянието на Димитър Миладинов върху младия Жинзифов е наистина голямо и юношата се колебае по какъв път да върви занапред – дали да бъде помощник на своя патрон, или да продължи по-нататък образованието си. Жаждата за повече знания си казва думата – взема решение отново да учи. За този избор накланя и позицията на самия Димитър Миладинов. Колкото и да обича своя млад колега, той не само го насърчава, но го и подпомага материално, за да обогати още повече знанията си.

Така, след двегодишно учителстване, младият юноша заминава за Русия и постъпва в Одеската духовна семинария. Както е известно, в това Богословско училище получават своето образование много българчета през 50-те и 70-те години на XIX в., сред които Васил Друмев, бъдещият митрополит Климент Търновски, Стефан Стамболов и пр. Жинзифов е един от първите, които постъпват в нея. Тук именно случаят го сблъсква с другата голяма фигура от нашето Възраждане – Георги С. Раковски. По онова време той едва е надхвърлил 30-те години, а има зад гърба си толкова голяма биография – участвал е в Браилските бунтове (1841–1843), бил е войвода на малка хайдушка чета по време на Кримската война (1853–1856), издава в. „Българска дневница", пише поемата си „Горски пътник" и пр.

Младият Жинзифов обаче е впечатлен силно най-вече от огнения дух на своя възпитател и не крие възторга си от неговите пламенни идеи. Обхванат от неимоверния му патриотизъм, без какъвто и да е колебание той решава да се откаже от дотогавашното си гръцко име и си преименува с българското Райко, с което остава до края на живота си. Подобен подвиг преди него прави още един наш именит сънародник – Драган Цанков, който побългарява гръцкото си име Димитър.

В Одеската духовна семинария младият българин не се задържа дълго. По съвета на другия от братята Миладинови – Константин, който е и почти негов връстник (по-голям е само с 9 години) и който по онова време също учи в Русия, заминава за Москва. С материалната подкрепа на руските славянофили успява да завърши гимназиалното си образование, което му позволява през 1860 г. да постъпи като студент в Историко-филологическия факултет на Московския университет.

В началото на 60-те години на XIX в. Москва е едно от средищата, където се учат много българи. Сред тях са Константин Миладинов, Любен Каравелов, Нешо Бончев и пр., които по-късно оставят трайна диря като творци и общественици. По тяхна инициатива през 1859 г. е основано дружеството „Братски труд", което си поставя за задача да подпомага новопристигащите българи при постъпването им в руските гимназии или в университета. Макар и да

разполага с твърде оскъдни материални възможности, дружеството създава своя библиотека, в която набавя най-вече учебна литература и български книги за своите членове. Друга важна негова проява е издаването на сп. „Братски труд", в редколегията на което е включен и Р. Жинзифов.

Попаднал в тази изключително благоприятна среда младият велешанин в скоро време се превръща в един от най-дейните членове на дружеството. Започва редовно да сътрудничи на списанието и участва активно в неговото редактиране. Макар че е твърде притеснен откъм материални средства, отказва каквото и да било възнаграждение за работата си в дружеството и списанието.

За да се издържа, търси други начини – започва да дава частни уроци, работи и като библиотекар в една от московските градски библиотеки и пр. Средствата, които успява да получи, използва за издаването на своята „Новобългарска сбирка".

През 1864 г. завършва висшето си образование в Московския университет и в продължение на още една година се препитава като преподавател на частни уроци. Едва след това получава учителско място в Лазаревския институт и заедно с това преподава частно гръцки език в някои от московските гимназии.

След осемгодишен престой в Русия предприема пътуване до родния си край. Прекарва няколко месеца, през които обикаля редица градове и села на Вардарска Македония. Въпреки голямата му носталгия към дом и семейство, не се задържа и отново се завръща във великата славянска страна. Сближава се още повече със славянофилите. Участва в свикания от тях конгрес в Москва (1867 г.) и произнася прочувствена реч на него. Следващата година е приет за член на Етнографския отдел на Императорското дружество на любителите по естествознание. Започва да сътрудничи на някои от големите издания – в. „Московские ведомости", „Современная летопись", „Православное обозрение", „День" и др.

Колкото и да е ангажиран с журналистическата си дейност, не отказва нито за миг вниманието си от това, което става на Балканите, където се намира неговата „несчастная Болгария". Не крие готовността си да ѝ помага с каквото може. Щом научава, че в Браила са положени основите на Българското книжовно дружество, пристига в Румъния и участва като представител на одеските българи в следващото му годишно събрание. Не крие голямата си скръб от жестокото потушаване на Априлското въстание (1876) и прави всичко възможно чрез пресата да информира руското обществено мнение за действията на османските власти над беззащитното население по време и след въстанието.

Материалната оскъдица и големите лишения, на които е изложен и след завръщането си в Русия, дават своето зловредно влияние върху крехкото му здраве. Заболява от гръдна болест, която поразява организма му в момент, когато е разгърнал неимоверно творческата си дейност. Умира на 38 години, и то само два месеца преди да избухне Руско-турската война 1877–1878 г., която донася тъй дългоочакваната свобода на българския народ и която Р. Жинзифов не можа да види, макар да бе мечтал за нея толкова силно през целия си живот.

Зад себе си оставя не само едно значително публицистично творчество. Освен като журналист той се занимава още и с литературна дейност. Автор е на редица стихотворения и разкази, които той помества в споменатото вече сп. „Братски труд" и в някои от руските периодични издания. Най-трайна диря в литературното му творчество оставя поемата „Кървава кошуля", която отпечатва през 1870 г. В нея е направил опит да претвори робската неволя на българския народ по време на османското владичество. Със своя сочен български език тя се нарежда сред бележитите прояви на българската възрожденска поезия.

МИЛЕН КУМАНОВ

„КЪРВАВА КОШУЛЯ" ОТ ЖИНЗИФОВА

Кървава кошуля е приказка от Жинзифов, напечатана в 1870 г. в Браила. Това е разказ из българско-македонский народен живот – поема, в която с най-живи очертания е представена една от нередките картини на българский страдалчески живот. Поетът е зел предмет на своя разказ из родната си страна, защото нея той е знаял прекрасно. А може би той действително е бил и очевидец на ужасната случка! Считам за необходимо да се спра повечко върху тоя разказ на нашиий Жинзифов: едно, защото това е най-капиталното негово поетическо произведение, а второ, защото *Кървава кошуля* е съвършено изчерпана и за запознаването с тоя труд са нужни и повечко излечения и указания.

В тоя си разказ поетът ни пренася изведнъж в Прилеп, гдето:

Някога си крал ни Марко
в него е царувал,
е царувал, е воювал
с власи, каравласи,
българска е бранил земя,
роду си помагал.
Дор е бил жив крал ни Марко,
земля била мирна,
не глобеха нея турци,
не газяха нея.

По-насетне разказът ни напомнюва, че това време не съществува и сега:

Що помина, не се връщат
назад, о, девойки
няма краля, няма бана,
гиздави, го няма...
Али враг да земит, моми,
ум, перо ми клето,
че то искат да приказват
с вас за тъги, мъки.
. . . .
. . . .
Клета ви съдбина, моми,
клета ви година,
що вас майка е родила
в такво лошо време!
О, да би е народила
наместо вас камен,
не ще ронех азка сълзи
како сега, врели!
Не ще пишеше перо ми
с кърваво мастило,
нямаше да ви опишам
наше тежко време.

И подир това встъпление поетът подкача своя действителен разказ. То не било отдавна, на хилядо и осемстотин петдесет и осма година. Една ясна и безоблачна вечер разказвачът отишел да се разходи в черковната градина на града Прилеп. И тук той намерил една стара баба пред черковните врата, седи, без да се приближи някой до нея и да я попита кого чака, откъде е дошла, какво дири в черкова:

Никой не си питат баба,
гиздави девойки,
що лице й сино-жълто,
що се е сгърбила?
Що останали са в снага
само кожа с кости?
Защо нейни стари очи
врели сълзи лият?
Защо охкат, защо стенкат,

пръстите си кършит...
Никой не я пита, моми,
не ще и да знаит,
никой не си питат баба,
мислит, че е луда.
Нарамена стара баба
с от козина торба;
а що она в нея носит,
що има в нея?

И наистина що има в тая торба? Поетът поставя въпроса. И като се обръща към слушателите си, той ги моли да почакат. Те ще узнаят за всичко. Но нека не бързат. Тук разказвачът е умеил да раздразни най-силно любопитството и да ви държи в постоянен щрек върху тайната на козинявата торба.

Чекайте ви, моми, сестри,
потърпете малко,
сѐ ще видим, ще узнаем,
баба ще ни кажит.

И ето разказвачът се приближава до самата бабичка, той сам иска да разбере що е довело тук бабата в това време, тъмно, вечерно, когато всички се прибират у дома си около дребните си рожби; когато и диви, и питомни зверове си почиват от дневни мъки и студове. И той я пита и разузнава: откъде е, от кое село:

„Бабо! – слушаш? – опули са,
нек си поприкажем,
за твой, бабо, живот, помин,
за младо ти време.
Откъде си, кажи, бабо,
и от кое село?
Зло какво е тебе нашло,
зла каква година?
Що накарало е тебе
в градът ни да дойдиш?

Що си дошла ти самичка,
без сина, без щерка,
или нямаш ти роднини,
нето кукувица?
Само стап си зела, торба,
и повече нищо.
И що носиш в тая торба,
що има во нея?
Дали суха от хлеб корка
и лейка за вода?
Каква тъга, каква мъка
тебе е сърбила.
Защо охкаш, защо стенкаш,
сълзи защо рониш?
Тежък ли си грех сторила,
та си дошла овде,
да отмолиш грех си в църква,
Бога ти да смилиш?
Или болни имаш дома,
дошла си по вода,
вода светена църковна
болен да напоиш?
Не бой ми се, мила бабо,
не съм зъл човек я,
разкажи ми твойт помин,
ядове и злоби...

Бабата погледнала, а из очи ѝ сълзи напират, ронят се като бисери. Врелите сълзи омокрили лицето и клепките на злочестата, която, иска да проговори, но те не ѝ дават; най-сетне, като отрила лице, очи, клепки, злочестата въздъхнала глухо и тежко, скръстила двете си ръце и със слаб жаловит глас почнала да приказва:

Слушай, синко, слушай, милий,
бабини си речи,
запомни ги харно, твърдо,
разкажи ги тейку;

мож богат да е твой тейко,
ил' е *чорбаджия*,
та ще можит да помогнет
на стара ти баба.
Ако ли не, кат' пораснеш,
ког' юнак ти станеш,
сърце ти кога затупа,
в жили кръв заврие,
негли, синко, ще отплатиш
на мой клети кървник...
. . . .
Много време и години
тежки, черни, клети,
пълни с мъки, пълни с глоби
минаха през глава,
докат я таквази станах,
како що ме гледаш.
Много видох, много знаем
и теглих я многу,
откак себе помним, синко,
и до ден денеска.
Не съм видяла ден ясен,
весела година.
Али сè да ти разкаже
баба не умеет
та и сълзи, синко, сълзи
сърцето ми кинат,
те мене не дават, синко,
сичко да припомнам,
те язик ми мен завързват,
та и време нема...

Още малко и ние щяхме да узнаем от устата на самата бабичка всичко... Но тя не може да говори. За това тя действа, тя ни представя положението си, миналото си, настоящето си, бъдещето си само с едно мръдване на ръката. Но по-добре нека говорят стройните строфи на поета:

Стара баба тук разгърна
от козина торба,
та измъкна стара баба,
слушайте девойки!
Та измъкна из торба си –
страх ми е да кажем –
нек ви кажем! Тя измъкна
кървава кошуля...
Ве изшарена кошуля
со кървави капки,
капки кървави, о, моми,
гъсти, та големи...
Сърце ми от них застина,
очи, уста – неми!
Кървава кошуля, моми
гиздави, се кълнам,
сам я видох, с свои очи,
я сам я опипах!

И всред сълзи бабата продължава, колко може и как може, своя разказ. Тя оплаква сина си, мило, писано си чадо, което вече няма и което турчин ударил и убил. Тя разказва как е станало това. Отишъл син ѝ, сирак без тейко, отишел Божин на пазар в Прилеп, за да продаде осмак жито; тя го не пущала, защото турци арнаути отдавно му се заканяли за нищо и никакво; но що да се чини? Било дошло клето време, данък да се дава, и насред пътя турци арнаути го обиколяват и – искат да го убият.

Обколиха него, чедо,
турци кръвопийци,
а он падна на колена,
милно им се молит,
да не земат млада глава,
че ѝ един у майка.
Ала не слушаят му молби
турци кръвопийци,
пушка пламна, пушка пукна

в турски ръце клети,
зърно оловно продупчи
белите му гърди.
Друг измъкна ятаганът,
глава му разполови,
па му бликна кръв червена
низ зелена трева.

Чакала ден, чакала два злочеста майка син ѝ да се върне. Но наместо него донесли мъртвото му тяло, окървавените му дрехи и потънала в черна кръв риза (кошуля). Тя примира, пада над него, полужива, полумъртва; дълго плакала тя, но и в сълзите нямало спасение... Със собствените си ръце окъпва и пременява тя своя Божин, оплаква го още два-три дни; сбират се роднини и познайници, отнасят го и го закопават сред черковното опело.

Ето, тако, момче младо –
Бог да ми те чуват,
имах чедо, имах сина,
а сега го немам.
Само ми остана, младо,
кървава кошуля,
над коя тъжам и плачам,
врели сълзи лиям;
и со нея я ще легнам
в гроб студен и тъмен.

* * *

Ако можем, макар колко да е, да съдим за деятелите по техните публични действия, по техните публични изповеди, то всеки е длъжен да се съгласи, че Жинзифов е бил един от най-горещите български патриоти. Речта, която той е произнесъл на Славянский събор в Москва на 1867 г., в май месец, е междувпрочем едно бляскаво свидетелство за това. Ние ще приведем цяла тая реч – едно за характеристика на Жинзифовата личност, а друго, защото досега доколкото ми е познато, тая реч не е обнародвана никак на български.

Славянский събор в Москва беше свикан по предложение на г. Нила А. Попова, професора на Московский университет, който тогава току-що се бе прибрал от своето пътуване по славянските земи. *Обществото на любителите на естествознанието*, което беше предприело уреждането на познатата *Всерусийска Московска изложба* (1867 г.), прие предложението на г. Попова, влезе в споразумение с разни западнославянски и южнославянски общества, матици, читалища и покани някои славянски по-лични деятели. На едно от празненствата на тоя събор на обед в Сокол-никите, гдето присъстваха такива славянски знаменитости като Палацкий, Ригер, Погодин, П. С. Аксаков, Б. И. Ламанский, О. Миллер, С. Соловьов, В. Лешков, Майков, Н. Попов, Безсонов, Браунер, д-р Полит, Коляр, Гай и пр., наш Жинзифов присъствал, слушал възвеличающите душата речи и тости и се не стърпял да мълчи. Той горял от желание да се чуе на тоя велик славянски празник български глас и българско слово, българска песен. И той проговорил.

Аз не мога да се откажа да приведа изцяло, както се описва в списанието по това славянско събитие, речта на Жинзифова*. Привождам текстуално:

„Възкачи се на масата младий българин г. Жинзифов с думите: „Мир (свят) славянский, искам думата“, произнесени с развълнуван глас. Присъстващите многобройни гости с единодушното си мълчание и видимо внимание одобриха неговото искане. Речта на Жинзифова не беше многословна, но той говори с такъв ентусиазъм, с такова горещо патриотическо чувство, щото не един път слушателите му го пресичаха, то с продължителни ръкопляскания, то с гръмливи продължителни възгласи. Ето тая реч, която сключи безпримерний в летописите на славянските племена празник:

* Всероссийская Этнографическая Выставка и Славянскiй съездъ в Мая, 1867 г. Москва, стр. 371 и след.

„Братя славяни!

Като българин, моля ви се да ми позволите, за да кажа няколко скромни думи в името на това славянско племе или народ, известен под името българи, който народ населява голяма част от Балканский полуостров. Признавам, че моята дума е слаба и бледна, но тя, смея да ви уверя, произлазя из глъбочините на моята душа и тя е обърнатата с искрена любов и дълбока признателност към великий руски народ, който е създал единственото в света могъществено и крепко славянско господарство! (Одобрение)

Тук на това място, над главите на всички ви, се въздига и развява святата хоругва (знаме)! То е свещеното знаме, което първи път осенява, подир дълга историческа раздяла, всички нас славянски братя, знамето, на което са изобразени ликовете на светите равноапостолни просветители на всички без изключение славяни, на св. Кирила и Методия. Никой не ще да се препре, че това знаме е общославянско достояние. То е така! Но при всичко туй, нека не забравяме, че нашите славянски просветители и изнамерватели на славянската книга св. Кирил и Методий са родени в българската или все едно, славянската Македония, че са живели и порасли сред тоя народ, на когото прадедите са говорели същий език, който така глъбоко научили славянските просветители и на който те обърнали Свещеното писание.

От техните ръце всички славянски племена, в това число и русите, приеха Св. Евангелие на език, сравнително общодостъпен за всички от роднинските между си славянски племена. Чрез тях и първите им последователи е посеяно във великата руска земя семето на славянската наука и на святата истинна православна вяра, която е крайъгълен камък на всичко минало, нинешно и бъдеще историческо развитие и просвещение на руский народ.

Братя! Не му е мястото, та и време, колкото трябва, няма, за да разтворя скрижалите, върху които са написани историческите съдби и действия на българский народ. Също така аз не мога сега да ви излагам какво място е занимавал и занимава сега българский народ в работата на историческото развитие на славянските народи и какви основи е положил той със своите книжовни старобългарски произведения за развитието на славянорусската книга в Русия. Но тука аз го считам за своя священа длъжност да заявя на руския народ, че в днешно време българите стенат под тежкото, несносно иго на азиатските пришелци! Братя руси! Нима вие, могъществените и яките с дух и тяло, ще забравите тоя многострадален българский народ, който се намерва комахай пет столетия под омразното иго на свирепите и кръвожадни турци? (Викове: Не, не, няма да ги забравим.) Мигар, вий, които Бог е наградил с всичките блага, в обширната смисъл на тая дума, не ще подадете ръкопомощ на страждущий българский народ? (Викове: Да, да, ще му помогнем?) Братя! Българският народ вярва напълно, че когато му дойде времето – а това време не е далеч, – великият руски народ с радост ще побърза нему на помощ за избавянето му от многовековното тежко иго!...

Тук се раздаваха звукове от могъщий руский език, раздаваха се звукове от чешко-словацки, а също и сръбско-хърватски езици. Позволете ми и мен да кажа няколко думи по български. Зарад това предлагам българската *здравица.* Колко съжалявам, че няма вино!“

Подават оратору чаша с вино, която, като държи в ръка, г. Жинзифов със силно въодушевление и гръмлив глас произнесе стихотворението *здравица*, написано от самия него.

С руйно вино домородно
нек изпълним до три чаши,
братя, редом, братя, сложно
нек ги земем с ръце наши.
Сме славяни как московци,
сърби, чехи и поляци,
черногорци, херцеговци
и хървати, и бошнаци.

Братя, вече дошла доба
да изпием първа чаша
не за завист, не за злоба,
но за братство, дружба наша,
трябва вяра, твърда клетва
да сми верни ми до гроба;
да сми чисти като жертва,
като в майчина утроба.
Нек изпием втора чаша,
че време е пак наново
да загърмит в земля наша
матерно ни живо слово.
Нек се ширит, се раздава,
в България горня, долня,
от Вардара до Дунава
дума свободна, народна.
Айде, сега трета чаша
нек изпием ми до капка,
нрави ни, народност наша
да не газит нога вражска.
Гологлави! в ръце шапки,
обърнете дно на чаши,
както капят тия капки,
так да капят врази наши.

При говоренето авторът неведнъж прекъсваха с гръмливи ръкопляскания и одобрения. С неговите думи се и сключиха речите, произнесени на събора."

* * *

Тъкмо пет години се изминават от смъртта на Жинзифова. На всяко друго място петгодишнината от смъртта на един подобен деятел би била ознаменувана с едно подобаващо напомняне; на всяко друго място не би забравили заслугите на тоя патриот.

Жинзифов е български деятел!

В Македония, още момче, той учителства и принася големи услуги на възраждането ѝ.

В Москва тоя човек оставя много хубаво име между всички, които са го познавали. Той е препоръчал българите пред московците.

От това, което той вписал тъкмо преди 20 години, се вижда, че Жинзифов е бил горещ български патриот и че животът си той посветил да работи за България. Той не можел да жертва ней своите физически сили, затова ѝ дал всичката си душа, всичко сърце, всички нерви... Той умрял над писмения стол. Той обяснил много от неясните отношения между Русия и България – и едното това е достатъчно грамадна заслуга на Жинзифова.

Пишещият тия редове, един от почитателите на Жинзифова, е счел за своя обязаност в деня на петгодишнината от смъртта му да напише горните редове, посветени върху живота и деятелността на българско-македонский патриот...

Скромен принос на велика памет!

Пловдив, 15 февруари 1883

СТЕФАН С. БОБЧЕВ

ВЛОГЪТ НА ЖИНЗИФОВ В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

През 1866 г. в бр. 3 на „Часопис на чешкия кралски музей" Васил Д. Стоянов обнародва статията „Слово първо за литературните работи на онези български писатели, които са допринесли и допринасят особено много за развитието и усъвършенстването на националната българска реч". В нея, посочвайки приноса на Славейков, Каравелов, братя Миладинови във формирането на новобългарската литература, той включва и Жинзифов. Един от популяризаторите на българската култура през 60-те години на XIX в. в Чехия долавя още в първите творчески прояви на младия българин от Велес Райко Жинзифов самобитността и дарованието, които ще го наложат като творец и патриот, подчинил дързостта и колебанията, трезвата оценка и увлеченията на осъзнат национален дълг.

Животът на Жинзифов разкрива специфични особености от психологията, от творческото и общественото битие на българската интелигенция през Възраждането. Няколко момента от интересната му с превратности съдба се оказват решаващи при формирането на неговите граждански и литературни позиции.

През 1856 г. е щастливата му среща с Димитър Миладинов в българското училище в Прилеп, в което работят заедно. Жинзифов е респектиран от ерудицията, родолюбието, от педагогическия му талант. Дружбата с Миладинов създава от него непоколебим защитник на националната българска култура, поклонник и популяризатор на народното творчество. Жинзифов проучва обичаи и поверия, записва песни, приказки, предания. И наблюдаваното, творчески овладяното и преосмисленото от бита и народното изкуство дават отражение в поезията и публицистиката му, в насочването към конкретни образци от руската литература.

На Миладинов Жинзифов дължи и отправянето към Русия, към нейните велики мислители и творци. Преориентацията на новобългарската интелигенция от 40-те години на XIX в. от Гърция към руската обществена и художествена мисъл предопределя в значителна степен своеобразието в развитието на няколко литературни поколения. В Одеса през четвъртото десетилетие на миналото столетие Найден Геров, Добри Чинтулов, Ботю Петков, Елена Мутева, Иван Богоров създават Одеския литературен кръг. В Москва в края на 50-те години е сформирана Московската българска дружина. Инициатор за нейното учредяване заедно с Христо Даскалов, Любен Каравелов е и Райко Жинзифов. Той е един от създателите и деен редактор на печатния ѝ орган – сп. „Братски труд", единственото българско възрожденско периодично издание в Русия. Заедно с другите членове на дружината Жинзифов има значителен принос в осъществяването на програмните ѝ задачи – да подготвя пристигащите от България младежи за приемане в руски учебни заведения; да ги снабдява с книги и ги подпомага материално: да поощрява всяко литературно дарование. Московската дружина съществува няколко години – дейността ѝ е преустановена през 1862 г. с излизането на последната, четвърта книжка на „Братски труд". Но и създаването, и залезът на това литературно обединение са свързани със значителни явления в българската литература и култура през 60-те години на XIX в.

Идейното разноезичие в руското общество оказва въздействие във формирането на българската интелигенция в Русия. В Москва Каравелов се свързва с представители на революционни течения и кръжоци, Жинзифов – с дейци на славянофилския комитет: Ив. С. Аксаков, П. И. Бартенев, Н. Попов. Единият възприема постановки и критерии на руските революционни демократи, другият – на славянофилите. И ако в края на 50-те години и двамата са обединени от неутралната политическа и културна прог-

рама на Московската българска дружина, през 1862 г., обявявайки се срещу органа на славянофилите в. „День" и против идеолога на славянофилството Ив. С. Аксаков, Каравелов се опълчва и срещу Жинзифов. „...Но най-жалко от всичко е – отбелязва той в статията си „По повод славянския отдел на вестник „День", – че г. Аксаков е намислил да погуби г. Жинзнеров (Жинзифов, б.м.), който трябва да даде отчет пред своята съвест." Две години по-късно в статията „Българска книжнина" Каравелов обвързва, вече съвсем определено, твореца Жинзифов с московската славянофилска общност. Естествено е при така създалите се обстоятелства Московската българска дружина да се разпадне, довчерашни съмишленици да застанат един срещу друг и чрез публицистиката, поезията, обществените си изяви да документират моменти от противоречивото развитие на българската интелигенция през Възраждането.

Далеч от България, Жинзифов живее с нейните проблеми, подпомага морално и материално учещи се в Русия българи, деен сътрудник е на Българското книжовно дружество. На събрание на дружеството през 1870 г. обещава да печата трудовете си в неговите издания безплатно, да предаде на настоятелството хонорара от книга, която ще обнародва, да изпраща в дружествената каса „ежегодно спомоществование от 300 фр. (100 руб.)". През 1866 г. заедно с П. Р. Славейков замислят реализирането на грандиозна народоведческа мечта – да съберат фолклорното богатство от всички краища на България, да продължат делото, наченато от Димитър и Константин Миладинови.

Ролята и значението на Жинзифов за българската литература могат да бъдат разбрани и оценени, ако се вземат под внимание проявите му като обществен и културен деец, връзките му с научния и литературния свят, приносът му в руската журналистика и публицистика.

Проследяването на конкретни жанрови форми от неговото творчество предполага да се изследва и изясни до каква степен и как то кореспондира с конкретни ярки изяви на възрожденската поезия, белетристика, преводна литература, каква е връзката на Жинзифов с неговия читател, какво ново внася той в българския литературен живот.

„В писмо до Дринов московският изгнаник изповядва, че за него поезията е „нравствено развлечение", необходимост. Чрез нея той се прекланя пред родолюбивия подвиг на Раковски, споделя надежди и разочарования, води диалог с родолюбци и родоотстъпници. Всеки стих на поета насочва към моменти от неговата творческа и гражданска биография, към специфични особености на българската възрожденска поезия.

Лирическият му герой превъзмогва патриархалната закрепостеност към дом и родина. И възприел гражданските и моралните принципи на героя на Чинтулов („Стара майка се прощава със сина си"), отива на „чуждина". Жинзифов не документира неговите вълнения, чувствата на майката в момента на раздялата. Това вече е осъществено от негов предшественик в началото на 40-те години на XIX в., когато започва „раздялата" на поколенията в живота и в литературата на България. Той акцентува върху друг момент от духовното битие на този герой – мъчителното му формиране в чуждестранна среда, утвърждаването на националното, на чувството за дълг и чест в процеса на неговото интелектуално съзряване. При Чинтулов еволюцията на лирическия герой от бащиния дом до учението в другоземния град и обратно е художествено регистрирана в две негови стихотворения, циклично обединени още чрез заглавията си – „Стара майка се прощава със сина си" и „Изпроводяк на едного българина из Одеса". Лирическият герой е двойник на поета, който, получил образование в чужбина, се завръща отново в родния край. При Жинзифов тази зависимост между отиване и завръщане е нарушена. Неговата раздяла е еднопосочна и едноличнa – тя е с майката, с родния дом, с България. Липсват другарите, техните заръки от „чуждина", тъй като поетът остава да живее и умира в Москва. Затова и изживяванията на лирическия герой са еднопосочни; в замяна на това отразяват релефно конкретни моменти от

духовната биография на част от българската интелигенция в чужбина. Онова, което при Чинтулов е само загатнато, при Жинзифов е реализирано в детайли. В случая не става въпрос за идентификация на герои и идеи при двамата поети, а за настроения и тенденции, които обединяват конкретни техни творби, създадени при сходни условия и атмосфера.

В Одеса заедно с „Възпоменание", „Къде си, вярна ти любов народна?", „Стара майка се прощава със сина си", „Изпроводяк на едного българина из Одеса" Чинтулов пише и „Стани, стани, юнак балкански". Идеалът на лирическия герой е конкретизиран и целенасочен – революционната борба. Затова и тонът на стихотворението е призивен, което се долавя от императивите в началната част на творбата – „стани, стани". Героят на Жинзифов легитимира родолюбивите си чувства още в първата му публикация – „Гулаб", – обнародвана в сп. „Български книжици" през 1860 г. Неговият глас в определена степен е също призивен:

Сички съгласно станете,
български школи творете,
в църкви български чтете,
от никого не се боете.

Но този герой зове за просвета, за борба срещу фанариотската експанзия и само в отделни случаи се противопоставя на османския политически гнет, без да достигне до революционната заангажираност на „Стани, стани, юнак балкански". Паралелът между конкретни образи от поезията на двамата български поети показва, че патриотизмът при Жинзифов се проявява по друг начин, чрез други настроения и нюанси – откриваме го в призива и въздишката, в оптимизма и песимизма, в дълбоката душевна драма на лирическия герой и на неговия създател. Поетът страда със своите братя, понякога потапя перото си в кръв:

Нам не помагат с сълзи молитви,
жъртви олтарни, поклони ниски,
нам са потребни кървави битки,
час на съдба ни мож да е близки.
(„Недопеяна песня")

Но песента, както самокритично признава чрез заглавието на стихотворението Жинзифов, остава „недопеяна". Пробудилата се революционна дързост секва, поетът се отпуща в малодушие и размисъл, за да признае трагичната безизходица, в която е изпаднал: „щом ръка я кренам, в той час става тя мъртва".

Жинзифов не можа да разбере и възприеме революционната борба в България и в другите славянски страни. Към политическите партии в определени случаи има утопично отношение. „Я не зная ни старите, ни младите родолюбци – пише в писмо до Дринов от 22 ноември 1868 г. той, – но не умеям да ти кажа за что серце мое лежит повече към старите, нежели към младите. Меня се струва, че уничтожението на тези две партии, тоест соединение их в едно целое, е необходимо, ако само пожелаем да имаме некаков си успех в какво и да е предприятие." Независимо от благосклонността си към нотабилите обаче Жинзифов добре разбира и признава, че „младите" стоят нравствено по-високо от „старите". Поддавайки се на своя житейски усет, понякога даже стига до революционни изводи: „Я же мислам – споделя той с Марин Дринов, – че този въпрос (черковният, б. м.) окончателно ще го реши само сабята." В такива моменти Жинзифов се приближава до представителите на революционната партия, до Каравелов и Ботев. И в стиховете му понякога се долавят онези бойки нотки, които идват от страниците на „Свобода" или „Независимост". Но свързан с представителите на московското славянофилско общество, щом почувства, че у него започва да надделява бунтарският дух, поетът отпуща десницата в малодушие, готова преди миг да хване окървавения булат (меч).

Противоречивото идейно формиране и творческа реализация на Жинзифов му отреждат особено място в българската поезия през Възраждането. Лирическият му герой е трудно да бъде категоризиран по установени идейни

и социални показатели. Той е в непрекъснати терзания, силен е в родолюбието и безсилен в своето малодушие. Затова и изповедта му е горчива и трагична:

Как жежки, другари, как жежки
от очи си слъзи проливат,
душа му дробат мисли тежки
и клето сърце ся убиват.

(„Жалба")

Жинзифов създаде в българската поезия образа на оня лирически герой, които възприема и реагира чрез порива на гражданската съвест и стълкновението между решителния жест и съмнението. Този герой е в противоречие с шаблона, чрез него говори противоречивият му създател, който трудно намира сили да доведе дръзката си мисъл докрай. Показателно в това отношение е стихотворението „Сам себе си". То синтезира догадки и мисли, споделени в много творби на Жинзифов, и дава възможност на изследователя да изясни необясними на пръв поглед постъпки и решения на поета. В историята на българската литература тази творба е документ от рода на „Не пей ми се" и „Жестокостта ми се сломи" на Петко Р. Славейков.

Стихотворенията на Жинзифов подхващат и разработват нови теми от историческото минало, възвеличават дейци от съвременната му културна и политическа действителност. Вслушан в зова на Паисиевата история, лирическият герой живее със спомена от старинната българска столица, „накитена... сос левски знамена", прекланя се пред величието на дръзкия и страшноок Симеон („Сон"). Той е в диалог с Крали Марко, с творци на славянската писменост като Климент Охридски. Чрез непреходността на делото им поетът утвърждава идеята за духовна и политическа независимост, държи будно националното съзнание („Песня", „Охрид"). Оценил в исторически план влога на културни и политически дейци, свързани с духовното и политическото възраждане на родния му край, Жинзифов обогатява българската поезия и журналистика с ре-

гионални проблеми и теми, без да ги откъсва от общонационалните. Той ратува за обновлението и освобождението на единното си отечество – „Македония, Тракия,/па и Горна България" („Гулаб"). До Охрид поставя Преслав, до Крали Марко – Симеон и древния български певец Боян. Вплел в родолюбиво единство регионално и национално, родно и чуждестранно, Жинзифов негодува против общочовешки пороци, апелира за сговор и родолюбие. С преклонение пред подвига на Миладинови Каравелов им посвети най-хубавата си повест „Българи от старо време". Жинзифов увековечи националния им подвиг чрез поезията си:

Запалени свеки държейки,
на бугаре пат те светейки,
. . . .
сос сърце смирено, горещо,
те бранехa с слово си вещо
народност, свобода народна
и вера духовно свободна.

(„Вдовица")

Ботев и Каравелов възпяха героичната смърт на Хаджи Димитър и Левски („Хаджи Димитър", „Обесването на Васил Левски"; „Хаджи Димитър". („На В. Левски"), Жинзифов възвеличи делото на Сава Филаретов, Никола Катранов („После смъртта С. Филаретова", „После смъртта на Н. Огнянов"). Утвърждаването на непреходното от историята и културата, получило първата мащабна проява в „История славянобългарска", се подема целенасочено от поезията на Българското възраждане.

Жинзифов продължава и друга тематична линия в българската лирика – борбата срещу апатията, малодушието, националния нихилизъм. В изблик на негодуване Ботев нарече обществено индиферентните си сънародници идиоти („В механата"), Каравелов ги иронизира в „Зора се е зазорила", „Минават дни и години", „Проклинат ни гърците". Мъката на Жинзифов от безразличието е болезнена, сарказмът – неудържим. Те дават творчески заряд на

едно от най-хубавите му стихотворения – „До българската майка", съхранило горестта на патриота и изгнаника.

Тази творба на Жинзифов е обнародвана в бр. 21 и 22 от 1 и 8 април 1868 г. на в. „Дунавска зора", а след няколко месеца с незначителни редакционни промени под заглавие „До майка ми" и в бр. 33, 1868 г. на в. „Македония". Защо Славейков се насочва към това стихотворение? – Не само поради поетическите му достойнства. В творбата на Жинзифов редакторът на „Македония" открива отглас от онова, което го вълнува и тревожи – неосъществения диалог, разминаването между майка и син – поетически символи с определено биологическо и културно-историческо съдържание. Оказва се, че онова, над което Славейков е в мъчителен размисъл през последната фаза от черковната борба, вълнува и друг български поет. В момент на обществено и творческо прозрение Жинзифов смътно долавя, че неговото поколение не е в състояние да отговори на генералните общонационални проблеми, поставени в края на 60-те и началото на 70-те години. Затова е саркастично-настъпателен и самокритичен от първия до финалния стих на жестоката си изповед „До българската майка". Един от синовете на поруганата родина, с когото тя е в диалог още в „Плач бедния мати Болгарии", прави равносметка на изминатия път. Тя го води до песимизъм и резигнация. И в пристъп на самоирония той иска от своята, от българската майка да му пее, т. е. да му напомня за онова, което не е успял да осъществи и което го е довело до нравствена и политическа атрофия.

Още за кротко му пей послушание,
станал кат ягне той на заклание
кротък и мирен готов.
И за душевно му пей онемение,
и за телесно му пей ослепение,
само не пей за любов!...

Проблемите, поставени от Жинзифов, имат за редактора на „Македония" не само национално, но и общочовешко значение. Всяко предшестващо поколение в определена степен остава неразбрано от онова, което идва да го замени; всяка изконсумирана генерация трябва да отстъпи своите позиции на вече формиранатa, перспективната. По тези съображения вероятно Славейков обобщава адресата на творбата чрез частичната промяна на нейното заглавие – от „До българската майка" то става „До майка ми", т. е. до всяка майка, в смисъл на родина, отечество. В зависимост от това във в. „Македония" стихотворението излиза без подпис, за да не подведе масовия възрожденски читател и той да го възприеме ограничено, дословно.

„Творбата на Жинзифов кара Славейков да се замисли още по-сериозно върху проблема за противоречивостта и преходността на поколенията, за еволюцията и залеза на неговата генерация. Може би с „До майка ми" започва и творческата история на „Не пей ми се", стихотворение равносметка на отиващото си второ поколение в българската литература. Не случайно и в двете творби е използван един и същ похват за интимна изповед – песента. Но докато лирическият герой на Жинзифов кара майка си да пее („Пей му ти песня..."; „пей му ти, майко"; „пей и за негово вечно страдание"; „пей ти и сълзи не лей"), при Славейков ролите са разменени – трябва, но не желае да пее синът, т. е. творецът, тъй като онова, за което е пял, е вече история. Ако чрез „До българската майка" Жинзифов само загатва за една душевна драма, породена от заника на едно литературно поколение, Славейков отива значително по-напред – чрез „Жестокостта ми се сломи" той документира, че е преосмислил съмненията и догадките, и прави опит да разбере и подкрепи настъпващата млада генерация.

Творба като „До българската майка" показва, че макар и далеч от България, Жинзифов живее с нейните проблеми и някои от стихотворенията му кореспондират с програмни произведения на българската поезия.

Многоаспектното възприемане на гланца на европейската култура от страна на различни социални и интелектуални категории е актуална тема в лириката, дра-

матургията, публицистиката на Българското възраждане. На нея Славейков посвещава стихотворения, едноактната комедия „Малакова", Войников – „Криворазбраната цивилизация", Тодор Пеев – „Фудулеску, прокопцаният зет на хаджи Стефания". Свързан по дух и нагласа със самобитното в българските нрави, бит и душевност, Жинзифов е саркастично-настъпателен срещу псевдомодернизацията, намерила превъплъщения в езика, облеклото, в отношенията между отделни представители на българското общество („Европаизъм в Шумен"). Извращенията на „криворазбраната цивилизация" поетът наблюдава не само в България. Животът на руското дворянство, напъните му да подражава на цивилизована Европа предизвикват у Жинзифов раздразнение. „Първо мене ме ввесява тази глупава привичка – укорява назидателно той – да се говори на чужд език, и то не с чужденци, а със своите, с домашните, със сестрата, с децата и пр., без всякаква потребност, така че понякога, говорейки по руски, ти се налага да слушаш как известно лице, кореняк руснак, се затруднява даже по-зле от мене при предаването на мислите си и пита как на руски трябва да се преведе еди-коя си френска или немска дума. Още съществува някакво неволно пренебрежение към своя роден език, някакво неясно, несъзнателно хладнокръвие към него". Имайки предвид псевдоцивилизацията в многонационалните ѝ прояви и като отстоява последователно и твърдо традиционно българското, Жинзифов продължава и задълбочава критичната линия към това явление в бита, литературата, културата.

Да не мразим, да не гоним
наша света старина,
нек разсъдим, нека спомним
и за наша бъднина.

(„Просяк")

Жинзифов не е за самоизолирането на българската култура от достиженията на цивилизацията на Европа и света. Той апелира само за трезв подход при възприемане на чуждестранното, т. е. за съобразяване със спецификата на националния характер и вкус.

Райко Жинзифов е поет на елегичните тонове, влюбен в горите, полята, долините на своя роден край. Чрез неговата поезия, чрез поезията на Константин Миладинов българската пейзажна лирика се обогати с колоритни картини за природата на Македония. Отразявайки спецификата на регионалното, Жинзифовият пейзаж е органично свързан и с пейзажа в стихотворенията на Чинтулов, Козлев, Христо Ботев. Той не е статичен. Природата в неговите лирични творби реагира, диша, става резонатор на вълнения, настроения, идеи. Вдовицата на Димитър Миладинов крее след трагичната смърт на своя мъж. Мъката ѝ трябва да бъде предадена в нейната естественост и дълбочина. И психологическият детайл, предопределен от връзката между човек и природа, дава своеобразен колорит на творбата, подсказва за потенциалните възможности на автора.

Пръв от българските поети Чинтулов издигна идеята за солидарността между славянските народи като залог за тяхната независимост и свободно развитие („Стани, стани, юнак балкански"). Жинзифов доразви този мотив в поезията и публицистиката си, открои общославянската взаимност в нравствено-политически план, осмисли я в перспектива:

Треба вера, твърда клетва
да сме верни ми до гроба,
да сме чисти като жертва,
като в майчина утроба.

(„Гусляр в собор")

Поезията на Жинзифов, стихотворното творчество на Геров, Чинтулов, Славейков, Каравелов, Ботев насочват към своеобразната зависимост и диференциация между фолклора и художествената литература. Насочването на Райко Жинзифов към народната песен е свързано с дружбата му с Димитър Миладинов и с неговия брат Констан-

тип, с подкрепата, която им оказва при подготовката на сборника „Български народни песни", с контакта с фолклористи като Каравелов. И не на последно място с включването му в Московското славянофилско общество, с проучването на богатата литература за народното творчество и за етнографията на славянските народи.

Още при първия досег с песента Жинзифов е пленен от нейната нравствена и творческа свежест – българските народни песни са „невинни, многоречовити... многогласовити, умилни" („Млади години"). Поетът е завладян от мечтата да създаде такива творби, каквито са песните на древния певец Боян („Молитва"). Заживял с духа на народната песен, Жинзифов се доближава и разграничава от нея, осъществява с усет чрез творчеството си противоречивите връзки на българската литература с фолклора. Някои негови стихотворения по мотиви, композиция, стил насочват съзнателно към популярни народни песни. В други образът, настроението, поведението на лирическия герой се разкриват предимно чрез лексиката, поетиката на народното творчество. Това приближаване и разграничаване от фолклорните образци е съобразено с адресата, с настроението, с интимните и обществените подбуди на автора. Девойката в нравствено-психологически и физически план не е диференцирана в значителна част от поетичните творби на Жинзифов от девицата в българската народна песен тя е

хубавица милолика,
светлокоса, черноока,
с снага стройна, белолика
. . . .
исто славей малка птица
. . . .
како полска яребица.
(„Гусляр в собор")

Щампата от фолклора преминава в личното творчество и напомня за женски образи от стихотворенията, разказите и повестите на Каравелов – Латинка, Лила, Неда.

Скъсяването на дистанцията между своеобразието на образа във фолклорната и литературната творба в началния етап от формирането на българската поезия и белетристика трябва да се разглежда не само в зависимост от еволюцията на литературния процес и на твореца, а в пряка връзка и с вкуса и предпочитанията на читателя и слушателя. Възпитан във фолклорно-патриархален дух, на масовия възприемател е трябвало да се въздейства внимателно и методично, за да премине естествено и безконфликтно от един тип рецепция и сътреживяване към друг. В такива случаи фолклорният сигнал, моделът, щампата от народното творчество се оказват предразполагащи, а в определена степен и решаващи. Не случайно творби от възрожденската поезия, в които се долавя присъствието на народната песен, се фолклоризират, за да бъдат върнати в средата на народната художествена култура и се възприемат с други критерии от „фолклорния консуматор". В тези сложни и противоречиви процеси, когато два типа творчество си взаимодействат и се противопоставят в зависимост от механизма при създаването и рецепцията на фолклорното и литературното произведение, художественото наследство на Жинзифов трябва да се има предвид. Защото то отразява закономерности, които се пораждат и развиват не само в недрата на българската литература и култура, но които идват и отвън. Райко Жинзифов и Любен Каравелов превеждат стихотворения на Шевченко, близки по колорит и звучене на украинския фолклор. Тарас Шевченко става за тях образец как трябва да се преосмисли фолклорното, каква индивидуална изява да получи, как да привлече и въздейства. Чуждестранното, творчески адаптирано, заживява по принципите на друг национален процес.

Жинзифов не е поет от ранга на Славейков или Ботев. Но той има дарование, усет към своеобразието на езика, към противоречивите идейни и духовни тенденции на съвременността. В стихотворения като „Град", „Гарван", „Вдовица", „Сам себе си", „Гусляр в собор" се открояват самобитната му физиономия, колоритният му глас, който

трепти от носталгия по родината, изобличава робството, възпява героичното минало, красотите на България.

През 1870 г. в самостоятелно издание излиза поемата „Кървава кошуля“. Преди появата ѝ са обнародвани няколко български поеми – „Стоян и Рада“ на Геров, „Двама приятели“ на Чинтулов, „Горски пътник“ на Раковски, „Черен арап и хайдут Сидер“ на Козлев. Но поемата на Жинзифов има свой влог в утвърждаването на тази лиро-епична жанрова форма. Тя не се отклонява от идейната проблематика на „Горски пътник“, независимо че и сюжетът, и образите са дадени в друг план. (Въпреки това османският политически гнет е представен в необузданата му бруталност и цинизъм. Примиренческата философия на една майка, възпитала сина си в робски дух, влиза в противоречие с порядки, които предопределят съдбата на младия българин. Жестокият спомен – кървавата риза на убития – се превръща в символ на петвековната робия, в обвинение срещу апатията, в призив за борба. В „Горски пътник“ включването в хайдушкото движение, осъзнаването на националния дълг преминават през страданията и трагизма на индивидуалната съдба.) В „Кървава кошуля“ Божин пада мъртъв още при първия контакт с институциите на политическата власт и последиците от неговата смърт преобразяват старата му майка – тя скъсва с апатията, зажививя с необузданата сила на отмъщението. Чрез лиричната изповед, чрез диалога със старицата, чрез призива към всички „гиздави момчета, българчета градски“ авторът насочва към оптимистичния подтекст на поемата, към идеята за всенародна политическа борба.

През 1860 г. в сп. „Български книжици“ е отпечатана повестта на Друмев „Нещастна фамилия“. В българската литература започва своята еволюция нов жанр, белетристичният, познат дотогава на българския читател посредством преводите и побългаряванията. Преди появата на Друмевата творба през 1859 г. в кн. 18 на сп. „Русская беседа“ излиза „Отрывок из рассказов моей матери“ на В. Попович, на следващата година са обнародвани „Атаман болгарских разбойников“ на Каравелов, а в сп. „Братски труд“, кн. 3, разказът на Жинзифов „Прошетба“. Излизането на четири оригинални белетристични творби в период от две години документира началото на процес, в реализирането на който членовете на Московската българска дружина – Попович, Жинзифов и Каравелов – имат неоспорим принос. Поради епизодичния достъп на „Братски труд“ в България разказът на Жинзифов не оказва онова въздействие, което имат „Нещастна фамилия“ и Каравеловата повест „Войвода“, появила се през 1870 г. на български език на страниците на в. „Свобода“. Независимо от това опитът на Райко Жинзифов в областта на белетристиката подсказва за усета му на творец, който долавя тенденциите в литературното развитие и съдейства за самобитната им реализация.

Разказът му, посветен на Д. Миладинов, е насочен против духовното и политическото робство. С „Нещастна фамилия“ и „Войвода“ го сближава неприкритата патриотична тенденция. Но в „Прошетба“ има нещо ново, доразвито от Друмев след няколко години в „Ученик и благодетели“ – последиците от фанариотския гнет. Още мотото на разказа – „Зол трън – зла копачка“ – прокламира борческата му идея, заложена и във „Войвода“ на Каравелов. Жинзифов умее да насочи към психологизма на образа, към своеобразието на атмосферата и в стила на Бозвели да страда и иронизира. Той проявява непосредственост и свежест във воденето на диалога, в претворяването на пейзажа, в характеристиката на лицата. С тези свои особености, с идейната си проблематика не само по хронология, но и по стойност „Прошетба“ е между първите сериозни прояви на българската белетристика.

През 60–70-те години, когато в България се водят дискусии за художествения превод, за принципите при оценката на преводната творба, Жинзифов се намесва в тези спорове не като литературен теоретик и критик, а като практик. В „Новобългарска сбирка“, издадена през 1863 г. в Москва, заедно със стихотворенията си той включва и прево-

дите на „Слово о полку Игореве", „Краледворска ръкопис", творби на Шевченко. И става пионер в популяризирането на руската и чешката литература в България. Подходът на Жинзифов като преводач е съобразен и с патриотичните му подбуди, и с интересите и възприемателните възможности на читателя. „Новобългарска сбирка" започва с предисловие, в което е отбелязано какви творби са включени в изданието, както и непосредствената му цел. Освен това насочващо въведение сбирката има още три предговора – един към преводните произведения на Шевченко, друг към превода на „Краледворска ръкопис" и трети към „Слово о полку Игореве". Докато целта на първото предисловие е да даде информация за живота и творчеството на украинския поет, другите две имат специализиран характер. В едно и също издание Жинзифов документира диференцирано отношение към различни категории читатели, усет и възможности да започне и поддържа диалог с тях. Предисловието към стихотворенията на Шевченко е отправено към онези читатели, които нямат необходимата литературна култура, но имат интерес към художественото четиво и по-специално към поезията – това е масовата читателска категория през Възраждането. Предговорът към „Краледворска ръкопис" все още няма да я заинтригува и привлече – той е за читатели с формиран литературен вкус. Още по-специализирано е предисловието към превода на „Слово о полку Игореве". В него заедно с информацията от по-общ характер са направени паралели между отделни преводи на творбата, засягат се конкретни въпроси на превода. Това предисловие е за елита на литературната интелигенция, който има свои, научни или писателски интереси. Чрез три предговора в едно и също издание Р. Жинзифов илюстрира многопосочните взаимоотношения в системата „писател – творба – възприемател", пътищата за установяване на контакт с различни категории читатели.

Чрез преводите си Жинзифов продължава и утвърждава тенденцията за добросъвестната адаптация на оригинала, за автентичното пресъздаване на идейно-емоционалната атмосфера на творбата, за съобразяване с естетическите концепции на автора. Той съдейства за изработване на стабилни критерии при подбора на чуждестранни произведения, за издигане литературната култура на читателя, запознавайки го с шедьоври на световната художествена мисъл.

Жинзифов се изявява и като критик и литературен историк. Чрез статиите си, поместени в сборника на Н. В. Гербел „Поэзия славян" (1871 г.) – „Българската литература" и „Български поети", той дава непредубедени оценки на делото на талантливи писатели и публицисти, характеризира явления, процеси, закономерности. Статията „Българската литература" пише с определена цел – да посочи приноса на България в духовния живот на славянските народи. В нея са проследени повратни моменти в развитието на литературата от падането на българския народ под османско владичество до 70-те години на XIX в., формирането на конкретни литературни жанрове, насоките във възрожденската периодика. Литературният живот е анализиран в зависимост от националната среда и характер, от културната ситуация. Специфичното за талантливите писатели е само щриховано, а обосновано и доразвито във втората статия – „Български поети". В нея Жинзифов разкрива индивидуалното в делото на изтъкнати български творци. Славейков е автор със „забележителен поетически талант", създател на „прекрасни песни, предимно с любовно съдържание, които скоро станаха народни"; Каравелов е даровит творец, който със „забележителна настойчивост провежда всред българите мисълта за всеобщо въстание за освобождаването на България"; Чинтулов е един от най-популярните съвременни поети – „наистина неговите песни много рядко се появяват в печата, но това не им пречи да се разпространяват в хиляди преписи из цяла България".

Сборникът на Гербел „Поэзия славян" изиграва изключителна роля за популяризиране на българската литература в чужбина. В него за пръв път в чуждестранно издание се дават образци от българската поезия с биографич-

ни бележки за авторите, с обзор на литературния и културния живот през Възраждането. Посочено е своеобразието на творби и творци, достиженията на българското народно и индивидуално творчество са поставени в контекста на общославянското фолклорно и литературно развитие. Като се има предвид, че сборникът „Поэзия славян" се е намирал в библиотеките на писатели като Горки, че от него черпят сведения за двутомната си „История на славянските литератури" А. Н. Пипин и В. Д. Спасович, можем определено да твърдим, че Жинзифов прави пионерски опит да включи българската литература в рамките на европейската общност, съдейства тя да намери място в антологии и литературни издания, да заинтригува писатели, културни дейци, читатели от славянския свят.

Много от творците на Българското възраждане се изявяват и като авторитетни журналисти и публицисти. Изключение от този „неписан закон" не прави и Жинзифов. В Москва той е един от редакторите на сп. „Братски труд", активен сътрудник на руските периодични издания „День", „Современная летопись", „Русский архив", „Московские ведомости", „Москва", „Православное обозрение". Негови статии се появяват и в българските вестници „Время" и „Македония". И българската, и „руската" публицистика на Жинзифов е подчинена, а същевременно обогатява проблематиката на публицистиката през Възраждането. Тя е обособена в идейно-тематични звена, свързани с политически и културни проблеми на българското общество и на славянството. Авторът ѝ се противопоставя на опитите на фанариотите и Високата порта да осведомят превратно европейските народи за обществения и духовния живот в България; обявява се против униатското движение; интересува се от съдбата на бесарабските българи; критикува „криворазбраната цивилизация" на турците; разглежда поважни прояви и издания на българската журналистика; иронизира консервативно настроени книжовници и политически дейци. И търси повод да насочи към черковната борба, към османския политически и социален гнет.

Публицистиката на Българското възраждане е езиково многолика. Български автори обнародват статии в руския, сръбския, чешкия, румънския, немския периодичен печат. В зависимост от адресата се мени и начинът при интерпретацията на фактите, при търсене на пътища и средства за създаване на контакт с читателя. Публицистиката на Жинзифов чрез различните си жанрови форми, посредством културата и дарованието на своя автор документира необходимостта от подобен подход. Прави впечатление, че руските статии на сътрудника на Аксаков са богато информативни. Предназначени за чуждестранна читателска публика, те имат за цел да я запознаят с нова или малко позната проблематика, да я предразположат и убедят, за да могат да ѝ въздействуват и покорят. Подготвителният етап, необходим за възприемането на подобен тип публицистика, слага отпечатък върху стила, езика, в определена степен и върху композицията на отделната публикация. Документалността е плътна, фразата – пестелива и точна. Идеята в един публицистичен цикъл чрез извода и идейно-емоционалния акцент се „подава" от публикация на публикация, за да се възприеме от читателя в нейното многообразие и цялост.

Когато се обръща към своите сънародници чрез българския периодичен печат, Жинзифов е убеден, че не е необходимо да описва и доказва обстоятелствено онова, което те всекидневно наблюдават и преценяват. Прекалената информативност става излишна. На преден план излиза стремежът на автора да развълнува, да въздейства чрез съпреживяването. Променят се изказът, тонът, обликът на публикацията.

За да се открои своеобразието и силата на Жинзифовата публицистика, тя трябва да бъде разглеждана в зависимост от онези публицистични образци, създадени от Славейков, Каравелов, Ботев. Тогава ще се долови общото, което го свързва, и самобитното, което го разграничава от тях, приносът му в „задграничното" българско публицистично слово. Ще се почувствува, че чрез статиите в руския пе-

чат се изявява един ярък публицист, който независимо от славянофилските си увлечения поставя винаги на преден план родното, демократичното, хуманистичното. И свързвайки конкретността на факта с логиката и действеността на обобщението, се стреми да бъде колкото е възможно по-самобитен и завладяващ. Затова, художествено щрихирани, много от образите в най-силните му статии по маниер и стил напомнят на публицистичното наследство на Каравелов.

Творил по време, когато се формира националният книжовен език, Жинзифов се интересува от пътищата на неговото изграждане, взема отношение към конкретни негови проблеми – чрез писателската си практика, чрез наблюдения, споделени в предговори и в други публикации. Авторът на „Новобългарска сбирка" е упрекван от книжовници като Богоров, че не спазва определени езикови норми, че пише на „едно небивалично наречие". Литературното наследство на Жинзифов категорично доказва, че той е имал усет за съотношението между език и наречие, отчитал е богатството и своеобразието на всеки диалект и чрез поезията, публицистиката, белетристиката, преводите си сам дава пример по какви пътища трябва да стане изграждането на националния книжовен език. „Мие за българский язик – разсъждава Жинзифов – броиме той язик, кой ся говорит по цела Македония, Тракия и България, между говорите на кой има малу-много разлика, но мие, както и секой българин не късоглед не можиме да речеме, що словото ръка или вòда е македонско или тракийско, а ръкà водà е българско, защото нема македонци, нема тракийци като отделни народи, а има само славяне-българе, които живеят по речените места, имената на кои, може би, имеят си право в землеописанието, а не в народността; накъсо да речиме, има един целен народ българский и един язик българский, който как и секой, кой му драго, другий язик ся делит на наречия." Такива са схващанията на Жинзифов за етапите в развитието на националния български език, към който той подхожда като творец и патриот и с основание смята, че този език трябва да обединява, а не да разединява.

Жинзифов работи с талантливи български писатели и учени – Нешо Бончев, Марин Дринов, Васил Друмев. Те оценяват отрано неговите възможности и един от тях, Васил Д. Стоянов, още в началото на писателското му поприще заявява: „Жинзифов е много млад и можем да се надяваме, че един ден той ще стане именит български поет...". Стоянов се оказва далновиден литературен критик. Жинзифов се утвърждава не само като поет. Той е един от родоначалниците на оригиналната българска белетристика, има неоспорим влог в развитието на поемата, публицистиката, журналистиката, в поставянето на преводаческото изкуство и на фолклористиката на научни основи. От Москва, един от утвърдените български литературни и културни центрове през Възраждането, той се интересува от дейността на българските писатели в пределите на Османската империя. Русия, Румъния, Западна Европа – Одеса, Букурещ, Браила, Цариград, Прага. Защото в обединените усилия на творческата българска интелигенция вижда укрепването и процъфтяването на националната българска литература. На 12 януари 1864 г. Жинзифов пише на Васил Д. Стоянов в Прага: „Не гледайки на това, че я лично не знам вас, ни па вие мене, но нашата клета наръчница (урисница) която йе счукала нас горки българе, йе дотука насърдена и налютена на нас, щото треба секой из нас младите българе, които сме са распръснали по Европа, да са печали, за да са дигне тойзи гъстий мрак от клета ни Майка България (Македония, Тракия и Балканска България). Треба, щото си мие българе (млади), знаеме ли са или не, да сме напоени с една вода; треба, щото си мие да сме вдъхнати с еднаков дух..."

Повикът на Жинзифов за изграждането на единна българска литература и култура, на целокупна българска нация и държава е повик на патриот и творец, реализиран богато в неговото книжовно и обществено дело.

ДОЧО ЛЕКОВ

СЪДЪРЖАНИЕ

Никола Козлев

Григор Пърличев

Райко Жинзифов

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие.

Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

ИЗДАТЕЛСТВО • ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ •